

יובל־בוך

געווידמעט דעם
אנדענקען פון די

קדושים און מארטירער פון סאקאלאווו

ארויסגעגעבן דורך דער

סאקאלאווער יאנג פרענדם פראגרעסיוו אייד סאסייטי

רעדאגירט דורך א. פ. ליריק מיט דער באטייליקונג פון א רעדאקציאנס־קאלעגיום

ניו יארק
תש"ן — 5707
1 9 4 6

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

UNION PRINTING CO.

99

42 ST. MARKS PLACE
NEW YORK 3, N. Y.

Telephone ORchard 4-0970

אינהאלט:

★

דערקלערונג פון יובל-בוך קאמיטעט — — — — — — — — — — — — — — — 5

ה. לייוויק: די טויטע און די לעבעדיקע (לידּ) — — — — — — — — — — — 6

דר. יעקב שאצקי: די תקנות פאר די סאקאלאוועד יידן אין אכצנטן יאהרהונדערט 9

משה מאנדעלבוים: אמאל איז געווען — — — — — — — — — — — — — — 21

חיים משה: סאקאלאוער ניגון — — — — — — — — — — — — — — — — 27

אסתר שפאנקע: מיידעלשע יאהרן — — — — — — — — — — — — — — — 33

משה סילווער: א שריפה אין שטעטל — — — — — — — — — — — — — — 38

ב. ראזענבוים: טיפן און בילדער פון סאקאלאוו — — — — — — — — — — 41

נאסקי פאדעמבערג: צוויי גאסן — צוויי וועלטן — — — — — — — — — 45

מרדכי כאינע: די גלאנץ יאהרן פון סאקאלאוער רבינס ישיבה — — — — — 47

הערשל מאראנסקי: ווי אזוי מיר האבן געפייערט דעם ערשטן מאי — — — 52

חנינא ראטשטיין: סאקאלאוו אין 1939 - 1930 — — — — — — — — — 55

משה קאגאן: סאקאלאוו — א בית-עולם? — — — — — — — — — — — — 62

אליעזר רובינשטיין: סאקאלאווער אלבום — — — — — — — — — — — 65

שרה קינדמאן: מיין תפילה, קדיש (לידּער) — — — — — — — — — — — 68

יוסף אפאטאשו: זון-פארגאנג — — — — — — — — — — — — — — — 69

גד זאליקאווסקי: די גאולה — — — — — — — — — — — — — — — — 73

לאלא מארגענשטערן: מיין מאמע די רביצין — — — — — — — — — — — 79

מארטירער טויט — — — — — — — — — — — — — — — — — 82

שמחה פאלאקאוויטש: דער טויטען מארש קיין טרעבלינקע — — — — — — 84

יצחק גרינבערג: דער לעצטער יום כפור — — — — — — — — — — — — 92

לעצטער אויפרוף — — — — — — — — — — — — — — — — 96

די געשיכטע פון דער סאקאלאווער סאסייעטי אין ניו יארק 99

באגריסונגען

ענגלישע אפטיילונג

דער רעדאַקציאָנס־קאָלעגיום

זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): יוסף ראָזענגאַרט, משה סילווער, מרדכי כאָינע, פאָרזיצער; אברהם משה ראָזענגאַרט, משה ראָזענגאַרט.

צווייטע רייע: ישראל שטיינבערג, משה פעלדמאַן, אברהם ווישנע, לייב פרידמאַן.

דערקלערונג פון יובל-בוך קאָמיטעט

●

בשעת מיר האָבן באשלאָסן ארויסצוגעבן א ספּעציעל בוך וועגן סאָקאָלאָוו האָבן מיר געהאַט פאַר די אויגן איין ציל: פאַראייביקן דעם אָנדענקען פון אונדזער אַלטער היים און שטעלן א „מצבה" די אַלע סאָקאָלאָווער מאַרטירער, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים. דאָס יידישע סאָקאָלאָוו איז מער נישטאָ און מיר גלויבן ליידער נישט אז אויף דעם דאָזיקן באָדן וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט יידיש בלוט און טרערן, זאָל וועלן עס איז אויפשטיין א נייער גרויסער יידישער ישוב. אָדער זאָלן וויניקסטנס די לעבנגעבליבענע און די קומענדיקע דורות וויסן וואָס סאָקאָלאָוו איז געווען און וואָס מיר האָבן פאַרלאָרן. דורך די זכרונות, בילדער און שילדערונגען וואָס זענען געדרוקט אין דעם בוך, וועט דער לעזער באַקומען א באַגריף וועגן דעם, ווי רייך, פילפאַרביק און פול מיט יידישער האַרציקייט און חן איז געווען דאָס יידישע לעבן פון סאָקאָלאָוו, מיט איר יידישן ישוב פון עטלעכע טויזנט משפּחות. מיר גלויבן אז אזא „מצבה" האָט א היסטאָרישן ווערט און דאָס סאָקאָלאָוו־בוך דאַרף דעריבער זיין אינטערעסאַנט און באַלערנד נישט בלויז פאַר אמאָליקע סאָקאָלאָווער, נאָר אויך פאַר יעדן יידישן לעזער.

דאָס ארויסגעבן דאָס בוך איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן און אויך באַדייטענדע קאָסטן. מיר דאַנקען האַרציק די אַלע וואָס האָבן נישט געזשאַלעווט זייער צייט און ענערגיע כדי צו העלפן ארויסגעבן דאָס בוך. א ספּעציעלן דאַנק דעם רעדאַקציאָנס קאָלעגיום מיט זיין ענערגישן טשערמאַן, מרדכי כאַינע, און זיין פּעיקען סעקרעטאַר, אברהם משה ראָזענגאַרט. עס קומט אויך א גרויסן דאַנק די אַלע מיט־גלידער וועלכע האָבן געהאָלפן שאַפן געלט דורך אַדווערטייזמענטס און באַגריסונגען. אָהן זייער ארבעט וואָלט דאָס דערשיינען פון דעם בוך געווען אונמעגלעך. א האַרציקן דאַנק אויך פאַר דעם רעדאַקטאָר פון דעם בוך, א. ס. לירעק, און אויך די דיכטער ה. לייוויק און יוסף אפאטאשו, און געלערטן דר. יעקב שאַצקי, וועלכן האָבן אָפּגע־שאַצט דעם ווערט פון אזא בוך און באַווילליקט ליטעראַריש בייצושטייערן צו דעם יובל-בוך.

באַגריסט זאָלן זיין אַלע פון דער סאָקאָלאָווער שארית הפּליטה וואָס זענען צוזייט און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און לאָמיר אַלע האָפּען, אז די גאַלדענע קייט פון דער יידישער געשיכטע וועט נישט איבערגעריסן ווערן און אז מיט געמיינזאַמע כוחות וועלן מיר ווידער אויפבויען די חורבות.

יובל־בוך קאָמיטעט (מרדכי כאַינע, טשערמאַן)

ח. לייוויק

די טויטע און די לעבעדיקע

גיט די טויטע אויף תכריכים,
גיט די לעבעדיקע ברויט. (פרוג)

★

די טויטע ווארטן נאך אויף תכריכים,
די לעבעדיקע דארפן אלץ נאך ברויט.
פון גאר אמאליקע ביז היינטיקע משיחים
נאך אלץ איז דער אלטער גראם פון נויט מיט טויט.
דורך אלע קוים דערהערטע וויי־געשרייען
א קינדס געוויין דערהערסטו און דערקענסט,
די ניט דערבארעמדיקע טעג און נעכט פארגיין
אין הונגער קלעמעניש און קלאג־געשפענסט.
צי קען אונדז איינגיין גאר דער קלענסטער ביסן,
צי קען אונדז אין די נעכט דער שלאף זיין זים —
ווען ס'טוט נאך אלץ דאס יידיש בלוט זיך גיסן
אין שטעט צעטראמפלטע פון היטלערס פיס.
א, לאמיר ריידן ווערטער סאמע פראסטע,
א, לאמיר אויפריסן דאס הארץ אין זיך אליין,—
דער יאמער פון יתומים טויט־פארלאזטע,
אויב ניט צו אונדז, צו ווען זאל דערגיין?
געקומען איז די צייט, אז מיט א האמער
זאל יעדער איינער שלאגן זיך על־חטא,
דערפאר וואס ער האט, ווי א זעלבסט־פאר'סם'ער,
זיין הארץ פארשטאפט מיט לוקסוס און מיט זעט.
פון פרוג'ן אן געהאט א סך משיחים —
דאך שרייט נאך אלץ די זעלבע אלטע נויט,
גיט ווידער פאר געשטארבענע תכריכים,
גיט ווידער פאר די לעבעדיקע ברויט.

סאָקאָלאָוו אין דער פאַרגאַנגענהייט

דר. יעקב שאצקי

די תקנות פאר די סאקאלאווער אידן אין אכצענטן יאָרהונדערט

אלס זייער א וויכטיגע קוועלע פאר דער אידישער עקאנאמישער געשיכטע אין פוילן דארפן אנערקענט ווערן די קאנטראקטן, תקנות אדער אָרדינאציעס, ווי ס׳איז געווען זייער אפיציעלער נאמען, אויפן סמך פון וועלכע מ׳האט די אידן דערלויבט זיך צו באזעצן אין די פריוואטע שטעט. אויף וויפיל ס׳איז מיר באקאנט, איז די צאל פון אזעלכע תקנות, וועלכע זיינען אפגעדרוקט געווארן, זייער קליין. מיר פארמאגן אלגעמיינע פריוויליגיעס פאר די אידן אין די פריוואטע שטעט, וואו עס ווערט בכלל גערעדט וועגן די באדינגונגען, אויף וועלכע ס׳ווערט די אידן דערלויבט זיך צו באזעצן. ס׳איז אבער לחלוטין נישט באקאנט אזא אויספירלעכער דאקומענט, וועלכער זאל אונז געבן דאס פרטים-בילד פון די פארפליכטונגען פון ביידע צדדים, פון די שטייערן, הכנסות, רעכט, פרייזן, גרעניצן פון עקאנאמישער טעטיגקייט. אזא מין דאקומענט איז די פאלגענדיגע אָרדינאציע אדער תקנות, וואס מיר דרוקן איבער אין א אידישער איבערזעצונג פון דער אָריגינעלן פוילישן מאנוסקריפט, וועלכער געפינט זיך אין דער אקאדעמיע פון וויסנשאפט אין קראקע.

דאס זיינען די תקנות, ארויסגעגעבן פאר די אידן אין סאקאלאוו אין 18-טן יאָרהונדערט. די דאזיגע תקנות שטאמען פון דער צווייטער העלפט פון 18-טן יאָרהונדערט. ארויסגעגעבן האט זיי דער דעמאלטיגער אייגנטימער פון דער שטאט, דער פירשט אנדרזשיי אָגינסקי. די תקנות האבען נישט קיין דאטע, אבער פון טעקס גופא לאזט זיך פעסטשטעלן מער אדער ווינציגער די דאטע פונם דאקומענט. אנדרזשיי אָגינסקי איז געשטארבן אין יאָר 1787. אין די תקנות ווערן דערמאנט מטבעות, וועלכע האבן זיך צום ערשטן מאל באוויזן אין פוילן אין יאָר 1752 — דאס איז דער קופערנער גראשן. דער זילבערנער גראשן, וועלכער ווערט דערמאנט אין די תקנות, באווייזט זיך ערשט אין יאָר 1766. דאסזעלבע איז מיט דער מטבע דישיאנטעק (א צענערל), וועלכע ווערט דערמאנט צום ערשטן מאל אויך אין יאָר 1766. אויסערדעם איז פארצן נאך א וויכטיגערער פונקט אין די תקנות, וועלכער קאן אונדז העלפן פעסטשטעלן די צייט פון די תקנות. אין פארגראף פינף פון די סאקאלאווער תקנות ווערט געזאגט, אז יעדער איד א בעל-הבית דארף צאלן א קאפ-שטייער פאר דער קאסע פון דער מלוכה. אזוי ווי די דאזיגע סיסטעם פון איינצאלן דעם קאפ-שטייער דירעקט פאר דער מלוכה און ניט דורך די זעלבסטפארוואלטונגען ווערט איינגעפירט אין יאָר 1764, ווען דער „קאנוואקאציע-סיים" שאפט אף די אידישע זעלבסטפארוואלטונג אין פוילן און אין ליטע, איז קלאר, אז די תקנות האבן נישט געקאנט ארויסגעגעבן ווערן פאר 1764. אזוי ווי דער קאפ-שטייער ווערט אין די תקנות נאך בארעכנט מיט צוויי זלאטעס פון א נפש, וואס דאס איז געווען דער אפצאל ביז 1775, וועלכן דער סיים פון 1775—1773 האט פארגרעסערט ביז דריי זלאטעס, איז דערפון געדרונגען, אז מען מוז דעם דאקומענט כראנאלאגיש אריינשטעלן אין די יאָרן צווישן 1766 און 1775.

צו יענע צייטן איז די אידישע באפעלקערונג אין סאקאלאוו געווען נישט קיין גרויסע. לויט דער סטאטיסטיק פון 1765 האט סאקאלאוו געהאט 163 אידישע איינוואוינער. מען קען, אז די ציפער איז נישט קיין ריכטיגע, מחמת אידן האבן צולייב כמה טעמים אויסגעמיטן די „גזרה" געציילט צו ווערן מצד דער מלוכה. ס׳איז אומגלויבלייך, אז אין סאקאלאוו זאלן צו יענער צייט לעבן אזוי ווינציג אידן. שוין דער פשוטער אנאליז פון די חובות, וואס די אידן האבן געמוזט צאלן, — און צוויישן זיי א חוב פון 5000 גילדן פאר די וועגראוועך אידן „לויט׳ן דעקרעט פון דער פינאנץ-קאמיסיע" ד.ה.. א חוב נאך פון דער צייט פון דער אידישער זעלבסטפארוואלטונג, ווען וועגראוו איז געווען א גליל פאר זיך, — באווייזט, אז די אידישע באפעלקערונג אין סאקאלאוו איז געווען א סך גרעסער, ווי ס׳גיט אן די אפיציעלע סטאטיסטיק פון 1765.

ווען סאקאלאוו האט געהערט צום וועגראוועך ועד, איז די טעריטאריע פון ועד באשטאנען פון 8 שטעטלאך און 12 ישובים. אין דער צווייטער העלפט פון 18-טן יאהרהונדערט ווערט וועגראוו אינגאנצן זעלבסטשטענדיג, רייסט זיך אפ פון פאדליא-שער גליל און שיקט אן אייגענעם דעלעגאט צו די זיצונגען פון דעם ועד. צו יענער צייט (1765) האט דער גליל געהאט 19,043 אידן. די צאל פון די אידישע איינוואוינער אין די באזונדערע שטעט פונם דאזיגן גליל האט זיך געוואקסלט צווישן 89 און 1577. פון דעם איז געדרונגען, אז סאקאלאוו איז ווייט נישט געווען קיין גרויסע שטאט.

ווי אלט איז די געשיכטע פון די אידן אין סאקאלאוו?

די שטאט סאקאלאוו איז אויסגעבויט געווארן אין 15-טן יאהרהונדערט. ס׳איז שווער פעסטצושטעלן, ווען זיינען אידן געווארן תושבים אין דער דאזיגער שטאט. אלענפאלס נישט פריער, ווי אנהויב 17-טן יאהרהונדערט. אין דער פריווילעגיע, וואס יאן קאזימיר קראשינסקי, דער דעמאלטיגער אייגענטימער פון סאקאלאוו און וועגראוו, האט ארויסגעגעבן אין יאר 1665, ווערן שוין אידן דערמאנט. קראשינסקי האט אפגעקויפט די ביידע שטעט פון דעם פירשט ראדזיוויל, וועלכער האט נאך אין יאר 1650 ארויסגעגעבן א פריווילעגיע פאר די וועגראוועך אייגוואוינער, אין וועלכער ער דריקט אוים דעם וואונש צוציען נייע תושבים, פארזיכערנדיג זיי „אלע מינים פרייהייטן און רעכט, שוץ און פארזיכרונג מצד פרעמדע". דאס היסט, אז אויך די אידן האבן געקאנט זיך דארט באזעצן. אזוי ווי סאקאלאוו האט אויך געהערט צו דעם זעלבן בעל-הבית, דארף מען משער זיין, אז די דאזיגע פאלִיטיק פון צוציען נייע תושבים אן אונטערשייד פון נאציע און רעליגיע איז געפירט געווארן בנוגע דער שטאט סאקאלאוו אויך.

אין דער פריווילעגיע פאר די וועגראוועך אידן פון יאר 1665, ווערט איז באשטעטיגט געווארן אין יאר 1687, ווערן אנערקענט אלע רעכט, וועלכע די אידן פון סאקאלאוו און וועגראוו האבן באקומען פון די פריערדיגע בעלי-בתים פון די שטעט.

אין דער דאזיגער פריווילעגיע געפינען מיר געוויסע פונקטן, וועלכע זיינען אוים-פירלִיך באהאנדעלט געווארן אין די תקנות, וואס מיר דרוקן דא אפ. דערביבער ווערט איך אויף זיי זיך ניט אפשטעלן. ס׳איז זייער כאראקטעריסטיש, וואס נישט געקוקט דארויף, וואס די דאזיגע פריווילעגיע איז ארויסגעגעבן פאר ביידע שטעט, ווערט אבער ספעציעל דערמאנט, אז וואס איז שייך סאקאלאוו, דארפן די דארטיגע אידן

באקומען א ספּעציעלע פּריווילעגיע; אינם באקומען אזא מין פּריווילעגיע דאַרף זיי נישט שטערן ניט דער וועגראָווער נאַמיעסטניק און נישט די „מיעשטשאַנעס". מען דאַרף די סאָקאָלאָווער אידן נישט „באָומרוהיגן צוליב דעם און נישט פּאַרווערן זיי" (באקומען א באזונדערע פריווילעגיע — י. ש.). ס׳איז אָבער נישט קלאָר, פּאַרוואָס עפּעס דאַרפן די סאָקאָלאָווער אידן א באזונדערע פריווילעגיע. דער מנהג איז געווען, אז א קאָפּיע פון איין פּריווילעגיע איז געווען גענוג פּאַר אַן אַנדער שטאָט, אויב זי האָט געהערט צו דעם זעלבן אייגענטימער. משמעות, אז ס׳זיינען געווען באזונדערע שטייער-סיסטעמען אין די דאָזיגע צוויי שטעט. דעריבער האָט מען די סאָקאָלאָווער אידן ערלויבט צו קריגן פּאַר זיך א ספּעציעלע פּריווילעגיע. ס׳איז אויך נישט אויס-געשלאָסן, אז די דאָזיגע תקנות זיינען אייגענטלעך די פּריווילעגיע וועגן וועלכע ס׳וועט דערמאָנט אין דער פּריווילעגיע פון 1665. דאָס, וואָס זי איז כראָנאָלאָגיש אנטשטאַנען שפּעטער, באווייזט גאָרנישט. די דאָזיגע תקנות קאָנען זיין א באַנייאונג אָדער א געווויסע פּאַרענדערונג פון אַן עלטערער פּריווילעגיע, וועלכע די אידן האָבן פּאַר זיך אויסגעפּועלט נאָך אין 17-טן יאָרהונדערט.

די פּריווילעגיע פון 1665 ערלויבט די סאָקאָלאָווער אידן האָבן אַן אייגענעם בית-דין. מען טאָר זיי נישט צווינגען זיך משפּטן אין שטאָט-געריכט. נאָר אין פּאַל, ווען דער אָנקלאָגער וועט נישט זיין צופרידן מיטן פּסק-דין, מעג ער אַפּעלירן צום נאַמיעסטניק און פון אים צום פּריז גופא.

די אידן וועלן באַפרייט פון צאָלן דעם טשאָפּאָווע שטייער פּאַר דער שטאָט-קאַסע, וויל זיי צאָלן אַנדערע מיינעם שטייער פּאַר מאַכן ביר. אזוי, למשל, געפינען מיר אין די תקנות פון אָגינסקי, אז אידן דארפן צאָלן 1458 גילדן טשאָפּאָווע יערליך אין צוויי ראַטעם. וואָס איז שייך דער אינערלעכער פּאַרוואַלטונג פון די סאָקאָלאָווער אידן, וויסן מיר, אז סאָקאָלאָוו איז געווען א „פּריקאַזאַק" און געצאָלט שטייער דער וועגראָווער קהילה, וועלכע האָט געהערט צום פּאָדלייאַשער גליל מיט דער שטאָט טיקטין בראש. און דער צווייטער העלפּט פון 17-טן יאָרהונדערט, אַזאָ צו דער צייט, ווען קראַשינסקי האָט ארויסגעגעבן די פּריווילעגיע פּאַר די וועגראָווער אידן, וועלכע האָט באַפעסטיגט זייער עקאָנאָמישע און יורידישע לאָגע, וויל זיך שוין די שטאָט וועגראָוו באַפרייען פון דער אָפּהענגיקייט פון דעם פּאָדלייאַשער גליל און שטרעבט צו זעלבסטשטענדיגקייט.

דער קאָמף צווישן טיקטין און וועגראָוו ענדיגט זיך מיט א נצחון פּאַר דעם לעצטן. ארום וועגראָוו גרופּירט זיך א רייע שטעט און ישובים, צווישען זיי טשעכא-נאָווצע און מעזריטש, וועלכע זיינען אָבער לאַנג נישט געבליבן אין דעם קרייז. אָנהויב 18-טן יאָרהונדערט עמאַנציפּירן זיי זיך פון דער וועגראָווער העגעמאָניע און וועלן אויך זעלבסטשטענדיגע קרייזן.

אין יאָר 1717 צאָלט דער וועגראָווער קרייז 3914 גילדן מיט 27 גראָשן קאָפּ-שטייער. דאָס מיינט, אז אינם דאָזיגן גליל האָבן געלעבט אַנ׳ערך 20000 אידן (משפחות ?).

אין דער צווייטער העלפּט פון 18-טן יאָרהונדערט איז סאָקאָלאָוו אריבער צו נייע בעלי-בתים. דאָס זיינען געווען די אָגינסקים. אין יאָר 1764 האָט סאָקאָלאָוו אויפגעלעבט עקאָנאָמיש א דאַנק דעם, וואָס מען האָט דארט איינגעפירט א געריכט פּאַר די פּריצים פון דראָהיטשינער קאַנט.

אין די יאָרן 1794—1793 האָט מיכאל קלעאפאס אָגינסקי געפֿרוּבירט אָרגאַניזירן אין סאָקאָלאָוו אַ וועבערייי-אינדוסטריע, אָבער ער האָט קיין דערפֿאָלג נישט געהאַט. אָגינסקי האָט געוואָלט קאָפּירן די מערקאַנטיליסטישע פּאָליטיק פון אַ סך פֿוילישע פֿריצים פון יענער צייט, וועלכע האָבן געוואָלט אויף אַ קינסטלעכן אופן אַנטוויקלען אין פוילן אַן אינדוסטריע: געבראַכט פון די מערב-איראָפּעאישע לענדער פאַכמענישע אַרבעטער, מערסטענטייל דייטשן, און זיך אַבסאָלוט נישט גערעכנט מיט די אָביעקטיווע אומשטענדן וועלכע האָבן דאָס לאַנד איז עקאָנאָמיש און פּאָליטיש געווען אויפן שוועל פון ירידה.

אין דער געשיכטע פון מלאכה האָט סאָקאָלאָוו אמאל פאַרנומען אַן אָנגעזעהענעם פּלאַץ און געשמט מיט אירע לעדער-אויסאַרבעטונגען. דאָס איז אויך צו זעהן פון די תקנות, וועלכע גיבן אָפּ אַ סך אויפמערקזאמקייט דער פראָגע פון שטייגערן פאַר שוסטערס און גאַרבערס און רעגלאַמענטירן די שרייערן פון פאַרשידענע מינים פעלן.

אין יאָר 1775 האָט סאָקאָלאָוו געציילט 230 הייזער, וועלכע האָבן געצאָלט דעם קוימען-שטייער; וויפיל פון די הייזער האָבן געהערט צו אידן, איז שווער צו אורטיילן, מיר ווייסן אָבער אַז די דאָרטיגע אידן האָבן צו יענער צייט געצאָלט 280 גילדן „פּאָדימנע" יערליך אין צוויי ראַטעס. נישט האָבנדיג אָבער קיין אָנווייז, וויפיל מ'האָט געצאָלט פון אַ הויז, איז שווער צו זאָגן, וואָס פאַר אַ פּראָצענט פון הייזער האָט געהערט צו די דאָרטיגע אידן.

טיפּט מען זיך אריין אין די טרוקענע פאַקטן און שטייערן-טערמינען פון די דאָזיגע תקנות, באַקומט מען אַן אינטערעסאַנט בילד פון אידישן לעבן אין אַ קליין שטעטל אוּן דער צווייטער העלפט פון 18-טן יאָרהונדערט. מיר זעהען דאָ כמעט אַלע מלאכות און באַשעפטיגונגען, וועלכע זענען אונז באַקאַנט אלס אידישע פּראָפעסיעס אין פוילן פון יענער צייט בכלל. מיר זעהען אָבער, אַז אידן האָבן נישט געקאָנט לעבן פון איין באַשעפטיגונג. שענקערס זיינען גלייכצייטיג בעלי-מלאכות; בעלי-מלאכות זיינען קרעמערס אָדער האָבן נאָך אַ מלאכה.

די לאַנגע רשימה פון ספּעציעלע שטייערן- און אָפּצאָלונגען גיט אַ בולט בילד, וואָס פאַר אַן אָביעקט פון פיסקאַלישער עקספּלואַטאַציע זיינען די אידן געווען פאַר דער פּריצישער מאַכט.

אין אַ נעץ פון אומברחמנותדיגן פיסקאַליזם האָט זיך געשלאָגן און געפֿיניקט אַ קליינע עדה און געמוזט אַלץ טאָן, כדי צו צאָלן פאַרן „חסד" און רעכט צו לעבן און צו ארבעטן.

די דאָזיגע פּרטימדיגע רעגלאַמענטאַציע איז, אין תוך געזומען, אַ שוידערליך בילד פון דעם אידישן עקאָנאָמישן לעבן אין די פּריוואַט-שטעט, דאָך האָט מען געקוקט אויף דעם ווי אויף אַ חסד, ווייל מען איז געווען זיכערער, ווי אין די מלוכה-שטעט, וואו אין קאַמף צווישן דעם קריסטליכן סוחר און דעם אידן איז די מלוכה געווען פּריער נייטראַל און שפּעטער פיינדליך צו די לעצטע.

די תקנות האָב איך איבערגעזעצט פון פוילישן אָריגינאַל. איך האָב זיך באַמיט צו זיין טריי צום אָריגינאַל — אויף וויפיל דאָס איז געווען מעגליך, האָבנדיק אין זינען דעם גייסט פון דער אידישער שפּראַך.

געוויסע טעכנישע טערמינען און באגריפן האָב איך איבערגעזעצט בוכשטעבלעך, אריינשטעלנדיק אין קלאַמערן דאָס פוילישע וואָרט. ס׳זיינען פאַראַן אין די דאָזיגע תקנות שטייערן, וועלכע זענען לחלוטין נישט באַקאַנט, און דעריבער איז געווען שווער צו געפינען די פאַסיגע אידישע טערמינען.

אין באַזונדערע הערות צו די תקנות האָב איך געגעבן מלואים, אנאלאגיעס און דערקלערונגען פון א רייע ווערטער, באגריפן און פאקטן, וועלכע ווערן דערמאָנט אין די תקנות.

תקנות פאַר די אידן פון דער שטאָט סאָקאָלאָוו

האָבנדיג אין זינען די פארזיכערונג פון האָב און גוטס פון יעדן בעל-הבית, ווי אויך די אונטערשטיצונג און רייך ווערן פון יעדן פרט; וועלנדיק אין יעדן איינפלאַנצן שלום, פליסיגקייט און ארבעטזאמקייט און דורך א גוטע בעל-הבית׳ישקייט אויסמיידן פארשוועדערישקייט, קריגעריען און גנבות פון דער עפנטליכער קאסע אדער קרופקע — פירן מיר אויף די פאלגנדיגע תקנות.

1) אויפ׳ן פאלגנדיגן אופן דארף זיין ארגאניזירט דאָס אויסקלייבן דורך דער קהילה און דעם המון פינף קאַנדידאַטן פאַר ראשי הקהילה. יעדן יאָר צום צווייטן זונטאק נאָכ׳ן הייליגן יאָן לויט אונזער קאלענדאר דארפן די ראשי הקהילה פארשרייבן די נעמען פון די אלע בעלי-בתים, וועלכע צאלן נישט ווינציגער ווי פינף-און-צוואנציג גילדן א יאָר סקלאדקע. די נעמען און צונעמען דארפן אויסגעשריבן ווערן אויף קלייע קארטלאך פון קלעפיג פאפיר. דער עלטסטער נאמן דארף עס טאָן מיט זיין האנט און נאכהער, לויענדיג זיי לויטן רעיעסטר, אפגעבן דעם סאקאלאווער רב אונטער א באשטעטיגונג. דער רב דארף אין דער אנווועזנהייט פון דיזעלבע עלטסטע נאמנים, וועלכע דארפן דארויף גוט אכטונג געבן, און אויך אין דער אנווועזנהייט פון המון אריינלייגן די קארטלאך אין א ספעציעל געמאכטן לעדערנעם זאק, איבערלייגנדיק אפריער די קארטלאך איינס נאכ׳ן אנדערן.

2) דער רב דארף האלטן דעם זאק פאר אלעמענס אויגן, אים א טרייסל טאָן דריי מאל, דרייענדיג ארויף און אראפ, כדי קארטלאך זאלן זיך צונויפמישן. אוועק-שטעלנדיג זיך פאר׳ן המון צוויישן די ראשי הקהילה און די נאמנים, דארף ער געבן האלטן דעם זאק דעם עלטסטן נאמן; אליין דארף ער מיט דער רעכטער האנד, וועלכע מוז זיין נאקעט ביז׳ן עלנבויגן, ארויסנעמען פינף קארטלאך, יעדעם קארטל באזונדער. נאָך דעם ווי ער נעמט ארויס דאָס ערשטע קארטל, דארף ער, האלטנדיג עס אין הויך אין צוויי פינגער אלעמען וויזן און איבערלייענען דעם נאמען און צונאמען פון דעם קאַנדידאַט. נאכ׳ן איבערלייענען איבערגעבן די עלטסטע און די נאמנים און אין זייערע אויגן פארשרייבן דעם נאמען אויף א ספעציעלן פאפיר צוגעגרייט צוליב די וואלן; נאכ׳ן פארשרייבן דארף ער אפגעבן דאָס קארטל דעם קאַנדידאַט, וועמענס נאמען ס׳איז אויף אים אנגעשריבן. דאָס זעלבע זאל געטון ווערן מיט׳ן צווייטן, דריטן, פערטן, און פינפטן קארטל.

3) די דאָזיגע קארטלאך מיט די נעמען און צונעמען פון די קאַנדידאַטן פאר-שרייבן אויף דעם וואל-פאפיר דארפן אונטערגעשריבן ווערן פון רב, שפעטער פון די ראשי-הקהילה און נאך זיי פון די נאמנים און נאָך די נאמנים פון צוויי קהילה-פארשטייער פונ׳ם המון. די נעמען פון די אונטערגעשריבענע קאַנדידאַטן דארף דער רב תיכף מעלדן פאר אלעמען און דעם ערשטן פון זיי איבערגעבן אין די הענד פון דעם מאנדאט.

4) די קאנדידאטן, אויסגעקליבן לויט׳ן אויבנדערמאנטן סדר, וועלן ווייטער אויסווייל׳ן עלטסטע פון דער קהילה, כדי צו באקומען די הסכמה פון הויף.

5) דעם רב וועט אלעמאל נאמינירן און באשטימען דער הויף. זיינע הכנסות וועלן זיין שכירות פון פינף און צוואנציג גילדן פון דער קאראבקע, געבנדיג חופה וקדושין, וועט דער רב נעמען דריי גילדן מיט עלף גראשן פון די ערשטע הונדערט גילדן נדן; איין גילדן מיט צוואנציג גראשן פון דעם צווייטן הונדערטער. פון דין תורה׳ס וועט ער נעמען די שטראף-געלדער.

6) אלע אידן דארפן פאלגן און זיין געהארכזאם דעם באשטימטן ועד-הקהילה, וואם איז שייך זייערע ענינים, און אין יעדן ענין און אין יעדער אנגעלעגנהייט דארפן זיי זיך קודם כל וועגדן צום ועד-הקהילה.

7) דער זעלבער ועד-הקהילה דארף משפטן אלע פראצעסן אין דער אנוועזנהייט פון רב אויפ׳ן סמך פון די ערשטע אויפפאדערונגען. וועד ס׳וועט נישט זיין צופרידן מיט׳ן פסק-דין, דער קאן אפעלירן צום בית-דין פון עקאנאם, פון אים — צום גובערנאטאר. אין פאל ער וועט אויך דארטן נישט קריגן זיין גערעכטיגקייט — צו מיין אייגענעם גערייכט.

8) דער ועד־הקהילה דארף אפהיטן די פריוישע גיטער און הכנסות. די שטאטישע זיכערקייט פון א פייער און פון גנבים, ווי אויך די ארדנונג בכלל, און דאם אלץ, וואם איך וועל באשטימען לטובת דער שטאט אדער ארדנונג דארף אויסגעפירט ווערן.

9) דער ועד-הקהילה וועט נישט האבן קיין שום מאכט אויסטראכטן אדער ארויפצולייגען אויף דעם גאנצן אידישן קהל נייע שטייערן אדער זאמלונגען. אן דער בפירושדיגער שריפטליכער ערלויבניש מיינער ווי אויך מאכן נייע חובות האט ער נישט קיין רעכט און קיין מאכט. (מיט׳ן אויסנאם פון די, וועלכע זענען באשטימט אין דער ספעציפיקאציע פון דער קאראבקע).

10) אזוי ווי די פארשיידנארטיקייט פון שטייערן און אפצאלונגען צעטומלען דעם צאלער און מאכן שוער און אומזיכער פאר אויסווייל׳ער (פון די מינים שטייערן). — דעריבער וועלט אפגעטראטן די אידן 760 פלארין פון דעם אמאליגן האנדלס-אדער יריד-טשינש, 400 גילדן פון דעם „טלאטשנע" אפצאל און דרייסיג גילדן — פאר „פאדוואדן" קיין וואלשע. אויף זייער ארט וועלט איינגעפירט דער אינציגער גע-צאלטער טשינש, דאם הייסט פון יעדן הויז אין מארק, פון יעדן פראנטאוון אייל וועט יעדער צאלן פינף זילבערנע גראשנס, פון די הייזער אויף די גאסן — איין גילדן פון א פראנטאוון אייל, פון די הינטערשטע הייזער און פון די ברויערייען — צו דריי זילבערנע גראשנס.

11) כדי אויסצומיידן די מגפה פון בהמות דורך ברענגען פעלן פון די פאר-פעסטעטע מקומות אין שטעטל אריין, וועלט באשטימט, אז פון איצט אן זאלן די קצבים אונטער א שבועה אפגעבן אלע בהמה־פעלן אין שטאט־מאגאזין, חוץ שמוים-לאך און בארענען-פעלכלאך. צו דעם צווק וועלט באשטימט א פינאנץ-נאמן. דע-ריבער זאל זיך קיין שום קצב נישט וואגן דערהרגענען א בהמה ביז ער וועט נישט ארויסנעמען א צעטל פון פרנס-החודש און ביז דער נאמן וועט נישט אנקוקן די בהמה און וועט נישט אריינשרייבן בא זיך אין רשימה (רעיעסטער). יעדן פרייטאג וועט איינער פון די ראשי הקהילה צוזאמען מיט׳ן נאמן רעגיסטרירן די פעלכלאך און צונעמען זיי און שפעטער אפגעבן דעם עקאנאם אונטער א קבלה. פאלגנדינע

פֿרייזן אויף פֿלייש וועלן באַשטימט פֿאַר די קצבים: טריף פֿלייש (אָקסן- און שעפּסן-פֿלייש) דאַרף פֿאַרקויפֿט ווערן צו פּינף גראָשן א פֿונט, כשר פֿלייש (אָקסן און שעפּסן) — צו אַכט גראָשן א פֿונט. נאָר די קצבים וועלט דערלויבט צו מאַכן חלבנע ליכט.

12) קושנערס און שוסטער דאַרפֿן נעמען פֿעלן פֿון דער גאַרבאַרניע.

13) בעקערס דאַרפֿן באַקן נאָר פֿון פֿריציש מעל, צאָלנדיג פֿאַר א קאָרץ קאָרן מיט צוויי גילדן טייערער ווי אין מאַרק, פֿאַר א קאָרץ ווייץ — מיט איין גילדן טייערער ווי אין מאַרק.

14) דער הויף באַוואָרנט זיך, אזוי שנעל ווי די יאַטקעס און די קראָמען וועלן אויסגעבויט ווערן, זאָלן די קרעמער פֿאַרקויפֿן זייערע סחורות אין די דאָזיגע קראָמען און די בעקערס, קצבים און אַנדערע בעלי-מלאכות — אין די יאַטקעס.

די אָרגאַניזאַציע פֿון דער קאָראבקע

אזוי ווי אונזער וואונש איז, אַז די שטאָט זאָל זיך ווי אַם שנעלסטן באַפֿרייען פֿון אירע חובות און זי זאָל האָבן אַן אייגענעם פֿאָנד אויף פֿאַרשיידענע, נישט פֿאָראויסגעזעהענע הוצאות, און אַז דער רעשט, נאָך דעם ווי די חובות וועלן אויס-געצאָלט ווערן, זאָל בלייבן אַלס א פֿאָנד פֿאַר אונטערשטיצן די הענדלער דעריבער ווערט די קאָראבקע מיט די הכנסות אָפּגעטראָטן די אידן גופא לטובות זייערע אינטערעסן. דער הויף דאַרף אונטער קיין שום אומשטענדן זיך נישט אינטערעסירן מיט איר א חוץ אָפּהיטן, אַז די דאָזיגע עפענטליכע קאַסע זאָל נישט ווערן אויסגענוצט צוליב דער באַקוועמליכקייט פון יחידים און זאָל תמיד זיין אָנגעוויזענדעט פֿאַר'ן נוצן פון כלל. צוליב דעם ווערן אָנגעמערקט די פֿאָלגנדיגע תקנות:

1) דער פֿרנם חודש דאַרף תיכף באַשטעלן א קאַסע מיט דריי שליסלען. איין שליסל זאָל האָבן דער פֿרנם, איינעם — דער נאמן פון דער קהלה, און איינעם — דער נאמן פון הויף. אַלע דריי דאַרפֿן פֿייערליך שווערן ביים רב, אַז זיי וועלן ערליך און געטריי אָפּהיטן דעם אידישן עפענטליכן אוצר, אָדער זאָלן זיי, אונטער שרעק פֿאַר א שווערן חרם, זיין אָנפֿאַרטרויט די אוצרות פון דער קאָראָבקע.

2) אַלע דריי דאַרפֿן עפענען די קאַסע פון וועלכער עס קען נענומען ווערן געלט, נאָר אויף צו צאָלן פֿראָצענטן פון די חובות און אויף די חובות גופא לויט דער ערלויבניש פון דער קהילה. און אין אַן אויסנאַמס-פאַל — פֿאַר א דרינגליכן צוועק, וועלכער איז נוגע אַלע אידן.

3) די זעלבע נאמנים און פֿרנסים וועלן יעדן חודש צושטעלן דעם עקאָנאָם א באַריכט פון אַלע הכנסות און הוצאות. דאָס זעלבע דאַרף טון דער גובערנאַטאָר אין זיין באַריכט.

4) פֿאָלגנדיגע הכנסות גייען פֿאַר דער קאָראָבקע:

5) קאָפּ-שטייער פון שטאָט — דאָפּלט. ד.ה., יעדער איד א בעל-הבית דאַרף איינצאָלן לויט'ן געזעץ איין קאָפּ-שטייער אין מלוכה-קאַסע אין מאַרטש און סעפּ-טעמבער, דעם צווייטן קאָפּ-שטייער פֿאַר זיך און נאָר פֿאַר דער פֿרוי — צו צווי גילדן א יאָר — אין קאָראָבקע אויך אין צווי ראַטעם ארום דעם הייליגן יאָן און „באָזשע נאַראָדזשניע".

6) יום-טוב-שטייער פון די ישובים, ד.ה., יעדע פּערזאָן, וועלכע וועט קומען אויף יום-כּפּור דאַרף באַצאָלן: אַן אָרימאַן — צווי גילדן א מיטעלער — פיר, און א רייכער — אַכט גילדן. די קהילה דאַרף אליין מאַכן די אָפּשאַצונגען.

7) שבועה שטייער ווערט אויפגעפאדערט נאר פון די בעלי-בתים פון שטאט. דאס הייסט, אז יעדער איד אן אויסנאם דארף אונטער א חרם שווערן לויט'ן אלטן דין, אז אזוי שנעל ווי ער וועט ארויפברענגען וועלכע עם איז סחורה אין שטאט אריין, וועט ער איבערגעבן דעם נאמן וויפיל עם קאסט די סחורה.

א) אויב די סחורה איז געקויפט פאר אייגן געלד און נישט פאר געליענעם און ווערט פארקויפט אין שטאט אויף פונטן און איילן, דעמאלט דארף אזא בעל-בית צאלן פון יעדן הונדערטער צווויי פראצענט פאר דער קארבקע.

ב) פון די סחורות, אויך געקויפט פאר אייגן געלד נאר פארקויפט אין שטאט אדער אויף די ירידים הורטאוונע, דארף ער צאלן פאר דער קארבקע א גילדן מיט צען גראשן פון יעדע הונדערט גילדן.

ג) פון סחורות, געקויפט פאר געליען געלד אדער געגומען אויף קרעדיט — אלץ איינס צי זיי ווערן פארקויפט אין שטאט אויף איילן און פונטן צי הורטאוונע אין שטאט אדער אויף די ירידים, דעמאלט ווען ער באצאלן איין גילדן פון יעדן הונדערטער פאר דער קארבקע.

ד) פון סחורות און פעלץ, רויע אדער אויסגעארבעטע, בהמישע אדער רויע שמויסענע, פון איין-סחורות, ד.ה., פון סאכע-צייגער און אנדערע אייזנווארג, ווי אויך פון בלעטער טיטיון — געקויפט פאר אייגן געלד און פארקויפט אין שטאט לאחרים, דארף איינגעצאלט ווערן פאר דער קארבקע צווויי פראצענט פון יעדן הונדערטער.

ה) פון די זעלבע סחורות געקויפט פאר אייגן געלד און פארקויפט הורטאוונע אין שטאט אדער אויף די ירידים איין גילדן מיט צען גראשן פון יעדן הונדערטער דארף איינגעצאלט ווערן פאר דער קארבקע.

ו) פון די זעלבע סחורות פארקויפט אין שטאט הורטאוונע אדער לאחרים, פאר געליען געלד אדער געגומען אויף קרעדיט, וועט ער צאלן פאר דער קארבקע איין גילדן מיט זעקס גראשן פון יעדע הונדערט גילדן.

ז) פון די זעלבע סחורות געקויפט פאר געליען געלד אדער געגומען אויף קרעדיט און פארקויפט אין שטאט אדער אויף די ירידים הורטאוונע, וועט ער צאלן פאר דער קארבקע פינף און צוואנציג גראשן פאר דער קארבקע.

ח) פון רויע פעלץ, ווען אפילו געקויפט פאר געבארגטע געלד, נאר פארקויפט אין שטאט — דארף ער געבן צווויי פון הונדערט פאר דער קארבקע. פון די זעלבע רויע פעלץ געגומען אויף קרעדיט און פארקויפט צו פרעמדע בשעת די ירידים און מארקן אין שטאט, דארף ער געבן פאר דער קארבקע איין גילדן פון יעדן הונדערטער.

ט) פון רויע פעלץ געגעבן אויף אויסצוארבעטן און געקויפט פאר אייגן געלד און פארקויפט אין שטאט אדער אויף די ירידים, וועט ער באצאלן צווויי גילדן מיט 20 גראשן פון יעדן הונדערטער.

י) פון די זעלבע פעלץ געגומען אויף קרעדיט וועט ער באצאלט א גילדן מיט זעקס גראשן פון יעדן הונדערטער.

יא) פון די זעלבע רויע פעלץ פארביטן אויף אויסגעארבעטע און געקויפט פאר אייגן געלד — וועט ער באצאלן פאר דער קארבקע צווויי גילדן מיט 20 גראשן פון יעדן הונדערטער.

יב) פון די זעלבע רויע פעלץ פארביטן אויסגעארבעטע און געגומען אויף

קרעדיט — וועט ער באצאלן פאר דער קאראבקע איין גילדן מיט זעקס גראשן פון יעדן הונדערטער.

יג) פון אלע סחורות ארויסגעפירט קיין אויסלאנד — סיי געקויפט פאר אייגן געלד, סיי קרעדיטירט — וועט ער באצאלן פאר דער קאראבקע איין גילדן פון יעדן הונדערטער.

יד) פון וואקס ארויסגעפירט קיין אויסלאנד פאר אייגן געלד אדער פאר געליענם — וועט ער באצאלן פאר דער קאראבקע 24 גראשן פון יעדע הונדערט גילדן.

טו) פון לאחדים-קרעמלאך פאר סחורות געקויפט בא אייגענע סוחרים — א האלבן גראשן פון יעדן גילדן, פארקערט, פאר סחורות — געקויפט אויף ירידים אדער אין שטאט פון פרעמדע סוחרים — איין גראשן פון יעדן גילדן דארפן זיי באצאלן פאר דער קאראבקע.

טז) היטלמאכערס וועלן פון אלע סחורות אומעטום געקויפט איין גילדן פון יעדן הונדערטער פאר דער קאראבקע. פון יעדן פארטיגן היטל דארף ער געבן איין גראשן.

יז) שניידערס פון די פארדינסטן אין דער היים — דריי גראשן פון יעדן גילדן; פון די פארדינסטן מחוץ דער שטאט — צוויי גראשן פאר דער קאראבקע. פארקערט, יעדער בעל-מלאכה, וועלכער פארנעמט זיך מיט מסחר אדער שענקעריי פונקט אזוי ווי א סוחר אדער א שענקער.

יח) שמוקלערס, וועלכע ארבעטן מיט אייגענע מאטעריאלן, וועלן באצאלן פאר דער קאראבקע פון יעדן גילדן — צוויי גראשן; די, וועלכע ארבעטן מיט מאטעריאלן, וואס מ׳האט זיי געגעבן, וועלן צאלן דריי גראשן פון א גילדן. אין פאל, אז ער וועט זיין סחורה פארקויפן אויף די ירידים און נישט אין שטאט — דארף ער באצאלן א העלפט.

יט) בעקערס דארפן צאלן פון תבואה געקויפט פאר מזומן 15 גראשן פון א קארץ. פאר תבואה גענומען אויף בארג — א זילבערנעם גראשן פון יעדן קארץ.

כ) מעל-הענדלער, וועלכע פארקויפן מעל, דארפן צאלן פון יעדן קארץ א זילבערנעם גראשן. א בעקער וועלכער קויפט ביים מעל-הענדלער, דארף באצאלן פיר גראשן פון קארץ.

כא) פון אלע סחורות פארקויפט צום עסן — דארף דער פארקויפער באצאלן א גראשן פון יעדן גילדן.

כב) קצבים, וועלכע קויפן א בהמה אדער א שאף און פארקויפן זי אדער האנדלען מיט זיי לעבעדיגערהייט, דארפן באצאלן א גראשן פון יעדן גילדן.

כג) פישערס, וועלכע האנדלען מיט געקויפטע פיש, דארפן ביים קויפן באצאלן 15 גראשן פון יעדע הונדערט גילדן.

כד) אקסן-הענדלער, וועז זיי קויפן פאר אייגן געלד, דארפן צאלן 15 גראשן פון יעדע הונדערט גילדן.

כה) די זעלבע, אויב זיי האבן די אקסן פאר געבארגט געלד אדער אויף קרעדיט, דארפן באצאלן צען גראשן פון יעדן הונדערטער.

כו) מעקלערס - שדכנים — מעקלערס פאר קויפן און פארקויפן סחורות, קאפי-טאליסטן, וועלכע גיבן אייגן געלד אויף פראצענט — דארפן צאלן פון זייערע פארדינסטן פון יעדן גילדן — צוויי גראשן.

כז) וועגן קי. יעדער בעל-הבית, וועלכער פארמאגט איין קו פאר זיין אייגן

געברויך, דאַרף גאָרנישט נישט געבן. אויב ער האָט מער ווי איין קו, דאַרף ער באַצאָלן פון יעדער פאַר מילך, פוטער און קעז א גילדן א יאָר. קינדער, וועלכע זיינען מיט די עלטערן, דארפן צאָלן פון יעדער קו איין גילדן אָן צען גראָשן לטובת זיי (?) — ביז זיי וועלן נישט זיין אָפּגעטיילט און אָנהויבן פירן אַן אייגענע בעל-הבית'ישקייט.

כח) גלעזער, בלעכער און קאָטלער דארפן צאָלן פון זייערע פאַרדינסטן אין שטאָט — דריי גראָשן פון יעדן גילדן; פון זייערע פאַרדינסטן מחוץ דער שטאָט — צוויי גראָשן.

כט) בעלי-עגלות, נאָך דעם ווי זיי וועלן אָפּרעכענען זייערע הוצאות, דארפן צאָלן פון דער רייכער הכנסה צוויי גראָשן פון יעדן גילדן.

8) פליש-שטייער. יעדער איד א בעל-הבית וועט צאָלן אונטער א חרם לויט'ן אלטן מנהג פאַר פליש פון יעדן סאָרט פאַר'ן אייגענעם געברויך — דריי קופערנע גראָשנס פון יעדן גילדן.

9) חתונה-שטייער. יעדער בעל-הבית, וועלכער גיט זיין טאָכטער נדן אין א פרעמדער שטאָט אריין אָדער פירט ארוים א זון מיט א פאַרמעגן, דאַרף איבערלאָזן אונטער א חרם א צענט חלק פון דער סומע, וועלכע ער פירט ארוים אין דער שטאָט; פאַרקערט, ווער עס האָט אראָפּגעבראכט א קאָפּעלע אויף א חתונה — דאַרף ער אָפּגעבן פאַר דער קאָראָבקע דעם צוואַנציגסטן גראָשן פון נאָן. אויב ער וועט באַנוצן אַן אייגענע מוזיק — דאַרף ער באַצאָלן פאַר דער קאָראָבקע פון יעדע הונדערט גילדן נדן 15 גראָשן.

10) שול-געלד. אזוי ווי די שול איז שוין אלט געווארן און קאָן רעמאָנטירט ווערן נאָר פון קאָראָבקע-געלד, דעריבער דארף מען באַצייטנס פאַרגרעסערן דעם פאָנד פון דער קאָראָבקע. צוליב דעם צוועק וועט יעדער סוחר אריינטראָגן פאַר דאוונען אין דער שול אַכט גילדן א יאָר, יעדער אַרענדאַר — אַכט גילדן. און אויב דער אַרענדאַר איז אויך א סוחר אָדער פאַרקערט — איז 16 גילדן. יעדער שענקער — פיר גילדן; יעדער בעל-מלאכה — פיר גילדן; און אויב עם וועט זיין גלייכצייטיג א שיינקער און א בעל-מלאכה — דאַמאָלס וועט ער צאָלן יאָרליך אַכט גילדן; דאָס זעלבע — אויב אימיצער וועט וועלן האָבן צוויי מלאכות — וועט ער דארפן צאָלן אַכט גילדן.

11) איינקויף שטייער. אין שטאָט אריין — וועט מען צאָלן איינמאָליג הונ-דערט גילדן, נישט ווינציגער און אויך ניט מער.

12) פאַר אתרוגים. פאַר די, וועלכע מען וועט אויסקלייבן, דאַרף געהערן פאַר דער קאָראָבקע.

13) ארויסטריט-געלד. ווער ס'וועט וועלן זיך ארויסציען פון שטאָט און פאַר-קויפן די הויזווירטשאפט דאַרף ער אָפּגעבן 15 גראָשן פון יעדע הונדערט גילדן פון זיין גאַנץ פאַרמעגן פאַר דער קאָראָבקע. פאַרקערט ווער עס וואָלט געקויפט הייזער אין שטאָט דאַרף באַצאָלן פאַר דער קאָראָבקע פינף גראָשן פון יעדן הונדערטער.

14) פאַר'ן קצבישן מעסער — איינמאָליג 100 גילדן פאַר דער קאָראָבקע.

15) די קצבישע קאָראָבקע דארף געצאָלט ווערן: פון יעדן אָקס — א גילדן מיט 15 גראָשן; פון א קו — א גילדן, פון א בוהאיי און א יאָלאָווקע — 15 גראָשן, פון א קעלבל — 7 און א האַלב גראָשן, פון א בארן אָדער א שעפּס — 24 גראָשן. קיין אַנדערע אָפּצאָלונגען פאַר דער קאָראָבקע דארפן נישט זיין. די נאמנים וועלכע פירן דעם רעיעסטר, דארפן אים האַלטן אין אָרדנונג, אזוי ווי זיי זעהען דאָ פאַרטיילט

די אלע מינים פון הכנסות פאר דער קאראבקע אונטער די נומערן 15, 14, 13, 12, 11, 10, 9, 8, און די אותיות א, ב, ג, ד, ע און כז — אזוי דארף אויף יעדן מין שטייער א באזונדער צעטל אן דעם רעיעסטר כדי צו ווייסן וויפיל הכנסה האט יעדער מין ארויסגעבראכט פאר דער קאראבקע.

16) פון בראנפן געטריבן אויף הורטאוונעם פארקויף און פארקויף מחוץ דער שטאט דארף געצאלט ווערן איין גילדן פון יעדע הונדערט גילדן.

די הוצאות פון דער קאראבקע

א חוץ די אונטן דערמאנטע פונקטן טארן קיין שום הוצאות פון דער קאראבקע נישט געמאכט ווערן און אויך נישט אנגענומען ווערן אין די חשבונות. דאס זענען די פונקטן:

1) אפצאלן אלע פראצענטן — באצאלן די חובות.
2) נאכ'ן אפצאלן די פראצענטן — באצאלן די חובות.
3) דעם רב'ס שכירות — 200 גילדן.
4) דעם שמש שכירות — 50 גילדן.
5) פאר ארימע לייט נישט מער ווי 200 גילדן.
6) אויף די ענינים און געשעפטן פון דער גאנצער קהילה.
7) פאר'ן דורכגייענדיגן מיליטער.
8) פאר די שטאט-וועכטער און פאר אינריכטונגען קעגן שריפות — 200 גילדן.
9) פאר'ן שולכל — דריי גילדן א וואך.
10) פאר'ן נאמן פון דער קהילה — דריי גילדן א וואך.
11) פאר'ן צווייטן שמש — 50 גילדן א וואך.
12) פאר'ן רב, כלי קודש, דיין, חזן, שמשים און ארימע לייט מתנות אויף יום-טוב — ניט מער ווי 50 גילדן א יאר.

חובות, וועלכע פיגורירן אויף דער קהילה:

1)	דעם קלויסטער	אין	ניעשיעצט
2)	"	"	אין שטערדין
3)	"	"	אין סוכאזיאבראוו
4)	"	"	אין לאשיצק
5)	"	"	אין וועגראוו
6)	"	"	אין סאקאלאוו
7)	"	"	אין קאזוכאוו
8)	"	"	אין טשערווינסק
		23,300	825

צו ⅛ פלארין	"	500	"	18
צו 3⅛ פלארין	"	4600	"	170
צו 3½ פלארין	"	1000	"	35
צו 3⅛ גילדן	"	1000	"	35
צו 3½ גילדן	"	8000	"	280
צו 3⅛ פלארין	"	4000	"	140
צו 3½ גילדן	קאפיטאל	4000	פראצענט	140
צו 3½ גילדן	"	200	"	7

חובות געמאַכטע אויף קאָנסענסן :

1188		13,400		
250	"	5000	"	די אידן אין וועגראָווע
28	"	400	"	דעם פּאַן גורסקי
70	"	1000	"	דעם פּאַן קוראָוויצקי
105	"	1500	"	דעם פּאַן קראַסאָווסקי
245	"	3500	"	דעם גלח פּאַנטשקאָווסקי
140	"	2000	"	דעם פּאַן שוויענצקי
350	פּראָצענט	5000	קאַפּיטאַל	דעם גלח קמיראָווסקי
		1234		

הערשקע לובעלטשיק 50
דעם זון פון חיים לובעלטשיק 84
יצחק פון ליטע 200
לייבקע זגאָלדלאָוויטש 200
חיים לובעלטשיק 7000

ספּעציעלע חובות צום אָפּרעכענען זיך דורך דער קהילה :

פּאדימנע שטייער צאָלן די אידן אין 2 ראַטעס — 280 גילדן
קאָפּ-שטייער פון אידן פון דער שטאָט אין 2 ראַטעס — 934 גילדן
קוואַטירלשטייער פון שטאָט די ארענדאַרס צאָלן אין 2 ראַטעס — 1458 גילדן.
די דאָזיגע תקנות שרייבט אונטער אייגענהענטיג אנדזשעי פון קאָזיעלסקאָגינסקי,
דער סעקרעטאר פון דעם גרויסן ליטווישן פירשטנטום.

משה מאַנדלבוים

אַמאָל איז געווען...

ווייסע שאָסייען, ליכטיק גאָלדיק-זאָמדיקע וועגן — ציען זיך דורך גרינע פעלדער, ווילעען זיך אין הויפן גרינגאָלדענעם קאָרן, פלאָנטערן זיך אין גרינבלויע וועלדער און פירן צו אונזער שטעטעלע סאָקאָלאָוו.

די שאָסייען און וועגן קומען אין שטעטל אריין דורך די שיערן וואָס שטייען באַדעקט מיט גראָבע שטרויענע דעכער און זעען אויס ווי די ניט-געשוירענע שעפסן.

די וועגן און שטעגן וועלן פאַרוואַנדלט אין גאַסן און געסלעך, אין אידישע גאַסן און געסלעך וואָס ציען זיך אין דער לענג און בריים אויף דעם בארג-ארויף צום צענטער פון שטאָט, צום גרויסן מארק פלאַץ, אָדער ווי מען האָט דאָס אין סאָקאָלאָוו גערופן דעם „פערדם-מארק", אויף וועלכן ס'פאַרזאַמלט זיך יעדן דאָנערשטיק דער „סאָקאָלאָווער מארק"". באַלד פאַרטאָג הויבן אָן קומען פון אַלע וועגן ארום שטאָט, דורך אַלע גאַסן און געסלעך די פערד און וועגענער מיט זייער געשריי און טומל, מיט דער געקלאַפעריי פון די שווערע פערדישע טריט אויף די מיט שטיינער ברוקירטע גאַסן. די פויערשע וועגענען זיינען פול געלאָדן מיט זעק קאָרן, וויץ, האָבער, קאַרטאָפעל, פרוכטן און אנדערע פראָדוקטן מיט געבונדענע יינגערקע קעלבעלעך, שוין געזען פאַר זיך שעפסל שוחט מיט זיין חלף. אויף אַלע גאַסן ציהט זיך א לאַנגער קאַראַוואַן פון פערד און וועגענער, בהמות, פויערים און פויערטעס צום מארק פלאַץ. אין הערבסט, ווען די מערק זיינען גאָר גרויסע וועלט כמעט די גאַנצע שטאָט פאַר-וואַנדלט אין איין גרויסן מארק-פלאַץ, אן א יאריד.

סאָקאָלאָוו, דאָס אידישע סאָקאָלאָוו, לעבט כמעט פון דעם דאָנערשטיק, דעם מארק-טאָג. אידישע שניידער, שוסטער, בלעכער, פעלצנמאַכער, היטל-מאַכער, בעקער, און אַנדערע שטייען אין מארק מיט זייערע סחורות אויף ספּעציעלע געשטעלן, מיט געשריי און טומל, מיט דינגעניש פאַטשן זיך סוחר און קונה איינער דעם אַנדערן אין די הענט ביז מען וועלט „מושה" אויף דעם פרייז פאַר א פאַר שטיוול, א פאָר הויזן אָדער א „וואַטאפקע". די סטראַגאַנעם וועלכע ציען זיך איבער דער גאַנצער בריים אינמיטן פון מארק און וועלכע ס'וועלט געפירט א גראָשנדיקער מסחר, זענען פול מיט קונים. לעבעדיק און טומלדיק איז אויך אין די גרויסע געמויערטע געוועלבער וואָס שטייען אויך אינמיטן מארק נאַענט צו די סטראַגאַנעם. דאָס זיינען שווערע, מאַסיווע מויערן, מיט גראָבע, בריים געמויערטע וועגט, מיט גאַטישע שנאַלע טירן און פענסטער, מיט אייזערנע טירן און לאָדנס, באַהאַנגען מיט גרויסע הענג שלעסער.

אידן סוחרים און „אויך מיר סוחרים" און הענדלערקעס לויפן ארום אין גרויסן טומל צווישן פערד און וועגענער און טאפּן, טאפּן, און טאפּן. מ׳טאפּט אין די וועגענער, אין זעק, מ׳טאפּט בהמות, עופות, ביז מ׳דערטאפּט עפּעס פון וואָס מ׳זאָל קאָנען מאכן שבת נאָכדעם ווי מען וועט היינט ביינאכט באלד נאָכ׳ן מאַרק, אָפּגעבן דעם גמילת חסד וואָס מ׳האָט נעכטן ביינאכט „געכאפּט", כדי מ׳זאָל איבעראכטאָג איה״ש אז „דער אין הימל וועט שענקען ס׳לעבן", ווידער קענען קריגן דעם זעלבן גמילת חסד...

עס פעהלט אויך ניט אויף דעם מאַרק-פּלאַץ משה פּוטערמאַן, דער „שוואַרץ-קינצלער" פון שטעטל. ער האָט אָפּגעטאָן א פּויערטע א קונציקן שפּיצל, ער איז צוגעקומען קויפן ביי איר אייער, האָט ער אויפגעבראכן אן איי צו איבערצייגן זיך אז זיי זיינען פרישע, און וואונדער איבער וואונדער! אין דער איי איז געלעגן א זילבערנער רובל! ער בערעכט אויף נאָך אן איי און ווידער א זילבערנער רובל. א דריטע איי און נאָך א זילבערנער רובל. די פּוירעטע ווערט צעטומלט פון דעם וואָס

בערל מיכאלקעס האָבערג
דער ערשטער סאָקאָלאָווער „פּעדלער" אין וואַרשע

אירע אויגן זען, כאפט זי דעם קוש אייער, לויפט אוועק פון דעם איד און שטעלט זיך אוועק אליין ברעכן די אייער צו געפינען די זילבערנע רובלס, אבער זי האט שוין באלד דעם גאנצן קוש אייער צעבראכן און א גראשן נישט געפונען... שרייט זי און שעלט דעם „זשיד מאשעניק"! און דער גאנצער עולם פלאצט פון געלעכטער.

אינמיטן דעם יאריד און טומל, לויפט שמואל לייב שפאנקע מיט צוויי אידן אין קורצע שווארצע פראקן, מיט לאנגע הויזן איבער די געפוצטע קאמאשן, אידן מיט שפיציק פארשניצטע בערדעלעך, מיט שווארצע קאפעלושן, אין די הענט שטעקנס מיט זילבערנע און גאלדענע קעפ. מע זעט באלד, אז דאס זיינען נישט קיין היגע, דאס זיינען סוחרים פון „טיף ראסיי". זיי קומען אראפ אהער קיין סאקאלאוו אויסקויפן די שטיוול און קאמאשן, ווארום די סאקאלאווער שוסטער האבן אויסגעארבעט, שמואל לייב שפאנקע איז דער „קאמיסיאנער", ער פירט זיי ארום פון איין שוסטער צום אנדערן. סאקאלאוו איז געבענשט מיט א סך שוסטער, שוסטעריי איז כמעט די הויפט מלאכה אין שטאט. איז לעבעדיק אין שטאט, איבערהויפט ביי די שוסטער ווען די סוחרים קומען. מע פאקט און מע פארקלאפט מיט צוועקעם גרויסע קאסטנס מיט שיך און שטיוול און מ'שיקט זיי אוועק ערגעץ „טיף אין ראסיי".

ב.

פרייטיק רייניקן סטרוזשעם דעם מארק. מ'קערט מיט גרויסע בעזימער און מ'ווארפט דאס מיסט ווארום איז געבליבן ליגן פון נעכטיקן מארק-טאג. די וויסע געמויערטע געוועלבער אויפן מארק און די וויסע דריי שטאקיגע מויערן ארום מארק ווערן וויסער, ליכטיקער. סאקאלאוו הויבט אן זיך גרייטן צום שבת.

מיט געזאנג זיינען אנגעפילט די אידישע גאסן און געלעך. געזאנג וואס רייסט זיך פון די הייזער דורך די אפענע פענסטער אויף דער גאס ארויס, געזאנג פון חדר אינגלעך אין די חדרים, „שיר, אין געזאנג, השירים, איבער אלע געזאנגען"... „מאי קא משמע לן"... טראגט זיך דאס געזאנג פון לערן־בחורים אין די בתי מדרשים און חסידים שטיבלעך... און „שוועסטער און ברידער פון ארבייט און נויט"! שטוב־רעמט א געזאנג פון די שוסטער און שניידער געזעלן, דורך די אפענע פענסטער איבער די וואדשטאטן, אויסגעמישט מיט די קלעפ פון די שוסטערשע העמערלעך און דעם גערויש פון די שניידערשע ניי־מאשינען... „אוי דער זומער איז געקומען, טרא לא, לא־לא־לא־לא. אוי און ער האט מיר נישט גענומען, טרא־לא־לא־לא" ציט זיך א דין טרויערדיק געזאנג פון די נייטארנס, די סאקאלאוו באריטע „פאצעטקעס". ס'איז פרייטיק, ערב שבת, ווען ארימעלייט גייען אין סאקאלאוו איבער די הייזער. איינער נאכן אנדערן קומען זיי אריין און בלייבן שטיין בא דער טיר אן לשון און ווארטן אויף דער נדבה. איינעם גיט מען א שטיק חלה, א צווייטן א שטיק ברויט, א דריטן א שטיקל צוקער, א „אנגעזעהענעם" ארימאן גיט מען א גראשן.

פארנאכט גייען פון פעלד סטאדעם קיה און אקסן מיט דעם שעדלעצער שאסיי. זיי מעלה־גירה'ן און שפאנען לאנגזאם צו זייערע שטאלן אין די פארשידענע גאסן און געסלעך, די קיה מיט פולע הייטערס, טרייבן פון זיך די אקסן, וואס טשעפן זיך צו זיי, יאנן זיי פון זיך מיט די הערנער און בריקן מיט די פיס, אבער מוזן זיך אונטערגעבן... דער פאסטוך וואס גייט נאך ביים סוף פון דער סטאדע דערזעט'ס פון דערווייטנס, צעשרייט זיך און שעלט „הינטיש בלוט"! שרייט ער און פאכעט און קנאלט מיט זיין לאנגער ביטש אין דער לופט.

נאָך דער סטאָדע בהמות קומען די שעפּסן פון פּעלד מיט דעם זעלבן וועג, דורך דיזעלבע גאַסן. די חדר-אינגלעך האָבן ליב אריינצולויפן אינמיטן דער סטאָדע און די איבערגעשראָקענע שעפּסן לויפן און שפּרינגען איינס איבערן אַנדערן, מע-ע-ע-, און הויבן אויף א וויסע שטויב.

די גאָלדענע צלמים אויף די קופּאָלן פון דער רוסישער צערקווע אין מזרח זײַט פון שטאָט און פון דעם פּוילישן קאשציאל אין מערב זײַט ברענען אין דעם רויטן שיין פון דער פּאַרגייענדיקער זון, און עס רויטלט אויך דער גרויסער רויטער דאָך פון א הויכער מאַסיוועך מויער, מיט ברייטע הויכע פענסטער, מיט פיל קאָלירשע שויבן — דער רויט געפּארבטער דאָך פון דער סאָקאָלאָווער שול. און מיט גיכע ערב-שבת-דיקע טריט שפּאַנט בן-ציון שמש, אין זיין שבת׳דיקער קאַפּאָטע און שוואַרצן סאַמעטענעם היטל, זיין פּנים שיינט ארויס פון זיין ברייטער שוואַרצער באָרד און פּאות, און זיינע אויגן גלאַנצן מיט נשמה-יתירה׳דיקע פייערלעך... ער שפּרינגט און רופט מיט זיין אויסגעצויגענעם נעזל קול: „אין שוהל א-ר-י-ע-ע-ן!“

פּאַרשפּעטיקטע מארק-זיצערנס יאָגן זיך אהיים מיט זייערע קוישן, טרעגער, וויים פערשמירטע פון די פינף-פוציקע זעק מעל, וואָס זיי טראָגן אויף זיך א גאַנצע וואָך, אייל׳ן זיך אהיים מיט שווערע, הילכיקע טריט פון זייערע מיט פּאדקאָוועס געשמידטע שטיוול.

שבת-ליכט ציגדן זיך אָן אין אלע פענסטער און פאַרלאָשן ווערט דאָס רויטע פייער פון די צלמים... מיט הייליקייט ווערט אָנגעפּילט די לופט. א לעצטער שטראָל פאלט אין דעם פלאָכן וואַסער פון „סטריגע“ און ווערט דאָרט צעבראָכן.

צוריק פון שול, פון די בתי מדרשים און חסידים שטיבלעך, גייט מען גרופּעסווייז אויף דעם מיטן גאַס, א פּאַרבײַגע אויסשטעלונג פון פערשידענע קאַפּאָטעס: קאנגערע, אטלעסענע, שוואַרצע „געהאַקטע“ קאַפּאָטעס. שוואַרצע, ברייטע סאַמעטענע היטלען און שטרײַמלעך גלאַנצן און ליכטיקן שיין פון דער זון... ס׳שיינען און בליצלען די פּאַרשידענע קאָלירטע פּאטשערקעס און פּליטערלעך וואָס זיינען אויסגענייט אויף די חתונה-קלײַדער וואָס עס טראָגען די מאַמעס און באָבעס שבת און יום-טוב אין שול צום דאַוונען.

צווישן די פּאַרשידענע פּאָרלעך און גרופּקעס וואָס שפּאַצירן צווישן די קאַש-טאַנען-בוימער אָדער אויפ׳ן וועגראָוער שאסיי, זעט מען אויך הערשל גרינבערג, (הערשל דעם גרויסן לייזער׳ס), אַן עלטערער בחור, זיינע געוועזענע חברים האָבן שוין לאַנג חתונה געהאַט, נאָר ער איז נאָך א בחור, שפּאַצירט ער אליין לאַנגזאַם, דאָס פּנים טונקל און בלאַס, פּאַרטראַכט... די אויגן קוקן מיט שוואַרצן פייער דורך זיינע פענסנע פון וועלכע ס׳הענגט אראָפּ א שוואַרץ זיידן שנורבל. ער איז דער אינטע-ליגענט דער „געלערנטער יונג“ אין שטעטל, לייענט גאַזעטן, ביכער. כלה מיידלעך און חתן בחורים לערנען זיך ביי אים שרייבן, אידיש, רוסיש פּויליש. אויף א וואַנט אין זיין איינזאַם צימער אויף א העכערן שטאָק אין אהרן קאַרפּלס הויף הענגט א פידעל, און אין די שפּעטע שעה׳ן פון די לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן, ווען די לעצטע געלע ליכט-פּאַסן ריסן זיך דורך די שפּאלטן פון די לאָדנס און פאלן אויף לעשן זיך אויף דעם בלאַסן ביינאַכטיקן שניי, הערט מען דאָס פידעל ווייגען.

אן ענגע אינטימע גרופּע פון דער סאָקאָלאָווער יוגנט האלט פעסט צוזאַמען: יוסף בראָווערמאַן, שמילקע באָרנשטיין, אברהם יצחק גאָלדבערג, גרונצשע באָרנשטיין, זיסעלע מענדל סאָטליערס, און נאָך אייניקע מיידלעך און

אינגלעך. מ׳האָט זיך צענויפגעלעגט מיט אָרימע זעקסערס יעדע וואָך און דאָס געזאמלטע געלט געשיקט קיין וואַרשא פאַר ביכער. א גרויסער יום-טוב איז געווען וען ס׳פלעגט אָנקומען א פּאָר ביכלעך פון וואַרשא פאַר אונזער „ביבליאָטעק", וועלכע איז געלעגן ביי יוסף׳ן אין הויז. זיין טאַטע יהודה הערש, האָט זיך „נישט וויסנדיק געמאַכט" און געלאָזט די ביכער ליגן ביי אים אין הויז. אָבער איבערגעבן, בייטן די ביכער, איינער דעם אַנדערן האָט מען געמוזט אין גאָס... איז געווען שווער אזוי צו לעבן, ביז איינמאָל א נאָך סוכות, זענען מיר ווי פייגל צעפלויגן איבער דער וועלט זוכנדיק „וואַרעמקייט"... זיך אויפגעהויבן און אַנטלאָפן... וואוהין? קיין אונטערשייד וואוהין. וואַרשא, פּאַריז, לאָנדאָן, ניו-יאָרק, שיקאַגאָ און בוענעס איירעס; וואָס ווייטער... וואָס ווייטער...

דער פערד־מאַרק

איינמאָל זונטאג וועלט פלוצלינג א געלויף אין גאָס. עס קלינגט און צעקלינגט זיך. דער פייער-גלאָק אויף „פערדם-מאַרק". „ווידער א שריפה? וואו ברענט? בא וועמען?!" אָבער באלד וועלט קלאָר אז דאָס מאָל איז נישט קיין שריפה נאָר א „סמאטר". דער גובערנאַטאָר איז דאָ אין שטאָט און שטאָט ווילּ זיך באַווייזן מיט איר פערמעגן, מיט איר „פּאַזשאַרנע קאָמאַנדע". פון אַלע עקן שטאָט קומען לויפנדיק די „סטראָשאָגניאָווע". זיי לויפן צו דער שאָפע פונוואַנען מ׳שלעפט ארויס די גרין און רויט געפּאַרבטע פעסער, לאַנגע וועגענער מיט לייטערס און פּיקעס און „שיקאָפּ-קעס". יאָקאָב, דער „גראָבער חזרניק" איז דער „קאָמאַנדיר", ער גיט די באַפעלן. זיין פעט רויט פּנים גלאַנצט אזוי ווי דאָס מעשענע היטל אויף זיין קאָפּ. די בריגאַדע שטעלט זיך אויס לויט א סדר און גיט זיך א לאָז מיט א געלויף מיט די אַלע מכשירים איבער דער שעדלעצער גאָס צום פערדם-מאַרק. ס׳שווינדלט פאַר די אויגן מיט רויטע און גרינע פעסער, רעדער, שיקאָפקעס, וועגענער, בלויע אוניפאָרמען און מעשענע בליציקע היטלען. פאָראויס פון דעם לויפנדיקן פאַראַד לויפט צאַלקע אַרלאָווסקי, דער אייניציקער אידישער פייערלעשער אין דער .סאָקאָלאָווער פאַזשאַרנע קאמאנדע. צאַלקע איז דער פאהנען-טרעגער פון דער פייער-בריגאדע. לויפט ער ביי דער ערשטער רייע אין זיין בלויען אוניפאָרם, טראָגט הויך די רויטע פאָהן, וועלכע פלאַטערט איבער זיין קאָפּ און זיין גרויסע ווייסע בּאָרד פלאַטערט

אויף זיין בלויען אוניפאָרם. און צווישן קינד און קייט, יונג און אַלט, וואָם לויפן נאָך דעם ספּעקטאַקל אויפֿן מאַרק, איז צאָלקעם ווייב, יענטע „די גאָלערקע איז די גליקליכסטע. אין וואָכעדיקע טעג איז צאָלקע אַ שניידער און זיין ווייב יענטע גאָלט די פרומע אידישע ווייבער די קעפּ און לחבדיל ביי גויים די מאָרדעם. היינט, אין אזא טאָג, איז צאָלקע קיין שניידער נישט און יענטע איז קיין „גאָלערקע“ נישט...

אָבער די שענסטע יום-טובֿדיגע טעג אין סאָקאָלאָוו זענען די טעג פון אַ חתונה אָדער אַ סיום הספר. וואָכן און חדשים פריער רעדט מען און מֿגרייט זיך צו דער גרויסער פּאָסירונג. דאָם אליין שאָפט שוין אַ יום-טובֿדיקע שטימונג וועלכע וועלט מיט יעדן טאָג שטאַרקער און געשפּאַנטער. און אָט קומט דער גרויסער מאָמענט. וועלן די גאַנצע שטאָט, יונג און אַלט, פירט מיט גרויס פּאָראַד אין מיט קלעזמער חתן כלה איבער די גאַסן צו דער חופּה, אָדער וועלן מען פירט די ספר תורה אין שוהל.

פּאָרוואָם שפּאַנט יונה בלאָבער אויף אַ פּאָר הויכע שטאָלצן, אַ „פּאָרשטעלטער“, אָנגעטאָן אין אויסטערלישע בגדים, אַ הויכע, פּאָפּירענע גאָלדענע קרוין אויפֿן קאָפּ. יונה שפּרייזט פּאָראויס אין ער זעט איצט אויס עפּעס געוואָלדיק הויך. חדר-אינגלעך וואָם לויפן ארום אים, פּארגלייכן אים צו עוג מלך הבשן. נאָך יונהן גייען די „רייטער“, אידן פּאָרשטעלטע אין איבערגעדרייטע פּעלצן, ארומגערינגלט מיט בריטע פּאָסן און גאָרטלען, מילִיטעריש קאָלירטע פּאָפּירענע היטלען אזוי ווי קרוינען אויף די קעפּ. זיי רייטן מיט פּאָרבִיסענע שטאָלצע קעפּ, ווי זיי וואָלטן געווען די אמתֿע „גבורי ישראל“... ארום די רייטן לויפן יונגען מיט בערענדיקע שטורקאצן אויף הויכע שטעקנס. נאָך די רייטער, טראָגט ווער אויף אַ הויכן שטעקן אַ ריזיק גרויסן לאָמטערן. אויף דעם לאָמטערן האָט בן-ציון שמש געאָרבעט לאַנגע וואָכן, איידער ער האָט אויסגעשטיצט מיט אַ קליין מעסערל אין דעם שטייפן טאָוול, די אַלע פּסוקים, פייגל, הערשן און לייבן מנורות, מגן דוד בלומען און אַנדערע צאַצקעס און אונטער-געקלעפּט מיט אַ דינעם קאָלירטן פּאָפּיר. אין די פּיר וועלט פון דעם לאָמטערן ברענט אַ גרויסער נאָפּט-לאָמפּ. דער טרענער דרייט דעם שטעקן מיט דעם לאָמטערן און אָט באַווייזט זיך אַ פייערדיקער ברוינער לייב מיט אַ רויטער צונג... גרינע אותיות איבערן לייב שרייען „גבור כארי“. אינמיטן גייט הערש נחום מיט זיין פידעלע. הערש נחום טאַנצט מער ווי ער גייט און קומט אַלע וויילע אוים מיטן פּנים צו דער חופּה צו דער תורה... ער טאַנצט כמעט דעם גאַנצן וועג הינטער וויילעכם, ער שפּילט און טאַנצט לכבוד דער תורה. שעפּסעלע פּויקער, וואָם איז באַוואוסט אין שטעטל פאַר זיינע שפּיצלעך און וויצליק וואָם ער טוט אַף די מיידלעך און יונגע וויבלעך אויף די חתונות, איז איצט נאָר אַן אַנדער מענטש — אַ גרויסער ערנסט לִיגט אויף זיין פּנים מיט די זומער-שפּרענקלעך און רויט געשוירן בערדעלע. ער וועגדט אָן זיין גאַנצן טאָלאַנט כדי וואָם שענער און וואָם בעסער אויסצופינקלען און אויסצוקלינגען מיט די מעשענע טעצלעך, צום טאָקט פון הערש נחומס פידעלע.

צענדליגער יאָרן זענען שוין פאַרבִיי, אָבער עם ציט נאָך אַלץ צוריק צום אָרט פונוואַנען מ'איז געקומען. כאָטש אַ קוק טאָן בלויז, איין קוק טאָן, זען וואָם איז געוואָרן פון אונזער שטאָט, זען וואָם ס'איז געוואָרן פון יענע גאַסן און געסלעך, וואו מ'איז ארומגענאַנגען און געחלומט פאַרנעפּלטע חלומות. ווער איז געבליבן? און וואָם איז געבליבן פון דעם וואָם ס'איז אמאל געווען? איך וויים, אז אַלץ איז אַוועק מיטן רויך, וויים איך, אז צוזאַמען מיט דעם שטעטעלע סאָקאָלאָוו איז אויך פּארשוואונדן אַ גרוים און שיין אידיש לעבן וואָם וועט קיינמאל נישט צוריקומען.

חיים משה

סאָקאָלאָווער ניגון

★

יעדע אידיש שטעטל אין פוילען, און מסתמא אויך אין אַנדערע מזרח-אייראָפּייאישע לענדער האָט זיך געהאַט זיין ניגון. דאָס נאַנצע אידישע לעבען אין די דאָזיגע לענדער איז געווען ניגון־פול, און דאָס קלייניע שטעטל איז שטענדיג געווען — קאָנצענטרירטע שורש־דיקע אידישקייט. האָט דאָס שטעטל ממילא גע-טראָגען אין זיך אַ גרויסען חלק פונם אַלגעמיינעם ניגון, וואָס האָט ארויסגעזונגען פון דעם כלל אידישען קיבוץ. און מעז האָט נישט געדאַרפט זיין קיין געוואַלטיקער מנגן צו דערהערען דעם ספּעציפישן און אייגענאַרטיגען ניגון, וואָס האָט זיך געטראָגען פון יעדען איינעם פון די פאַרהיילקטע אידישע קיבוצים אויפן מזרח-אייראָפּייאישן קאָנטינענט. דאָמינירט האָט, פאַרשטייט זיך, דער תפילה ניגון, קודם כל נוסח, און מיט אים — דער באַזונדערער סטיל פון חזנות, וואָס האָט זיך צעבליט אין יעדען קיבוץ אויף זיין שטייגער. מיט אים האָט זיך צונויפגענאָסען דער קול תורה פון דעם בית מדרש, ישיבה און חסידים-שטיבעל, און זיינע באַגלייט-ניגונים, סיי די ישיבה'שע און נאָך מער די חסידישע. ביי זייער זייט איז זיך געוואָקסן דאָס פאָלקס-ליד, פונם גאַסען-ליד ביז צו דעם ראַפינירטען, מאָדערנעם ליד. דאָן די אַלגעמיינע מעלאָדישע אָטמאָספערע פון דער סביבה, וואָס האָט געהאַט איר השפּעה און איר חלק אין דער אויסבילדונג פון דער באַזונדערע אידישע נגינה אין דעם געגעבענעם לאַנד. און דאָס קלייניע שטעטל איז דאָך געווען דער באָדען פון דער עכטער, פאַר-ווארצעלטע אידישקייט, און ממילא אויך דער יסוד פון דער אידישער נגינה.

איך וויים אָבער בלויז פון סאָקאָלאָוו — סאָקאָלאָוו פּאָדלאַסקי אין אָפּיציעלען לשון, נעבען שעדלעץ און נאָנט צום מזרח-גרענעץ, פון דעם פּאָדלאַישע געביט.

סאָקאָלאָוו האָט געהאַט איהר אייגענעם ניגון.

ער האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַראָפּגעברומט פון די פּנימ'ער, ארויסגעזונ-גען פון דעם פאַרצוויגענעם חיתוך-הדיבור, אפילו פון סאָמע הילוך פון די סאָקאָלאָווער אידן, און נאָך מער — פון דער סאָקאָלאָווער אידישער יוגענד. עם איז געווען אַ הילוך, אַ פאַרבענקטער, אַן אומעטיק-אָנגענעמער, און דאָך אַ היימישער, אַן אייגענער.

סאָקאָלאָווער יוגענד איז געווען מוזיקאַליש, זי האָט ליב געהאַט צו זינגען. און געזונגען האָט מען אַלץ, מען האָט נישט שטאַרק מקפיד געווען אויף פאַרטייאישע גרעניצן און שפּראָכען-מחיצות. געווען, פאַרשטייט זיך, „אידאָלאָגישע" נגינה פון די פאַרשידענע פאַרטיי-גרופּעס, וואָס האָבען ביי דער יוגענד פאַרנומען דעם פלאַץ פון די באַזונדערע חסידים-שטיבלאַך, מיט אַלע „פּיטשעווקעס", און ממילא אויך מיט באַזונדערע ניגונים, אָדער לידער. אָבער די ליבשאַפט צום ניגון האָט גובר געווען אַלע מחיצות. און אַז קיפּנים-זעליגפעלד האָבען אָנגעהויבען פאַרשפּרייטען דאָס אידישע פאָלקס-ליד און פון ארץ-ישראל האָבען אָנגעהויבען אָנצוקומען די ערשטע חלוצים-לידער, האָט זיך סאָקאָלאָווער יוגענד און אינטעליגענץ צעזינגען מיט אַזא דבקות, אַז עס האָט פאַרכאַפט ביים האַרץ. פון יעדעןווינקעל, פון די פאַרטיי-„לאָקאַלען" ביז די קלייניע הייזלאַך אויף די לאַנגע סאָקאָלאָווער גאַסען און זייטיגע

צעשיטע געפֿלאך האָט געפֿראַלט האַרציקע, מתיקות׳דיקע, מיט בענקשאַפט און טרייסט אַנגעפֿילטע אידישע נגינה.

די סאָקאָלאָווער יוגענד האָט זיך געהאַט אירע מוזיקאַלישע „שטאַפעטען". זי איז בכלל געווען זייער רירעוודיק. יעדען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג פֿלעגט זיך דער אָדער יענער פון דער חברה אַראָפּכאַפּען קיין ווארשא, און צוריקקומענדיק — מיט-געבראַכט מיט זיך דעם סאָמע לעצטען „שלאָגער" פון „קווי פּראָ קוא" אָדער „מאַרסקע אָקאָ". און די פּרישע קופּלעטען און זאַפּטיקע טאַנגאָס פֿלעגען באַלד ווערען אויפֿ-געכאַפּט פון דער חברה-יונגווארג, און דער היימישער נגינה-רעפּערטואר איז כסדר געוואַקסען און אָפּגעפּרישט געוואָרען.

אָבער נישט אין דער צאָל געזונגענע לידער, אָדער אין זייער נייאיקייט האָט זיך אַנטפּלעקט סאָקאָלאָווער ניגון. עס ווענדט זיך ווי מען זינגט א ליד, מען קאָן פון יענער זייט בוג, „ליטוואַקעם" מיט קורצע רעקלאַך און שארפּע קעפֿלאַך, זיינען די לידער עפּעס אַנדערש געזונגען. דאכט זיך די זעלבע מעלאָדיע, אָבער — מעלאָ-דישער, פּאַרזיסטער און פּאַרבענקטער. איידער וואָס-ווען האָט זיך דאָס ליד, וואו זיין שורש זאָל האָבען געווען, צוגעפּאַסט צום אַלגעמיינעם, האַרציקען טאָן פון דעם אייגענעם ניגון און געוואָרען א טייל פון איהם. עס איז אויך פּאַרגעקומען א נאַטירלעכער אָפּקלייב פון די אימפּאָרטירטע לידער און ניגונים. אייניקע זיינען גע-קומען און אַוועק, נישט געהאַלטען זיך לאַנג; מסתמא זיך נישט גרינג צוגעפּאַסט צום מוזיקאַלישען געמיט פון זינגענדיקען סאָקאָלאָוו. אַנדערע ווידער האָבען זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון הויפּט-ניגונים, געוואָרען אזוי צו זאָגען די אונאָפּיציעלע הימנען פון די באַזונדער גרופּען און גרופּקעלאַך. און ימ׳ען פון ווארעמע חברי׳שקייט אין געמיינזאַמען אומעט און טרוים, אַנגסטען און האָפּנונגען, האָבען זיך געגאַסען פון די דאָזיגע מיט דבקות געזונגענע לידער און ניגונים אין דעם ענגען און טריבען חלל אריין פונם קליינעם שטעטעל.

* * *

סאָקאָלאָוו האָט אויך געהאַט אירע „דערגרייכונגען" אויפֿן מוזיקאַלישען געביט, און עס וועט אפשר קלינגען אונגלויבליך, אָבער עס איז א פאקט: סאָקאָלאָוו האָט אויפֿגעפֿירט ביי זיך איר אייגענע אידישע אָפּערא.

אין רבינם בית מדרש, אין דעם גרויסען ליכטיקען בנין, האָט זיך אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה געגרינדעט א ישיבה. קאָנקורס גוט האָט, ווי באַקאַנט, שטענדיג געהאַלטען פון לערנען, און טאָקע שארף לערנען. עס איז געווען א היימישע ישיבה, פּאַרן אייגענעם געברויך פון שטעטעל, און דעם שיעור האָבען געוואָגט היימישע בחורים פון דעם זעלבען בית מדרש. דער סאָקאָלאָווער רבי, עה״ש האָט בלויז פון צייט צו צייט זיך צוגעריקט צו די ישיבה אינגלאַך און געגומען זיי אויפֿן פּאַרהער, און דרך אגב אויך די שיעור-זאָגענדע בחורים גופא. ערשט שפּעטער האָבען אַנגעהויבען קומען אין דער ישיבה בחורים „מעבר לים", ס׳הייסט פון יענער זייט בוג, „ליטוואַקעם" מיט קורצע רעקלאַך און שרפּע קעפֿלאַך, זיינען זיי געווען דאָס גרעסטע חידוש אין חסידישען סאָקאָלאָוו. דאָמאָלט זיינען אויך אַנגעשטעלט געוואָרען ראשי ישיבות, באַקאַנטע לומדים און אזוי צו זאָגען „פּרא-פעסיאָנעלע" שיעור-זאָגער, און די ישיבה איז געוואָרען א שם דבר. פּאַר מיין צייט איז נאָך אלץ געווען „אמאַטאָריש", אויף דעם היימישען שטייגער, אָן דעם גרויס-ישיבה׳שען אימפּעט.

איז זיך אין און ביי דער דאָזיגער ישיבה אויפגעקומען אַ כאַר — טאַקע פון די ישיבה אינגלאַך גופא. ווי שיקט זיך עס עפּעס — אַ כאַר אין אַ ישיבה און נאָך אין אַ רבי׳שען הויף, וועמען איז עס איינגעפאַלען דער געדאַנק און ווי אזוי עס איז אַרויסגעקומען מן הכח אל הפועל — וויים אַיך נישט. איך שטעל זיך פאָר, אַז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן גאַנצען ענין איז געווען יעקל גרינבערג, וואָס איז בכלל געווען „פאַראַנטוואָרטלעך" פאַר אַלץ מיט אַנאַנדער. יעקל איז שוין דאַמאָלט געווען אַ פאַרבערענטער מזרחי, אין סאַמע רבי׳שען-אגודה׳שן הויף, און די אידייע פון כאַר איז מסתמא געווען פאַרבונדען מיט דעם גאַנצען קאָמפּלעקס שטרעבונגען און חלומות׳ן פון נאַציאָנאַלען רענעסאַנס.

בקיצור, עס איז אַנשטאַנען אַ כאַר — אַן אמת׳ער, איינגעשטודירטער און דיסציפּלינירטער כאַר. דעם טענאָר און באַריטאָן האָבען צעשטייער געגעבען די ברידער יעקל און דוד לוסטיגמאַן, דער לעצטער אויך אַ שיעור-זאָגער אין דער ישיבה, אַ פאָר ברידער, וועגען וועמען עס זיינען ארומגעגאַנגען מעשיות אין שטאָט און פאָר וועמען עס האָבען אפילו די צאַרישע נאַוואָבראַנצעס געציטערט. די אַלטען אין סאָפראַנאָס זיינען געווען די ישיבה אינגלאַך גופא. אָבער דער רוח-החיה פון דעם כאַר איז געווען שמואל גאָזאָווסקי, דער זייגערמאַכער און בעל תפילה פונם מזרחי-מנין, אַ אינגערמאַן אַ זייד און גאָר אַ וואָזשנער בעל מנגן. און ער האָט עס איינגעשטודירט מיט דעם כאַר פאַרשידענע „שטיק", פון וועלכע עס זיינען געבליבען איינגעקריצט אין זכרון די „מזמור שיר חנוכת״ען, צוויי נוסחאות, אייגער שענער פונם אַנדערען, „אהבה רבה", „נעריצך" — גרויסע קאָמפּליצירטע כאַראַלע קאָמפּאָזיציעס וואָס איין גאָט ווייס פון וועלכען אַנאַנימען מוזיקאַלישען שאָפער זיי שטאַמען. ערשט דאָ נישט לאַנג, אין ניו יאָרק, מיט 25 יאָר שפּעטער, האָב איך צום ערשטען מאָל נאָך אזוי פיל יאָרען דערהערט איינעם אונטערברומען אַ פסוק פון יענעם „מזמור שיר חנוכת", און יענער האָט מיר געזאָגט אַז עס איז אַ „קאָצקער" ניגון. אויב די אַנדערע מזמורים זיינען אויך קאָצקער, דאַן מעג זיך קאָצק באַרימען ניט נאָר מיט איר שאַרפער מחשבה, נאָר אויך מיט איר רייכער נגינה.

דער כאַר האָט אפילו געגעבען עפענטלעכע קאָנצערטן. איינמאָל, אַ חנוכה, למשל, איז געגעבען געוואָרען אזא קאָנצערט אין רבי׳נס בית מדרש. דער עולם, עלטערען פון קינדער און איינגעלאַדענע געסט, איז געקומען קוקען אויפן וואונדער, און מען האָט זיך צעזעצט אויף לאַנגע רייהען בענק, ווי להבדיל אין אַ טעאַטער, און פון פאַרנט, אויף אַ הויכער בינע, זיינען געזעסען די פני, מיטן רבי׳נס זיהן בראש, און מען האָט געהאַלטען רעדעם מענינא דיומא און דער כאַר האָט געזונגען און אַז שלמה דעם מולאַרם, דעם סאָליסט פונם כאַר, האָט זיך צולאָזט מיט זיין זיסען אַלט אינם „מה בצע בדמי..." איז עס פאַרנאָנגען יעדען ביים האַרץ. אזעלכע חידושים האָט נאָך סאָקאָלאָוו נישט געהערט און נישט געזען.

אָבער דער הויך-פונקט איז געווען די „פאַרשטעלונג". פאַר פורים האָט דער כאַר צוגעגרייט אַן אמתע אָפּערא — עפּעס אַ געמיש פון עקדת יצחק און מכירת יוסף מיט מגילת אסתר, וואו די העלדען רעדען נישט אַ וואָרט פראָזע, נאָר זינגען אַלץ אין גראַמען. און די ניגונים — זיסע, נאָגענדע, אָדער לוסטיגע און שפּאַסיגע, לויט דעם ענין, אַ שלל מיט פאַלקס-נגינה. היינט דאָס צוגרייטען די אָפּערא, דאָס „איינשטודירען" די ראָלען און דאָס צוגרייטען די „ביגע". אין שטוב פונם שרייבער פון די דאָזיגע שורות האָט זיך געפונען די „פאַבריק" פון דער הלבשה, קאָסטיומען בלע״ז,

פאר די שפּילער. און וואָס פאר אַ הלבשה! גאָלדענע קרוינען און בגדי מלכות פאר אבימלך'ן און חשורוש'ן, און פארשטייט זיך פאר ושתי און אסתר פליגלען, ווייסע פאר די גוטע מלאכים און שוואַרצע פאר די בייזע מלאכים, וואָס האָבען געהאט צו טאָן מיט דער עקדה, היינט די אַריענטאַלישע טראַכטען פון אברהם'ן מיט זיין סוויטע, פאר מרדכי'ן און להבדיל המן'ען מיט זיינע בנים, און סתם הויף-לייט און הויף-דאמען, משרתים און יוצר-משרתים — וואָכען האָט עס גענומען צוגרייטען, אַלץ פון פאַפיר, פארשטייט זיך. פאר דעקאָראַציעס האָט מען גענוצט לייליכער און טעפּיכער.

די פּאָרשטעלונג האָט געזאָלט פּאָרקומען אין סאמע רבי'נס בית מדרש און מען האָט שוין געהאט פארצויגען א שטריק אויף אַנצוהענגען דעם „פּאָרהאַנג". אָבער אין דער לעצטער מינוט איז אָנגעקומען א באָפּעל „פון אויבען", אז אין בית מדרש — נישט. טאָקע פורים, אָבער עד כדי כך? און די פּאָרשטעלונג האָט זיך נעבאָך געמוזט אַראָפּציהען אין קעלער אריין, וואָס האָט געדינט אלס הילף-צימער צו דער ישיבה. אָבער די האַרציגע נגינה האָט אויף אַלץ מכפּר געווען.

* * *

סאָקאָלאָוו האָט אויך געהאט איר מוזיקאַליש וואונדער-קינד. שלמה גאָלאָמב האָט ער געהייסען, א אינגעלע א קליינער און בלאַסער, ווי עס פּאַסט זיך פאר אן איידעל אידיש קינד פון אָרימע הויז. די עלטערע ברידער זיינע, משכילים שוין, האָבען עפּעס דערשמעקט אין אים א חוש פאר מוזיק און אים איינגעהאַנדעלט א פידעל און געשטופּט, נאָכן חדר, צו נעמען לעקציעס פונם שטאָטישען אָנטיסעמיטישען מוזיק-לערער. נאָר א שטיקעל צייט האָט שוין דער לערער מער נישט געהאט קיין „תורה" פאר אים און מיט זיין גאַנצער רוגזה האָט ער געמוזט מודה זיין, אז דאָס איינגעל „האָט עפּעס". האָבען די ברידער די אויפגעקלערטע אים געגומען קיין וואַרשא, געבראַכט אין קאָנסערוואַטאָריע, און איינס-צוויי — מען האָט דאָרט דעם קליינעם בלייכען אידישען איינגעל אויפגענאפּט וויי אן אבן טוב, גלייך פון חדר ארוים, הגם עם האָט זיך געפּאָדערט געוויינלעך א געוויסע מדרגה פון בילדונג אויף אריינצוטרעטען אין דער קאָנסערוואַטאָריע. מען האָט אים דאָרט געטראָגען אויף די הענד. די פּראָפעסאָרען פלעגען אים מיטנעמען אויף אַלע קאָנצערטען וואו עס זיינען אויפגע-טרעטען וועלט-באָרימטע פידלער, כדי מחנך צו זיין אים אין די דרכים פון העכערע נגינה. און ווען דער קליינער פלעגט אהיים קומען אויף יום טוב, אָדער וואָקאַציע, פלעגט ער ארומגיין א פאר'חלומ'טער, ווי ער וואָלט אַראָפּגעקומען פון אן אַנדער וועלט.

וואו איז ער היינט מיט זיין פידעל?

* * *

די גרעסטע דערגרייכונג פון סאָקאָלאָוו אויפן געביט פון נגינה איז געווען חזקאל, דער בעל מוסף פון אַלעקסאַנדער שטיבעל.

חזקאל קראמאזש האָט ער געהייסען, אָבער גערופען האָבען אים אַלע — חזקאל. חסידים האָבען נישט ליב קיין רב'ס און מורה-מורינו'ס. געווען איז ער, וועט איך האָב אַים באַקענט, א איד אין די זעכציקער, אן אָרימאן אן אביון, געהאַנדעלט ערגעץ מיט עפּעס אויפן מאַרק און פול מיט מיחוש'ן, ווי דער שטייגער איז. האָט אין דעם אַלטען, פּאַרמאַטערטען און ליבען איד געלעבט א נשמה, וואָס האָט, קאָן

מען זאָגען נישט פֿאַרגעסען די הימלישע נגינה, וועלכע זי האָט זיך אָנגעהערט איידער זי איז אַראָפּ אויף דער זינדיגער ערד. עפּעס עלעמענטאַר אורעלטקייט איז געווען אין זיין תפילה, און דאָך סובטיל-מוזיקאַליש און היינט-צייטיג. געהערט אַמאָל ראַוועלס קדיש, דעם באַרימטען מחבר פון „באָלעראָ"? איין אייניציקער מאָטיוו אויסגעצויגען און פֿאַרצוויגען אויפן גאַנצען קדיש. איז עס בלויז א וווייטער און בלאַסער אָפּקלאַנג פון חזקאלס נוסח. און א ליכט האָט זיך געטראָגען פון זיין תפילה, א העלע ליכטיקע שיין פון דערהויבענער נשמה׳דיקייט, וואָס האָט באַשטראַלט דעם גאַנצען חלל ארום זיין עמוד.

חזקאל איז, ווי געזאָגט, געווען דער בעל מוסף פון אלעקסאַנדער שטיבעל, וואָס האָט געשטעקט אין פּאָליש פון דער גרויסער שול. און געדאַווענט האָט ער נוסח. וואָס דען, פֿראַווען חזנות אין א חסידיש-שטיבעל? אָבער וואָס פֿאַר א נוסח! דאָכט זיך דער זעלבער וואָס הערט זיך בכל תפוצות ישראל, און דאָך — גאָר אַן אַנדערער, עפּעס נאָכגעגאַנגען דעם נוסח ביי דער זייט און עס האָט זיך באַקומען עפּעס גאָר אַנדערש, מעלאָדישער און טיפער, פֿאַרצייטיג-אידישער, כמעט בית המדרש׳דיג. עס וואָלט זיך געשוואָרען אז אזוי האָבען די ליוים געפֿראַווען זייער נגינה אין בית המקדש ביי דער עבודה. און אזוי אייגענאַרטיג איז דער דאָזיגער נוסח געווען, אז קיינער אין שטאָט האָט אים בשום אופן נישט געקאָנט אפילו נאָכזאָגען. אפילו נישט דוד׳טשע ראָזענבוים, וואָס האָט אויפגעכאַפּט א ניגון איינס-צוויי און געקאָנט נאָכמאַכען אלע מיני קולות און שטימען אין דער וועלט, אפילו שיחת חיות ועופות, האָט איהם נישט געקאָנט אויפכאַפּען. כ׳הויב אפילו אָן צו גלויבען אז אויך נאָטען וואָלטען נישט געקאָנט איבערגעבען געוויי, אין איר גאַנצער מתיקות און איידעלער מעלאָדישקייט, חזקאלס ימים-נוראים׳דיקע תפילה.

צוליב זיינע מיחוש׳ען מסתמא, אָדער צוליב עניוות, האָט ער אויסגעמיטען צו דאַוונען פֿאַרן עמוד אין א געוועלטיכען טאָג אָדער שבת און געהאַלטען אלע זיינע כחות און די מתנה וואָס גאָט האָט אים געגעבען פֿאַר ימים נוראים. און ווען איינמאָל, אין א ראש חודש, ביי א פֿאַרשפּעטיקטען מנין, וועט ס׳איז פּשוט נישט געווען קיין אַנדערער, איז חזקאל צוגעגאַנגען צום עמוד און געזומען זאָגען הלל — איז בוכ-שטעבלעך, בחוש ממש, ליכטיקער געוואָרען אין בית מדרש.

* * *

און אט א דאָם ליכט האָבען זיי פֿאַרלאָשען, דעם דאָזיקען זיסען אידישען ניגון האָבען זיי ערמאָרדעט — פֿאַרשניטען זאלען וועלען זייערער יאָרען אויף אלע אייביקייטען.

דער קאָמיטעט פון אַלע סאָקאָלאָווער יידן אין פּוילן (לאָדזש)

פון רעכטס צו לינקס: משה וואָנס, קאַסירער, מאיר אייזענבערג, סעקרעטאר, בנימין רובינ־שטיין, פּאָרזיצער פּנחס ראַפּאלאָוויטש, ערן פּאָרזיצנדער, בערל פליישער, קאָמיטעט מיטגליד, אברהם ראָזען, וויצע פּאָרזיצער, און אליעזר רובינשטיין, קאָמיטעט מיטגליד.

די סאָקאָלאָווער אין לאָדזש פּאַרזאַמלט צום פערטן יאָרציים נאָך אונדזערע קדושים

אסתר שפּאנקע

מיידעלשע יאָרן

(זכרונות)

איך וויים אז סאָקאָלאָוו איז מער ניטאָ און איך וויים אז פּאַרשוואונדען איז אויך מיין יוגנט, וואָס איך האָב פּאַרבראַכט אין מיין טויער שטעטל. אָבער דער קאָפּ זאָגט אַינם און דאָס האַרץ זאָגט עפּעס אַנדערש. דאָס האַרץ זאָגט: זאָלסט נישט גלויבען, אַז סאָקאָלאָוו און דיין יוגענט זענען ביידע טויט, דען קען דען אַ מענטש אָבריסן פון זיך דאָס וואָס לעבט נאָך טיף אין זיין בלוט און אין זיין זכרון, דאָס וואָס איז געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פון דעם „איך"? ניין, ביידע, סיי סאָקאָלאָוו און סיי מיינע יוגנט יאָרן זענען ניט קיין פּוסטער חלום, נאָר אַ לעבעדיגע רעאַליטעט, און פּאַר מיר פּערזענליך וועלן זיי לעבן אזוי לאַנג ווי איך וועל לעבן.

איך דערמאָן זיך מיינע מיידעלשע יאָרן, וועלכע מען האָלט געווייניקער פּאַר די נאַרישע יאָרן. אָבער איך טראַכט מיר: זענען די „נאַרישקייטן" פון דער יוגנט ווירקלעך נאַריש, און איז אפשר נאָר דאָס וואָס מען האָלט פּאַר „חכמה" אין דער ווירקלעכקייט פּוסט און נאַריש?

מיין ערשטע וואַרעמע עראינערונג איז דער וואַסער-בוים פון קאָזע גאַס, וואוהין אין די שבתים, נאָכן שלאָף, פלעגן עלטערע אידן קומען זיך אָפּקילן און די יוגנט פלעגט אַהין קומען און פּאַרבלייבן ביז שפּעט כדי זיך אָנצוואוואַרעמען. דער „וואַסער-בוים" האָט אזוי געהייסן, ווייל ביים וואַסער איז געווען א בוים, וואָס איז געווען פון אַלטקייט אייגנעבויגן און אויסגעזען ווי א גרויסער רעגנשירעם. אך, וויפיל סודות דער דאָזיקער בוים האָט באַהאַלטן אין זיינע צווייגן....

דאָן דערמאָן איך זיך, ווי איך און מיינע שוועסטער זענען אָנגעקומען צו דבורה דער לערערן זיך לערנען לייענען און שרייבן. דבורה האָט געוואוינט אויפן בוידעם שטיבל, ארויפצוגיין אויף טרעפּ, זי איז געווען א שוואַרץ, דאַר ווייב. זי פלעגט דיקטירן די מיידלעך שרייבן און בעת מעשה — איז גאָט ווייסט פּאַרוואָאָס — זיך אַלע ווייַע האַקן אין גרעק אריין, אפשר וועלנדיק זיין זיכער, אַז דער גרעק פון שייטל האָלט זיך פעסט און וועט ניט אַראָפּפאַלן. איר מאַן איז געווען א קאַרעקטאַר און אין דעם איינציקן צימער איז טאַקע געווען, אי די „שולע", אי די „קאַרקעס־פאַבריק". אונטן האָט געוואוינט דבורה'ס פאָטער, בערל מאַטער, אויך א לערער. ער איז געווען א שיינער איד מיט א שיינע ברייטע באָרד און געטראָגן בריל. לערנען פלעגט ער מיט א ניגון, איבערהויפט די העברעישע ווערטער. עס איז געווען א מחיה צו הערן ווי ער פלעגט מיט די קינדער אויסזינגען:

שולחן — א טיש; שולחן א טיש!

כסא — א בענקל; כסא א בענקל!

מיר איז געווען אזוי ליב צו הערן דאָס אויסזינגען, אז נאָך היינט דערמאָן איך מיר דעם טעם.

בערל מייטער האָט געהאַט א פּאַרמאַכט שאָפּקעלע מיט אַלעם גוטן צו דער־כאָפּן זיך דאָס האַרץ. א גוט קיכעלע, אַביסל בראָנפן, אן עפּעלע און אַנדערע גוטע

זאכן. וועו זיין ווייב איידל-דינע איז ניט געווען פלעגט ער זיך אזוי פאמעלעך אויפשלישן דאס שאפקעלע מיטן שלישעלע, וואס ער האט געהאלטן אין וועסטל קעשענע, און זיך דערכאפן דאס הארץ, ווייל אויף איידל-דינעם קעסט האט ער זיך ניט געקאנט צופיל פארלאזן.

וועו איך בין אלט געוואָרן 14 יאָר, האָב איך אויפגעפלאכטן דעם איינציקן צאפ און פארפלאכטן צוויי צעפ, אזוי האָבן געטאָן אלע מיידלעך אין מיין עלטער. דאן האָבן מיר זיך אנגעהויבן ווייזן אין ביבליאטעק און גענומען אהיים ביכער צו לייענען, און דערבי אויך כאפן אן אונשולדיגן „פלירט". איינמאל זענען מיר, א גרופע מיידלעך, געווען אין גאָרטן. מיר זענען געזעסן אויף א באנק און געשמועסט, איז צו אונז צוגעקומען אברהמעלע לעסער וואס איז שוין געהאט געווען אין אמעריקע און צוריקגעקומען. אין אונדזערע אויגן איז ער געווען דער „אויפגע-קלערטער". ער איז געשטאנען בא אונדזער באנק. עס איז געווען זומער באנאכט, די לבנה האט געשיינט, דער ארגאניסט האט געשפילט אויפן ארגל אין שכנישן גלח'ס הויף, א גריל האט ערגעץ געגרילט אין גראָז — און ער, אברהמעלע לעסער, האט געשוויגן. ער איז געשטאנען לעבן אונז דעם קאפ פארריסן צום הימל, איין האנט אויפן הארץ, די אנדערע אין דער לופטן און נאכדעם ווי ער האט אפגעשוויגן א צייט האט ער גערעדט צו אונז אזעלכע וואושנע רייד מיט א טיפער שטימע און ער האט געטאָן זאָגן צו אונז:

— ס'איז געווען — מאכט ער — א גריכישער פילאָזאף, האט ער געזאָגט, האט ער: „זיין, אדער נישט זיין".

מיר האָבן אים אנגעקוקט מיט פארערונג און טיף געזיפצט אויפן חורבן פון גריכישן פילאָזאף. אין יעדן פון אונז האט זיך איינגעקריצט די שטארקע ווערטער פון גריכישן פילאָזאף: „זיין, אדער ניט זיין".

פארוואס ער האט עפעס אויסגעקליבן דווקא א גריכישן פילאָזאף פאר דעם „זיין, אדער ניט זיין" און ניט אנגעגעבן דעם ריכטיקן בעל דבר, שעקספיר, הויב איך ניט אן צו פארשטיין. וואס פאר א שטייגער וואלט אים געארט ווען ער זאגט אונז דעם אמת, וואלטן מיר דען ווינציקער געזיפצט און געקרעכצט אויפן חורבן פון „זיין אדער ניט זיין"? מיר האָבן דאך סיי ווי ניט געוואוסט וועגן וואס עס האנדלט זיך.

אזוי באזיפצנדיק און באקרעכצנדיק דעם גריכישן פילאָזאף האָבן מיר דערווייל געמאכט פלענער. און עס איז ענטשטאנען דער געדאנק צו שפילן טעאטער און פארן געלט קויפן ביכער. אברהמעלע לעסער האט טאקע צוזאמענגעשטעלט די טרופע, אין וועלכער עס זענען אריין: פעסע רובינשטיין, באשקע צוקערמאן, רבקה באטשאן, זעלדע חוה פעסקעס, איך אליין; פון די אינגלעך זענען אריין: ברוך ווינאָגורע, אייזיק פלאטנער, שלמה האכבערג, נאטע קויפמאן און איטשע פארביארוש. מיר האָבן איינגעשטודירט דעם „אידישן קעניג ליר", איך האָב געקראָגן די הויפט ראָל, טייבעלע. פארוואס מיר איז געקומען די הויפט ראָל וויים איך ניט, אפשר דערפאר וואס איך האָב מער געזיפצט אויפן חורבן פון גריכישן פילאָזאף.

די פארשטעלונג איז געווען א פיינע, דער עולם האט ניט געזשאלעווט קיין אפלאדיסמענטן און געלט איז אויך אריינגעקומען אויף צו קויפן ביכער. נאָך דעם דערפאָלגרייכן אוונט האָט מען איינגעשטודירט גאָרדינם א פיעסע „דער מטורף". איך האָב געשפילט אלם ליזע און אברהמעלע לעסערס אלם דער מטורף, עס האט דאן אויך מיטגעשפילט א שדלעצער בחור, זלאטאווסקי. די פאליאקן האָבן אים

שפּעטער געהאנגען צוליב א חטא מיט א רויט פענדל. אבער פון דער „טרופּע" איז קיין תכלית ניט געווען.

רבקה באטשאן איז אווען קיין ארץ ישראל; ברוך ווינאגורא איז אווען קיין פּאריזש און דארט אומגעקומען דורך די נאצים; באשקא רובינשטיין איז געשטארבן אין סאקאלאווע פון א טיפוס; זעלדע איז געשטארבן אין פּאריז; פּעסע רויבנשטיין האט חתונה געהאט מיט אברהמעלע לעסער און זיי זענען וואַרשיינליך אומגעקומען דורך די נאצים; שלמה האכבערג איז אין קאליפארניע; אייזיק פּלאטנער איז א שרייבער און געפינט זיך אין ראטן-פּארבאנד, און איך בין אין אמעריקע און בין גאט צו דאנקען ניט געשטארבן, הלוואי ווייטער.

נאכדעם וויַ מען האט באַרייכערט די ביבליאטעק, האט מען אַראָפּגעבראכט לעקטאָרס צו האלטן לעקציעס. איינער פון זיי איז געווען דער שרייבער מלאך, וואָס איז געווען א צייט אין ארגענטינע און איז פּארוואָנדלט געוואָרן צו שטארבן אין פּאריז.

א צווייטער לעקטאָר איז געווען פּשעפּיורקא פון וועגראָווע, וואָס איז שפּעטער געשטארבן אין ארגענטינע. געווען א פיינער רעדנער; ער פלעגט טהון זיך א שטעל אויף דער גאנצער הויך, און געטאָן א הויב אָן: — חברים, פריינד און ווייַלער (עפּעס האט מען אים געדארפט ערגעץ וואו אויסווייַלן), און אזוי האט ער גערעדט זייער אנגענעם און וואַרעם, נאָר אויסגעזען האט ער עפּעס אזא פּארהונגערטער, אז עס האט אנגעוואָרפן א מורא. איינמאל, נאָך זיינס א לעקציע, זאָגט ער צו מיר: — פריילין, קומט, איר גייט אביסל שפּאציירן? א שאלה אביסל? איך האב עס געהאלטן פּאר א זכיה, א קליניקייט אזא וואזשנער מענטש? אלזא, מיר האבן שפּאציירט אין גאָרטן, דערנאָך געזעצט זיך אויף א באנק. זיצנדיק אויפן באנק, האט ער אזוי געזיפצט, אז יערער זיפּץ האט געקענט רירן א שטיין. אויף וואס האט ער אזוי געזיפצט? אפשר ווייל ער איז געווען הונגעריק, אבער דא האב איך אים ווייניק געקאנט העלפן, ווייל איך האב אליין ניט געהאט קיין ברויט, און איך וואָלט, כ'לעבן, אליין אויך א זיפּץ געטאָן, ווען איך וואָלט זיך ניט געווען געשעמט. נאָך זיין אוועקפּארן האט ער מיר געשריבן זייער שיינע ליבעס בריוו פּאר וועלכע איך בין אים געווען דאנקבאר. איך האב אבער מורא געהאט פּאר אים, ווייל ער איז געווען אזא פּאר-הונגערטער.

בא משה חיים קלעזמער אויפן אויבערשטן שטאָק האט זיך געפונען די ביבליא-טעק און אונטן האט ער געהאט דעם טאג זאל און די „ראזורע". משה חיים האט פּארמאָגט קינדער, מיידלעך און אינגלעך, פון פיינעם שניט, אלע האבן זיי געקאנט טאנצן און זינגען. ער אליין, דער פּאטער פון די קינדער, אז ער האט א צי געטאָן די סטרונעס פון זיין פידעלע האט ער בא די צוהערער ארויסגעצויגן דאס חיות, די נשמה. איך האב נאָך קיין שענער שפּילן ניט געהערט. א מכה ווייסט די גרויסע וועלט פון אזא טיף נשמהדיק פידל שפּילן.

משה חיים איז געווען א פאלקס מענטש מיט א פיינעם הומאָר און וויץ. איינמאל זאָגט ער וועגן זעלדען, וואָס איז נאָר וואס געהאט אווען, אז זי איז ווי א נעכטיקע קארטאָפּליע. איך האב מיט אים ניט איינגעשטימט און געהאלטן, אז זי זעט אוים ווי א היינטיקע קארטאָפּליע, פון וועלכער עס געהט א פרישע פּארע. ער האט געהאלטן אז איך בין ניט קיין מבין אויף איר און שפּארן זיך האט ניט געהאט קיין זין. דערפּאר האט משה חיים שטארק געהאלטן פון זיין טאכטער שרה'לע, וועלכע פלעגט שיין זינגען ביי שרה'לען פלענן אלע טרויעריקע לידער היימן „מארלישע" לידער,

און קיינער האָט זי נישט געקענט איבערשפּאַרן. אָבער זאָל זיין „מאַראַליש", אָבי דאָס איז געשמאַק...

מלכה רובינשטיין פלעגט אויך זינגען די זעלבע לידער נאָר ניט אזוי „מאַראַליש" ווי שרהלע משה חיימס, ווייל זי איז געווען א לאַבעדיק מיידל. מלכה איז שפּעטער אַוועק קיין רוסלאַנד און דאָרט חתונה געהאַט מיט חיים נח ווינאָגורא, אַן ארטיסט. איר שוועסטער, אסתר רבקה, אַן העברעיש לערערן, פלעגט אויך זינגען פיין. אין אלגעמיין איז זייער הויז, וואָס איז געשטאַנען הינטער דער שטאָט, כמעט אויפן פעלד, נאָך דער פּאַראָוואר מיל, געווען זייער גאַסטפריינדלעך און די אלע, וואָס האָבן ניט געפונען די ריכטיקע אטמאָספערע אין זייער אייגן ווינקעלע, און אלע „אויפגע-קלערטע", וואָס האָבן ניט געהאַט וואו זיך אהינצוטאָן, פּאַר זיי איז דאָס הויז געווען בריט אפן.

איינמאָל בין איך אריבערגעפּאָרן אין שכנישן שטעטל וועגנראָווע, וואו מיין שוועסטער האָט געוואוינט, איז צו מיר געקומען א דעלעגאַציע, ווי עפעס צו א גרויסן מענטש און מיך איינגעלאַדן, אז איך זאָל זיי העלפן שטעלן עפעס א טעאַטער שפּיל, ווייל אויך זיי האָבן געדאַרפט געלט צו קויפן ביכער. מיר האָבן געשפּילט „כאַשע די יתומה" און איך בין טאַקע געווען די אמתע כאַשע. א יתומה בין איך דאָך געווען, געהאַט לאַנגע צעפּ און אין הארצן האָט א פייערדיקע ליבע געטאָן ברענען. דער דערפאָלג איז געווען זייער גרויס. נאָכן שפּילן זיינען ארויפגעקומען הינטער די קולסן די פּני פון שטעטל און מיך געפרעגט, צי איך האָב געשפּילט אין א גרויסער שטאָט, האָב איך זיי געזאָגט דעם אמת, אז ניט נאָר האָב איך קיינמאָל ניט געשפּילט אין קיין גרויסער שטאָט, נאָר איך בין אין קיין טעאַטער אין א גרויסער שטאָט ניט געווען, זאָל עס מיר צו קיין חרפה ניט זיין.

נאָכן ערפאָלג פון כאַשע די יתומה האָבן מיר געפלאַנעוועט א קאָנצערט און מיר האָבן דורכגעפירט דעם קאָנצערט מיטן גאַנצן קנאַק, מיט לידער, מוזיק און דעקלא-מאַציעס. איך האָב געקענט א שניידער-ליד האָב איך איינגעאָרדנט אויפן בינע א שניידער-וואַרשטאַט מיט מאַשינעס שניידערנס און פּרעסערס. איך האָב געפירט די סצענע מיטן ליד וואו דאָס שניידער מיידל צענייט אין טרערן וויל:

„דודע האָט אָפּגעשיקט די תנאים, ווייי איז צו מיינע יאָר,
ער נעמט אַן אַנדער מיידל, א כלה, אוי, מיט געלט,
פינסטער און וויסט איז מיין וועלט...
דאָס פּנים, דאָס פּנים איז ווי דער טויט בלאַס,
דער פּאָדעם — פון טרערן נאַס.
דער טאַטע איז געשטאָרבן, די מאַמע אין שפּיטאָל.
איך ניי אוֹן ניי אוֹן זע איר ווייטיק אלעמאָל.
איך גיי אהין צו דער מאַמען אויף א גאַנצער נאַכט,
מאַמע, איך האָב דיר מיין נשמה געבראַכט...

נאָכן שפּילן איז די יוגנט זיך צוזאַמענגעקומען צו בייגע רויזען אין הויז און מען האָט דאָרט געמאַכט א „באַנקעט" פּאַרן פּערסאָנאַל. מיר האָבן פּאַרמאַכט די לאָדנס, געזונגען, געטאַנצט, דעקלאַמירט, געגעסן און געלעבט. ווען מען האָט דורך די שפּאָרעם פון די לאָדנס באַמערקט, אז עס טאָגט שוין האָבן מיר דעם טאָג ניט געלאָזט אזוי שנעל אריין ווייל ס׳איז געווען צו אינטערעסאַנט. נאָכער זענען מיר אלע ארויס אין פעלד, באַגלייטן די נאַכט און צוזאַמען מיט די פּאַסטוכער אויפנעמען דעם טאָג אויפן פרייען פעלד.

אין די שמועסן פון די בחורים פלעג איך אפט הערן די נעמען פון בערגע, שפּינאָזע, הייגע, געטהע, א.אז.וו. מיין יונג אויער האָט געשלונגען די ווערטער און באשלאָסן אויסצופינען ווער עס זענען די דאָזיקע וואָזשנע מענטשן. איידער וואָס-ווען האָב איך געוואָלט מאכן אַן איינדרוק פון אַ באַלעזענע און האָב שטאַרק מקנא געווען יענע, וואָס האָבן שוין עפּעס געוואוסט. לויט די רייד נאָך האָט מען באשיינפּערלעך געזען, אז דאָס זענען רייד מיט גאָר וואָזשנעם אינהאַלט, פון גאָר גרויסן שניט און פּאַרנעם.

איינמאָל נעם איך און טו אַ פרעג אַ איינגל אזא קשיה : זאָג מיר, איך בעט דיך, ווי מאכט מען אַן איינדרוק פון אַ באַלעזענע ?

ענטפערט מיר יענער אזוי : רעד פון אַלע שרייבער, אזוי ווי זיי רעדן, וועט מען מיינען, אז דו ביסט אַ באַלעזענע, ווייל פיל פון די וואָס רעדן, וויסן גאָרניט מער ווי דו.

אָבער די דאָזיגע עצה האָט אין מיר אויסגערופן אַ פונקט פאַרקערטע רעאַקציע. איך האָב זיך געזומען לייענען, אָבער כמעט קיינמאָל ניט אויסגערעדט חי נעמען פון אָט די גרויסע מענטשן, וועמענס נעמען איך האָב געוואוסט. איך פלעג זיך צוהערן ווי מען פלעגט זאָגן : — דער האָט אזוי געזאָגט און דער האָט אזוי געזאָגט, און באַ מיר האָט עס אויסגעזען ווי מען באַהאַלט זיך אונטער פרעמדע פלייצעם. יענער האָט טאַקע געזאָגט, נאָר וואָס זאָגסטו אליין ? ביזטו קליין אליין עפּעס צו זאָגן ? זיי ניט קיין לעקיש און זאָג אליין עפּעס און אויב דו האָסט ניט וואָס צו זאָגן אליין לאָז אַ צוויטן זאָגן. אזוי האָב איך באַ מיר געטראַכט הערנדיק די אַלע רעדעריין פון „דער האָט אזוי געזאָגט" אן דער רעזולטאַט איז געווען, אז באַ מיר איז געבוירן געווארן אַ וויל צו בילדונג, צו זעלבסט בילדונג, פּאַרשטייט זיך, וויל קיין אַנדער וועג איז ניט געווען.

איינע פון מיינע לערערינס איז געווען העניג רחל, חיה רויזעם. זי האָט זיך געגרייט אָנצוקומען אין נימאַזיע און דערווייל געלערנט אַנדערע. באַ איר האָב איך עס געזומען אַ שטונדע, אַ לעקציע הייסט עס. זי איז געווען ליכטיק און בלאָנד מיט צווי גראָבע פלאַקסענע צעפּ, און צווי אויגן ברוינע, וויכע, מיט אזא שטילן צארטן טרויער אין זיי. וועז זי פלעגט רעדן און מיר דערקלערן די תורה, וואָס איך דאַרף גוט הערן און געדענקען, האָב איך מער געקוקט אויף דעם אויסדרוק פון איר פּנים, אויף דעם שיינעם מויל וואָס באַוועגט זיך מיט אזא טרויעריקער שיינקייט.

אָט דאָס וואונדערלעבע מיידל איז געשטאַרבן אין איר בליענדיקע יוגנט.

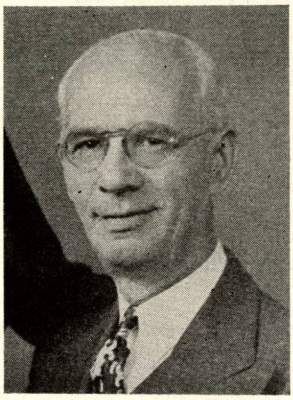
אין אַ פאָר יאָר שפּעטער בין איך אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע. איך האָב חתונה געהאַט, געבוירן אַ קינד און פלוצלונג האָט אין מיר זיך דערוועקט אַ בענקשאפט כאָטש נאָך איין מאָל זען סאָקאָלאָוו, האָב איך געזומען מיין מיידלע פון פיר יאָר און אַוועק.

איך קום אין שטעטל, אַ גרויל נעמט מיך ארום. די יוגנט גייט ארום שלינג און שלאַנג ; ניטאָ קיין פּאַריין וואו אַהין צו טאָן זיך ; פיל האָבן ניט קיין אַרבעט און קיין גראָשן באַ דער נשמה ; די ביבליאָטעק געפינט זיך אין אַ קעלער און איז אַ נאָנצן טאָג פאַרמאַכט. אויסער דעם האָבן די פאָליאָקן געמאַכט אַן „אָרדנונג" אין שטעטל, אויסגעקליידעט די פאָליצעם פון די קראָמען און דורכגעפירט מאַסן אַרעסטן. מיט איין וואָרט : אין שטעטל פייפט דער דלות. אָבער נאָכדעם איז מיר מיין שטעטל געוואָרן נאָך טויזנטער מאָל ליבער און טייערער.

משה סילווער

אַ שרפה אין שטעטל

(עראינערונג)

ס׳איז געווען אין יאָר 1910. אָן ערב שבועות, וואָס איז אויסגעפאַלן זונטאג. מאָנטאג האָט באַ-גאַנגען זיין דער ערשטער טאָג יום-טוב.

דער ערב שבועות האָט זיך אָנגעהויבן צו פילן אַ סך פריער. שוין שבת האָט זיך געפילט די יום-טוב׳דיקע שטימונג, וואָס איז געווען אַ צוגאָב צו דער שבת-שטימונג... שבת און יום-טוב האָבן זיך ביידע באַהעפט און אין שטעטל האָט זיך געפילט עפּעס אַזאַ אויסערגעווענליכע שבת-יום טוב׳דיקע רוהיקע פייערליכקייט...

ס׳גאַנצע שטעטל איז עפּעס ווי איינגעשלאָפן; מען האָט ניט שפּאַצירט ווי אין אַלע אַנדערע שבתים צום ברעזשענעם וועלדל, אָדער צום הינטערן שטאָט — מען האָט עס אָפּגעליגט אויף יום-טוב.

אַ איד אין יאַרמעלקע איינגעטונקט אין פעדערן, אַפּנים ערשט ארויס פון בעט איז מעביר די סדרה און זינגענדיג מיט אַ ניגון קנייטשט ער מיטן שטערן און גלעט די שיווע באָרד...

אַ צווייטער איד זאָגט פּרק; אַן עלטערע פרוי לייענט דעם צאינה וראינה.

אין שוהל, און אין די בתי מדרשים זיצן אידן און לערנען, אַנדערע זאָגן תהלים.

אָט אזוי אין רו און פרידן רוקט זיך דער שבת פאַמעלעכן אַוועק, ביז די זון הויבט אָן צו פאַרגיין און וואַדפט אירע לעצטע רויטלעכע שטראַלן איבער שולהויף און איבערן גאַנצן שטיל איינגעוויגטן שטעטל...

עס איז געווען זונטאג אין דער פרי, ערב שבועות, אַ שיינער פרי-מאָרגן, זוניק און וואַרעם... די לופט איז געווען פול מיט די ריחות פון די פעלדער, וואָס זיינען גלעזגן אויסגעשפרייט ארום שטעטל.

אין נאָס האָבן זיך באַווייזן וואָס אמאָל מער מענטשן: סוחרים האָבן זיך געיאָגט צו עפענען זייערע געשעפטן; מאַרק ויצערינס האָבן געשלעפט זייערע „שטעלן" אין מאַרק אריין; בעל עגלות האָבן געשפּאַנט די פערד און געפוצט זייערע דראָשקעס פאַר די יום טוב געסט, וואָס מען האָט געדאַרפט בריינגען פון דער באַן אין שטאָט אריין.

עס זיינען געקומען חתנים צו כלה׳ס, חסידים צום סאָקאָלאָווער רבין, ר׳ יצחק זעליג מאַרגענשטערן ז״ל; עס זיינען געקומען קינדער צו עלטערן אויף יום טוב.

באַלד נאָכן אָנקומען פון פאַסאַזשירן פון דער ערשטער באַן אין דער פרי, האָט זיך שוין געמערקט אין שטאָט אַ געמיש פון פאַרשידענע געשטאַלטן פון יונגע און עלטערע מענטשן: עס זיינען אָנגעקומען פון די גרעסערע שטעט מיידלעך און בחורים. די בחורים אָנגעטאָן אין שיינע אנצוגן מיט די שטעקעלעך אין די הענט; די מיידלעך מיט „קאַפּעלושן" אויף די גרוים־שטעטיש פאַרקאַמטע קעפּ, ווי פריצישע קינדער;

חסידים מיט אטלעסענע קאפאטעס ארומגענומען מיט זיידענע גארטלען, אנדערע אנגעטאן מיט שטריימלעך אויף די קעפ.

אט די אלע אנגעפארענע היימישע האבן מיטגעבראכט מיט זיך א געהויבענע שטימונג אין שטאט אריין; עלטערן האבן זיך געפרייט מיט זייערע אויף יום טוב געקומענע קינדער, חתנים מיט זייערע כלות...

די סאמע פריילעכע פרייליכקייט, אויסגעמישט מיט א טיפן ערנסט, זיינען געווען די חסידישע יונגעלייטלעך, וואס זיינען געקומען צום רבין אויף שבועות א לעב טאג.

אין די הייזער איז שוין אלץ געווען יום טוב'דיק צוגעגרייט: אויף די פענסטער זיינען געהאנגען די ניי-אויסגעוואשענע און אויסגעפרעסטע פארהאנגען, אין שטוב אויפגערוימט, און א געשמאקער ריח האט זיך געטראגן איבערן הויז פון די שבועות-דיקע מאכלים, וואס האט געלאזט ווייסן, אז דער יום טוב איז שוין אויפן שוועל.

נאר אט האט זיך גאר פלוצלינג, ווי א דינער פון קלארן הימל, דערהערט דאס טרויעריקע קלינגען פון דעם „פייער-גלאק", וואס איז געשטאנען אויף דעם פערד מארק.

איך לויף ארוים אויף דער גאס און נעם זיך פרענן, וואו ס'ברענט? אבער קיינער ווייסט ניט! איינער זאגט ס'איז אזא „פראבע", א צווייטער זאגט, אז עפעס א גרויסער טשינאוניק איז געקומען פון פעטערבורג, מאכט מען פאר אים א פאראד...

עס באוויזן זיך די שטאטישע פייערלייט — אבער ניט אלע מיטאמאל, נאר יעדער פון א באזונדערן ווינקל... עס קומען אויך צו לויפן א פאר אידישע פייערלייט, ווי צאלקע ארלאפסקע מיט זיין לאנגער, ווייסער באר'ד און נאך אים דער „גרויסער יענקל" דער פעלדשער, איינער פון די „עלצטע". ער טראגט א מעשענע היטל מיט „גאלדענע שליפעס", ווי א „גענעראל"...

אלע לויפן אין ריכטונג צו דער שרלעצער גאס צו דער „שאפע" וואו די פעסער... אויפן וועג גיסט מען אן וואסער אין די פעסער און מען „לויפט" מיט וואס קומט זיי אונטער דער האנט און שפאנען זיי איין צו פירן די פעסער... און פאר די פעסער וואס זיינען קיין פערד ניטא, „שפאנען" זיך איין מענטשן און שלעפן די פעסער... אויפן וועג גיסט עמן אן וואסער אין די פעסער און מען „לויפט" מיט זיי צום פייער...

און לויפענדיק מיט די פעסער באמערקט מען שוין פון דער וויט גרויסע קנויל רויך, ווי וואלקנס פאר א שטורם זיך הויבן אין דער לופטן, און עס דערהערן זיך געשרייען און געוואלדן:

— אידן, ראטעוועט די הייליקע ספרים!

דערווייל ראטעווען מענטשן פון די שטובן, וואָס זיי קענען נאָר פֿאַרטראָגן, ווער א קישן, ווער א בינקל, א טישל, א בעזעם... אַנדערע הייזער האָט דאָס אַרומגעכאַפּט אזוי שנעל אז די איינוואוינער האָבן ניט געהאַט קיין מעגליכקייט עפּעס אַרויסצוראַטעווען.

יונגע מאַמעס האָבן געטראָגן אויף זייערע הענט זויגענדיקע קינדער איינגעוויקלט אין שמאַטעס און ניט געהאַט וואו זיי אַוועקצולייגן... דער אייניציקער פּלאַץ וואו מען האָט געקענט אַנטלויפן פון פייער איז געווען דער אָלטער בית עולם אָדער אויף די פעלדער הינטערן שטאָט, וואו מען האָט געמוזט גיין אין וואַסער דורך דער „סטרוגע“...

ערשט ארום צוויי א זייגער בייטאָג זיינען אָנגעקומען די פייערלייט פון שעדלעץ, אָבער ס׳איז שוין געווען צו שפּעט און זיי האָבן גאָר ניט געקענט העלפן, ווייל דאָס פייער איז געלאָפן פון דאָך צו דאָך, פונקט ווי מען וואָלט פון הימל ארונטערגעוואָרפן שטיקער פייער, וואָס האָט מיט צאָרן געשלונגען גאָס נאָך גאָס, הויז נאָך הויז...

ווען אָלץ איז שוין געווען פֿאַרברענט: די הייזער, די שוהל, די בתי מדרשים, האָט נאָך דאָס פייער זיין לעצטן צאָרן אויסגעלאָזט צו די איבערגעבליבענע וועגט... ס׳איז נאָך גוט וואָס עס זיינען ניט געווען קיין מענטשליכע קרבנות.

ווען דאָס פייער האָט זיך איינגעשטילט איז נאָך אָלץ אומעגליך געווען דורכצו-גיין א גאָס, ווייל אונטער די פיס האָבן זיך גענואָלגנערט צעבראָכענע כלים, שטיקער פֿאַרברענטע מעבל און אַנדערע הויז זאכן...

מענטשן זיינען ארומגעלאָפן פֿאַרצווייפלטע און ברעכענדיק די הענט צונויפגע-קליבן, וואָס איינער האָט נאָר געקענט און עס אַוועקגעטראָגן אויף די פעלדער אָדער אויפן אָלטן בית עולם.

מאָסן מענטשן זיינען געלעגן אויף די פעלדער מיט זייערע צונויפגעלייגטע פּעק-לעך, הונגעריקע און דאָרשטיקע... די זויגנדיקע קינדער האָבן די מאַמעס געהאַלטן אויף זיך, די גרעסערע קינדער זיינען געשטאַנען ארום און געוויינט און געשריען עסן!

זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן, אז די סאָקאָלאָווער האָבן ארויסגעוויזן בריטהאַרציקייט אין דעם אופן ווי זיי האָבן זיך געטיילט מיטן בישן ברויט איינע מיט די אַנדערע... דאָס זעלבע קען געזאָגט ווערן וועגן די שטעט וואָס זענען געלעגן ארום סאָקאָלאָווע, ווי וועגנראָווע, שעדליץ, קאָסאָווע און סטעדלין, אָלע, איבערהויפט וועגנראָווער, האָבן געהאָלפן די נשרפים מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט.

אָט אזוי האָט זיך דעמאָלט געענדיקט אונזער שיינער יום טוב שבועות אין יאָר 1910.

און איצט וועל איך שרייב אָט די שורות שוועבט פֿאַרבי פֿאַר מיינע אויגן מיין געבורטס שטאָט סאָקאָלאָווע, וואו איך האָב זי איבערגעלאָזט מיט אַריבער פינף און דרייסיק יאָר צורויק... איך זע פֿאַר זיך די נאָסן און געסלעך מיט אירע הייזער און הייזקעס, אָלץ שטייט ווי לעבעדיק פֿאַר מיינע אויגן: די פֿאַרשידענע מענטשן און טיפּן וועלכע האָבן צו יענער צייט געלעבט און געווירקט.

און וועל איך דערמאָנען זיך אין דער גרויסער שרפה, בין איך שטאָלץ אויף מיינע סאָקאָלאָווער אידן, וועלכע האָבן שטענדיג אין אַן עת צרה ארויסגעוויזן אזויפיל מענטשלעכקייט, האַרציקייט און אינסטינקטיווע ברודערליכקייט, גרייט צו העלפן איינער דעם אַנדערען, גרייט צו טיילן זיך מיט דעם שכן דעם לעצטן ביסן. וואָלטן אָלע מענטשן געווען אזוי ווי יענע האַרציקע קליינשטעטלדיקע אידן, וואָלט עס קיינמאָל ניט געקומען צו אזא וועלט-שרפה און וועלט-חורבן, ווי מיר האָבן עס דערלעבט.

טיפן און בילדער פון סאָקאָלאָוו

★

קאַטאָוו

קאַטאָוו איז געווען דער נאָמען פון א רוסישן וואַכמיסטער, וועלכער פלעגט וואַרפען א שרעק אויפן גאַנצן שטעטל.

ער איז געווען א ריז מיט ברייטע פלייצעס און א פנים ווי אָנגעגאָסן מיט בלוט. דערצו האָט ער געהאט א רויטע באָרד מיט צוויי שפּיצן און דאָס האָט אים געגעבן דעם אויסזען פון א מכשף.

איז אלעמאָל ווען אָט דער מכשף פלעגט שפּאַנען איבערן גאַס, איז די גאַס לידיק געוואָרן.

און שפּאַנען פלעגט ער דוקא לאַנגזאַם, שטיל און רוהיק ווי „אָט גייט ער אויף א שפּאַציר". אָבער ווי איז געווען צו יענעם הויז אויף וועלכן ער פלעגט וואַרפן אַן אויג.

פרייטיק פאַר נאַכט ווען דער עולם פלעגט אייל „ארויסצוברענגען דעם שבת" פלעגט קאַטאָוו זיך ארויסלאָזן אין גאַס און אויב ער פלעגט ערגעץ געפינען א בערגעלע מיסט וואָס מ׳האָט נאָך נישט באַוויזן אַוועקצוגרויפן, פלעגט קאַטאָוו זיך נישט בייזערן, נאָר נעמען א בעזעם מיט א לאַפּעטע, צוזאַמענגעמען דאָס מיסט, אריינטראָגן עס צו יענעם אין הויז אריין און עס אַוועקלייגן אויף די שבת׳דיגע חלות וועלכע מען האָט נאָר וואָס אָבגעבאַקן און פלעגט זאָגן דוקא אויף אידיש „אָט האָסטו דיר חלות אויף שבת"... אָדער ווען קאַטאָוו פלעגט שפּאַצירן און באַמערקן ווי א אידענע פאַרקויפט עפּל אָהן זיין ערלויבניש, פלעגט ער נעמען דאָס קוישל מיט עפּל און אריינוואַרפן אין מיסט־קאַסטן און זאָגט: „סיוועט וואַקסן עפּל־ביימער".

קאַטאָוו האָט געקענט דאָס גאַנצע שטעטל און אויף יעדן האַלטן אַן אויג, געוואוסט וואו „די קראמאָלע" האַלט זיך אויף און וואר עס געהערט צו די „בונטאָוושטשיקעס". האָט די „קראמאָלע" (דאַמאָלסדיגער „בונד") געזוכט פּטור צו וואַרן פון קאַטאָוו׳ן, און איינמאָל ביינאַכט וועלן קאַטאָוו איז ארומגעקראָכן אונטער די פענסטער און געזוכט די „בונטאָוושטשיקעס" האָט זיך דערהערט א שאָס. קאַטאָוו איז געפאַלן ווי א קלאַץ. אין דער שטילקייט פון דער נאַכט האָט זיך געהערט דאָס קרעכצן און דאָס רופן: „פּאַני באריכאָווסקי, ראַטעווע מיך". דאָס האָט ער גערופן יאַנקל פעלדשער, וועלכער האָט געוואוינט אין געמל קעגן איבער דעם נייעם בית המדרש, וואו קאַטאָוו איז געפאַלן. אָבער פּאַני באראכאָווסקי האָט קאַטאָוו׳ן נישט באַוויזן צו ראַטעווען, וויל נאָך איידער באראכאָווסקי איז ארויסגעגאַנגען האָט קאַטאָוו אויסגעהויבט זיין פּאָליציאישע נשמה.

אויף מאָרגן האָט מען אַרעסטירט די גאַנצע יוגענט פון סאָקאָלאָוו. פיר פון זיי האָט מען אָבגעשיקט אין שעדלעצער טורמע און די איבעריגע באַפרייט.

וויטעבסק

וויטעבסק איז געווען א היטער פון דער פוילישער „אַרדנונג" נאָכדעם ווי פוילן איז באַפרייט געוואָרן. פאַר דעם איז ער געווען א באַנדיט, פלעגט זיך אויפהאלטן אין די וועלדער, מאַכן אָנפאַלן אף די פּאַרבייפאָרער און פלעגט וואַרפן א שרעק אף דער געגנט פון שעדלין, און ווען פוילן איז באַפרייט געוואָרן איז דער באַנדיט נתּלה געוואָרן. דער פוילישער קאָמיסאַריאַט האָט אים אָנגענטהון א פאָליציאישן יוניפאָרם מיט א צווייקעפיקן אדלער און אים געמאַכט פאַרן אָנפירער פון דער פוילישער דעפענסיווע אין סאָקאָלאָוו.

וויטעבסק איז געווען א הויכער דאַרער פאַרשוין מיט טיפע קנייטשן ארום זיין מויל און צוויי שפּיציקע וואָנסלעך, וועלכע פלעגן אוועקשטיין פון זיין פנים ווי דראָטלעך, האָבן „באַשיינט" זיין פּנים. פון זיינע אויגן פלעגט ארויסקוקן די טונקל-הייט און שרעק פון די וועלדער, אין וועלכע וויטעבסק פלעגט אלע זיינע יאָרן זיך אויסבאַהלטן.

בטבע איז ער געווען א גרויסער סאַדיסט און האָט ליב געהאַט די מלאכה פון פיינigן. וועו ער האָט באַקומען מאַכט האָט ער צוערשט אָנגעהויבן געבן ערלויבנישן צו עפענען פארשיידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, אָבער שפּעטער פלעגן זיך פאָליציי-באַאמטע באַווייזן אין מיטן דער נאַכט אין דעם הויז פון דעם אָדער יענעם געזעלשאַפטלעכן טוער, וועלכען מען האָט ארויסגעשלעפט פון בעט און אָבגעפירט אין פאָליציי.

ביים רייניגען האָט ער באַנוצט אזא מעטאָדע: ער פלעגט אויסשטעלן זיינע קרבנות ביי דער וואַנט, צובינדן די הענט צו אייזערנע רינגן, גיין פון איינעם צום צווייטן און שלאָגן מיט פויסטן אונטער די גאמבע, אזוי אז אלעמאל ווען ער פלעגט א קלאַפּ טאָן אין גאַמבע, פלעגט זיך דער קאָפּ צו דער זעלבער צייט אָנקלאַפּן אין וואַנט.

וויטעבסק פלעגט שלאָגן מיט שטאַרק פויסטן הין און צוריק, אריינקוקן דעם קרבן אין די אויגן כדי צו זען ווי שטאַרק דער וויטאָג איז, און פלעגט זיך צע-שמייכלען פון פאַרגעניגען ביי יעדן פּנים וואָס איז געווען פאַרקרימט פון וויטאָג.

שפּעטער וועו די קרבנות זענען שוין געשטאַנען ווי האַלב-טויטע מיט אַראָב-געלאָזטע קעפּ, פלעגט ער קאמאַנדירן: גיסט זיי אָפּ! און א באַאמטער האָט מיט אן עמער וואַסער באַגאָסן די צעבלוטיגטע קעפּ.

בינעם דער וועכטער

בינעם איז נישט אלעמאל געווען א וועכטער. פריער איז ער זיין גאַנצן לעבן געווען א בעל-עגלה און געטריבן זיין בריזשקע פון מארק צו דער באַן און צוריק. נאָר אז ס'האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה און צייטן זענען געוואָרן שלעכט און האָבער איז געוואָרן טייער און די אויסגעדאַרטע שקאפּע פאָדערט עסען און בינעם האָט ניט געקענט ערנערן אפילו ווייב און קינדער, האָט ער פאַרקויפט די בריזשקע און שקאפּע, געקויפט א שטעקן און געוואָרן א וועכטער ביי דער שטאָט, דאָס הייסט ער האָט געהיט די שטאָטישע קלייטן. פלעגט בינעם נישט נאָר היטן די שטאָטישע קלייטן נאָר אויך די שטאָטישע בירגער פון דער בייזער פאָליציי.

ער פלעגט שפּאַנען און קלאַפּן מיטן שטעקן אפּן אספאלט און געלאַזט ווייסן מיט זיין קלאַפּן אז „ס׳איז גאָר נישט, ס׳גייט בינעם". און אז ער פלעגט באַגעגענען א פּארשפּעטיגט פּאָרלבט פּאָרל קומען פון שפּאציר, פלעגט ער פּאטערליך זאָגן: „גייט שוין אהיים קינדערלאך, ס׳איז שוין שפּעט". און אז ער פלעגט טרעפן א אידענע גייען פון באַן מיט א פּעקל צוקער אדער אַנדער סחורה און ס׳איז געווען א געפּאַר, אז פּאָליציי זאָל עם ביי איר צונעמען, פלעגט ער ווארענען: חיה גיטל, גייט נישט מיט דעם גאַס, גייט אהיים דורך די שייערן.

פלעגט בינעם באַמערקן אז פּאָליציי זוכט ארום א געהיימע פּארזאַמלונג, פלעגט ער זיך צושרייען איבערן גאַס: שטייט אויף, אידעלאך, צו עבודת הבורא! אידעלאך האָבן שוין געוואוסט וואָס דאָס מיינט און אין צוויי מינוט איז געווארן א ליידיגע הויז. ביז פּאָליציי האָט זיך געכאַפּט אז בינעם „וואכט צופיל" און מען האָט אים אַבגעזאָגט.

לייבקע דער בונדיסט

לייבקע איז נישט דער ריכטיגער נאָמען פון דעם וואָס איך גיי דאָ באשרייבן, אָבער צוליב דעם וואָס ער לעבט און געפינט זיך אין אַמעריקע קען איך דאָ זיין אמת׳ן נאָמען נישט אָנגעבן.

לייבקע איז געווען א מיטגליד פון דער בונדישער קאמפּפ אָבטיילונג. האָט אינער א באָם נישט געוואָלט נאָכגעבן דעם סטרייק, האָט א פּאטער געשטערט זיינע קינדער צו גיין צו די בונדישע פּארזאַמלונגען, האָט מען גאָר איינעם געדארפט אָב-

רוימען פון וועג, אומעטום איז ער געווען דער הויפט-העלד. לייבקע איז געווען זייער פלינק און פאר קיין זאך נישט אבגעשראקן. ער איז געווען איינער פון די באריטע פיר וועלכע מען האט געהאלטן צווויי יאר אין א שעדלעצער טורמע אלס פארדעכטיגע אין שיסן קאטאוו'ן אין 1905 און וועז די צארישע רעגירונג האט נישט געפונען גענוג באווייזן גענן זיי האט מען זיי באפרייט.

איך געדענק נאך דעם טאג וועז מען האט זיי באפרייט. עס איז געווען א שיינער פרילינג-טאג און די גאנצע יוגענד פון סאקאלאוו האט זיך ארויסגעלאזט אויפן שעדלעצער-שאסיי באגענענען די פיר העלדן. עס איז געשאפן געווארן א ספאנטאנע מאניפעסטאציע, עס האבן זיך דערהערט געזאנגען און ביז שפעט ביינאכט האט מען געפייערט די העלדן. א קורצע צייט שפעטער איז לייבקע אוועקגעפארן קיין אמעריקע.

לייבקע איז געווארן דער חלום פון מיין קינדהייט און שפעטער וועז איך בין געקומען קיין אמעריקע איז מיין ערשטע ארבייט געווען אפזוכן לייבקען.

איך האב אים פריער אפגערופן און דערמאנט ווער איך בין, דערציילט אז איך בין נאר וואס געקומען פון סאקאלאוו. ער האט מיך איינגעלאדן צו סאפער. אז איך האב געעפנט די טיר האט מיך עמפפאנגען א שווערער פארשוין, וואס האט אויסגעזען ווי לייבקעם א טאטע. זיין פנים איז געווען באגוידערט און באוואקסן מיט שמאלץ, זיינע באווענונגען לאנגזאם און שווער.

ער האט זיך דערפרייט מיט מיר. צי ער געדיינקט מיך? שור! איך בין דאך נאך דאמאלס געווען אזא „פעמפיק" (ער האט אבגעמאסטן מיט דער האנד פון דיל צו ווייזן א וואס פאר א פעמפיק איך בין געווען). נו, אלרייט, זאגט ער, לאמיר עפעם אריינכאפן. דא אין אמעריקע, וואס מען כאפט נישט אריין, האט מען נישט".

איך האב אנגעהויבן דערציילן ווי סאקאלאוו איז אויסגעוואקסן געזעלשאפטליך, ווי אזוי א נייע יוגענט איז ענטשטאנען און ווי עס האבן זיך געגרינדעט ביבליאטעקן, פראפ. פארייענן, א.ז.ווו. ער האט מיך אויסגעהערט העפליך און דאן געזאגט: „אט דאס איז אלץ נארישקייטן, אינגעלשע שטיקעם, איך מיין: וואס טוען אידן? צו האבן אידן פרנסה? דער עיקר, צו מאכט מען א לעבן?

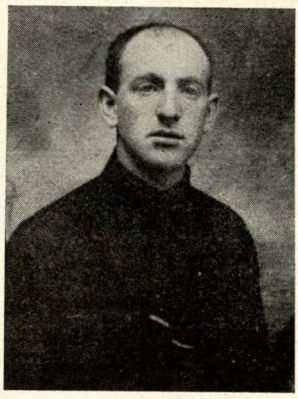
איך האב אים געפרואווט דערמאנען וועגן יענע יארן, אבער ער האט א מאך געטאן מיט דער האנד: נו, אז מען איז יונג, איז מען נאריש; שוין אווען יענע צייטן, אווען, ווער דארף זיי?

לייבקע איז פלוצלינג געווארן זייער מיד (זעט אוים אז די וואראמקייט אין הויז און די שווערע עסנס האבן אים מיד געמאכט), און ער האט אנגעהויבן דרימלען.

זיין ווייב, חייה בייליע, האט דערווייל אנגעשטעלט א רעקארד און פון צווייטן צימער טראגט זיך דאס געזאנג פון א חזן: אדם יסודו מ—ע—פ—ר.

לייבקע שלאפט שוין שטארק און באגלייט דעם חזן מיט א פעסטן כראפן...

צוויי גאַסען – צוויי וועלטען

פּונקט ווי סאָקאָלאָוו איז בעשטאַנען פון פּער-שידענע „סגאָלי"-מענשען — א ספּעציפיש סאָקא-לאָווער אויסדרוק — אזוי זענען אויך די סאָקא-לאָווער גאַסען און געסלעך געווען א געמיש פון פּערשידענע קאָלאָריטען און פּערשידענעם כאַראַק-טער: אויף איין פּלאַץ האָבען געוואוינט די האַראַפּאַשניקעס, און אויף דעם צווייטען — די רייכע, די כלומרש-רייכע און די „פּני". און צווישען אָלע סאָקאָלאָווער גאַסען זענען די כאַראַק-טעריסטישע, אייגענטימלעכסטע געווען צוויי: די קאָזע גאַס און די שערלעצער.

די קאָזע גאַס איז באַשטאַנען פון אָלטע, נידעריקע הייזלעך, הילצערנע איינגעבויגענע פּלויטן און אָלטע מיט מאָך באַוואַקסענע ברונעס אין מיטן גאַס. ביינאַכט האָבען קליינע בלישטשענדע נאַפּט-לעמפּלאַך ארויסגע-פינקעלט דורך די שויבן פענסטער. און די כאַראַקטעריסטישע זייט פון קאָזע גאַס איז געווען דער געמיש פון אידישע מיט ניט-אידישע איינוואוינער.

פון דעם אידישען טייל האָט זיך געהערט דאָס קלאַפּן פון שוסטערשע האַמערלאַך, דאָס רוישן פון שניידערשע מאַשינען, דאָס הילכען פון שמידען און קאַוואַדלעס, און דאָס זשומען פון סטאָלערישע הובלען. פון דער ניט-אידישער זייט האָט זיך געהערט דאָס ביילן פון הונט, קרייען פון הינער, מעקען פון קעלבלאַך, הירזשען פון פערד, און מרוקען פון חזרים.

קאָזע גאַס איז געווען די גאַס פון די האַרעפּאַשניקעס, אָפּגעלאָזען און איזאָלירט. אַמאָל פלעגן אַהין פּאַרבלאָנדזשען יונגע בחורים און מיידלאַך, וואָס פלעגן כאַפּן א שפּאַציר אָדער אייל צו טרעפן זיך ערגעץ הינטער די „שיערן", „צווישן די קאָרן", אָדער „גערטל", אָדער זיי פלעגן בלויז דורכגיין קאָזע גאַס און דאָ זיך נישט אָפּשטעלן. געלאָקט און גערייצט האָט בלויז די רחבותדיקע שפּע פון גערטנער און פעלדער, וואָס זיינען געלעגן אויסגעשפּרייט אויף דער ניט-אידישער זייט, וואָס איז געווען אָפּגע-טיילט מיט פּלויטן און שטאַכעטן. עס האָט גערייצט און געצויגן. עס האָט זיך געוואָלט אַריבערשפּרינגען די שטאַכעטן און אריין און אָנזעטיקן זיך מיט דעם געזונטן, זאַפטיקן און ערדישן ריח. וועו מען פלעגט גיין נאָך וואַסער אף טיי צו דעם ברונעם וואָס איז געלעגן צווישן די געוויקסן אף א סטעזשקע אין פעלד, דאַמאָלס פלעגט מען שטיין און קוקן פאַרגאַפט אף די מיילן לאַנגע שטרעקעס פעלד, ביז א הונט פלעגט א ביל טאָן און איבערייסן די פייערליכע שטילקייט.

שעדלעצער גאָם איז געווען די יחסנ׳טע פון סאָקאָלאָוו, די גאָם פאָר שפּאָצירן. דאָם איז געווען א לאַנגע גלייכע גאָם. איין עק האָט זיך געצויגן אפן וועג קיין וועגנראָווע, דער צווייטער קיין שעדלעץ. יונגע בחורים און מיידלאך פלעגן דורך דער שעדלעצער גאָם גיין צו די פלעצער וואו מען האָט לויט א פריערדיקן אָפּמאַך געדאַרפט זיך טרעפן. אויפ׳ן וועג פלעגט מען קויפן פאָר א פּאָר גראָשן קערלאך און אַוועקשטעלן זיך אויפן ראג פון גאָם לעבן דער :פּאָמפּע" און קנאַקן. דאָ האָבן אויך געוואוינט די פּני פון שטעטל, אלטער דוד׳ס, באטשע עסיק מאכער, משה פּוטערמאַן, און אַנדערע רייכע אידן.

איז געקומען א חתן זעהן א כלה אָדער מחותנים אָפּשמיסן זמן חתונה, האָט מען זיך אָפּגעשטעלט ביי די בריטשקעס אפן מארק און מען איז געגאַנגען צו שעדלעצער גאָם. איז געווען א חתונה, א סיום הספר, איז „קינד און קייד" געלאָפן אף דער שעדלעצער גאָם. פלענט פּארקומען מאַנעווערס און ס׳פלעגן מארשירן סאָלדאַטן פון פּארשידענע ראַנגען, האָבען זיי אלע געמוזט דורכגיין שעדלעצער גאָם. דאָ פלעגט אויך דער טרויעריג בערימטער קאַטאָוו שלעפּן זיין גראָבן, פעטן און פליישיקן קערפּער, גיין מיט פּאָמעלעדיקע טריטעלאך און ברומען ווי א לייב: „דושידי". סתם אזוי, אַן א פּארוואָס פלעגט ער זיך צעלאָזן אף זיין גראָבע באַסאָוע שטימע און זיין קול פלעגט אַנווארפן א שרעק אף אלעמען. אף דער זעלבער גאָם האָט מען טאָקע דעם גראָבן קאַטאָוו אַוועקגעלייגט און זיין חיה׳שע שטימע האָט זיך שוין מער ניט געהערט.

פון דער שעדלעצער גאָם האָט זיך אָנגעהויבן די „בערזע". גרופּן יונגע פּאָר-חלומ׳טע בחורים און מיידלאך פלעגן מיט פּאָרזיכטיקע, פּאָמעלעדיקע טריט גיין צום גערטל אף דער שעדלעצער גאָם לעבן דער רוסישער קירכע און דאָרטן קריגן דינינקע פּראָקלאַמאַציעס פון די „וואַרשאַוויאַנקעס".

אין יאָר 1905 האָט מען אויף שעדלעצער גאָם שוין געזען ווי די „פּשעזשיטקער צוקער אַרבעטער" מארשירן מיט רויטע פּאָנען. מיר האָבן דאָם ערשטע מאל געהערט אויסרופן „ניעך זשיע סאָציאַליזם", און אַנדערע לאָזונגען. און אויף דער זעלבער גאָם האָבן מיר שפּעטער געזען ווי מען פירט וועגלאך אָנגעפּאַקט מיט „בונטאָוו-טשיקעס" אין דער שעדלעצער טורמע, וואו ז זיינען אָפּגעזעסן צו זעקס מאָנאַטן.

מיט יאָרן שפּעטער האָט שעדלעצער גאָם געפּייערט דעם זיג פון דער רעוואָלוציע, און ווידער זענען יאָרן אַוועק און מיר האָבן דערלעבט צו זען מיט די אייגענע אויגן דעם אָנהויב פון חורבן, וועג דורך דער שעדלעצער גאָם זיינען די היטלעריסטן אריינגע-קומען קיין סאָקאָלאָוו און חרוב געמאכט אונזער שטעטל.

מרדכי באינע

(געווידמעט מיינע ליבע עלטערן

☆

די גלאנץ יאָרן פון סאָקאָלאָווער רבינס ישיבה

ערב יום כפור פון 1916, ווען מיין פאָטער האָט, ווי עס איז געווען דער מנהג אין אלע חסידישע הייזער, מיך געבענטשט צוזאמען מיט אלע איבע-ריקע קינדער, האָב איך באמערקט, אז דאָס מאל איז מיין פאָטער עפעס באזונדער געבראָכן און צערודערט. ער האָט ארויפגעלייגט די הענט אויף מיין קאָפ און מיט א געברָאכענע שטימע מיך גע-בעטן זיך נעמען פעסטער צום לערנען, מיר גע-ווינשען, אז צום נייעם יאָר זאל מיין האַרץ באַגערן תורה און דערביי האָבן טרערן זיך געקייקלט פון מיין פאָטערס אויגן און די טרערן זענען געפאלן אויף מיין פנים.

איך האָב דאמאלס נישט גלייך פארשטאנען פון-וואָנען עס קומט די שבירת הלב פון מיין פאָטער און פארוואָס ער איז דאָס מאל ערב יום כפור געווען באזונדערס רירעגד. אָבער נאָך יום טוב איז פאר מיר די רעטעניש געוואָרן אויפגעקלערט: מיין פאָטער ווייל, אז איך זאל אריינטרעטן אין דעם רבי׳נס ישיבה. ער אליין האָט ביז דער חתונה געלערנט אין פארשיידענע ישיבות און שפעטער אלס איידעם אויף קעסט וווייטער געלערנט אין אלעקסאנדער-שטיבל און ער האָט געוואָלט, אז איך זאל נעהן אין זיינע דרכים. מיר אליין איז דאָס זעהר נישט נעווען צום האַרצן, ווייל איך האָב געוואָלט ווערן אן ארבעטער, א מאָדערנער מענטש, ובפרט ווען איך האָב געוואוסט אז ביי מיינע עלטערן איז קיין רחבות נישטא און קוים וואָס עס קלעקט אויף פרנסה בצמצום. אָבער מיין ווידערשטאנד האָט לאַנג נישט געדויערט, מיין פאָטער האָט געזיגט און איך בין אָנגעקומען אין דער ישיבה וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען בית ישראל, צום אָנדענקען פון סאָקאָלאָווער רבינס פאָטער.

ווען מיין פאָטער האָט דערהערט פון רבין, אז הגם די יונגע ישיבה זיינע איז שוין איבערפילט וועט ער מיך אריינענעמען אויב נאָר איך קען מאכן א „לייענען", ד.ה., אליין לערנען א בלאט גמרא, איז מיין פאָטער געווען גליקליך. און נאָך גליק-ליכער איז ער געווען ווען איך האָב דעם עקזאמען אויסגעהאלטן און איך בין גלייך אָנגענומען געוואָרן אין דער כתה א׳. אויך איך אליין, וועלכער האָט פריער זיך געבונטעוועט קיין אָנקומען אין דער ישיבה, האָב שפעטער מיין מיינונג געענדערט. די גאנצע אטמאָספערע פון דער ישיבה: דער טרויעריגער ניגון, די האַרציקע התמדה און די חברשאפט האָבן גערעדט צו מיין האַרץ, און איך האָב שפעטער געזוהן אז א ישיבה איז נישט קיין טורמע און נישט קיין קאזארמע, נאָר א ווארימע סביבה מיט אייגענארטיקע איבערלעבונגען און אינטערעסן.

אין דער כתה א׳ פלעגט מען יעדען טאָג, פינף מאָל אין וואָך, זאָגן דעם „שיעור״. די שיעור-זאָגער זענען געווען די מיטגלידער פון א ספּעציעלן וועד (קאָמיטעט) וואָס איז באַשטאַנען פון דוד לוסטיגמאַן, יעקב לוסטיגמאַן, חיים מרדכי בראנשטיין, אברהם ציבולע, יחיאל מאיר פרינץ, שמואל ברוך סלאדזשינער, פנחס טשערניצקי, הרב נחום מרדכי פערלאָוו (דעם רבינ׳ס איידעם), חיים משה מייזעלס, שבתי גרינ-בערג, און יעקב גרינבערג. דער לעצטער איז אויך געווען דער מנהל פון דער ישיבה. זיין אויפגאַבע איז געווען צו זאָרגען וועגן רוחניות, ד. ה., וועגן לערנען. מיט דער אַדמיניסטראַטיווער זייט האָט זיך פאַרנומען א צווייטער, דוד לוסטיגמאַן, וועלכער האָט געאָרגט אז די ישיבה-בחורים פון דער פרעמד זאָלן האָבן גענוג „טעג״, און אז אויך די אָרטיקע בחורים, קינדער פון אָרעמע עלטערן, זאָלן האָבן זאָס צו עסן. צווישן די ישיבה-בחורים פלעגט קורסירן א וועריל: י. גרינבערג איז דער „טאַטע״ און ד. לוסטיגמאַן איז די „מאַמע״ פון דער ישיבה. ביידע זענען ווירקליך געווען נויטיק פאַר דער עקזיסטענץ פון דער ישיבה.

אין דער ישיבה איז געווען איינגעפירט אַן אָריגינעלע אינסטיטוציע: אַן אייגענער געריכט, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי ישיבה-בחורים און איין מיטגליד פון וועד. יעדן פרייטיק פלעגט דאָס גאריכט זיך פאַרזאַמלען און משפט׳ן די „זינדיגע״. די זינד פון די אָנגעקלאָגטע פלעגט באַשטעהן פון קומען צו שפּעט צום לערנען, ד.ה., נאָך אַכט אזייגער אין דער פרי, רעדן אין מיטן שיעור, שלעכטע אויפפירונג אָדער גאָר דורכפאַלן ביים „פאַרהערן״. פאַר די דאָזיגע „זינד״ פלעגט דאָס גאריכט באַ-שטראָפן מידה כנגד מידה: פאַר קומען צום לערנען צו שפּעט — אין פאַרלויף פון א גאַנצע וואָך קומען מיט א שעה פריער פון אַלע; פאַר רעדן אין מיטן לערנען — שטעהן אין משך פון דער וואָך די גאַנצע צייט פון שיעור (א שיעור פלעגט געווויינליך דויערן דריי שעה צייט). אַחוץ דעם פלעגן די זינדיקע צייטנווייז אויך באַשטראָפט ווערן מיט א גלעזל שטראָף. אָבער דאָס איז געווען בלויז פאַרמעל און פאַקטיש איז די גלעזל שטראָף פאַרביטן געוואָרן אויף לערנען אויסענווייניג צווויי בלאַט גמרא אומזיסט, און דאָס גלעזל פלעגט גיין פאַר די הילפס-פאָנדן עזרת-ישראל און לחם עניים פון וועלכע די נויטבאַדערפטיגע ישיבה בחורים פלעגן געשטיצט ווערן מיט קליידונג און עסן. פאַר צווויי בלאַט גמרא האָט דער סאָקאָלאָווער רבי געצאָלט 10 קאָפּיקעס. בכלל איז דאָס קענען א בלאַט גמרא אויסענוועניג געווען אין דער סאָקאָלאָווער ישיבה זעהר באַליבט און געשטיצט דורך דער הנהלה. דערפון איז אויך טיילווייז געווען אָפּהענגיק די מאַטעריעלע עקזיסטענץ פון די ישיבה-ניקעס, דען פאַר יעדע אויסענ-וועניג אויסגעלערנטע צווויי בלאַט גמרא פלעגט דער פאַרהערער אַרויסגעבן א קוויטל אויף צען קאָפּיקעס. פאַר יעדע אויסענוועניג אויסגעלערנטע צען בלאַט גמרא איז מען געווען באַרעכטיקט צו באַטייליגן זיך אין א „גורל״, וואו מען האָט געוואונען א קוויטל אין דער ווערטה פון 20 קאָפּיקעס ביז א רובל. די „טשעקס״ פון דער ישיבה האָט מען אומעטום אָנגענומען אלס געלט, פונקט ווי מען פלעגט אין די שטאָטישע אָפּטעקן אָנגענומען דעם סאָקאָלאָווער רבינ׳ס רעצעפּטן געשריבן אין לאַטיין. נאָכדעם ווי דער בחור האָט שוין געקענט 50 בלאַט גמרא אויסענוועניג פלעגט דער פאַרהערער ארויסגעבן א „תעודה״. דערנאָך האָט מען נאָך געמוזט דורכגיין אַן עקזאַמען דורך א מיטגליד פון „וועד״ צו קריגן דעם ישיבה „סטעמפּל״ אויף דער תעודה, כדי מען זאָל קענען אָנקומען צום העכסטן עקזאַמען צום סאָקאָלאָווער רבינ׳ן

בכבודו ובעצמו. און אז מען איז אויך איבערגע-קומען בשלום דעם לעצטן עקזאמען האָט דער רבי געשטעלט זיין פערזענליכן סטעמפל און געגעבן זיין אונטערשריפט. ערשט דאן האָט מען באקומען א טאשן־זיינער מיט א העברעאישן ציפער בלאט און אנגעשריבן אויפן ציפערבלאט: בעד הצטיינות בגמרא. די זעלבע פראצעדורע האָט מען אויך גע־מוזט דורכגיין וועו מען האָט אויסגעלערנט אויסענ־וועניג די גאנצע מסכתא בבא קמא, כדי צו בא־קומען גאנץ ש"ס תלמוד בבלי אין קליינעם פארמאט. דער סדר היום אין דער ישיבה איז געווען פאל־גענדער: פון 8 ביז 11 אינדערפרי — לערנען אויסענוועניג, פון 11 ביז 12 עסן; פון 12 ביז 3 בייטאג לערנען דעם טענליכן שיעור; פון 3 ביז 5 נאכמיטאג א שעה אויף עסן און א שעה אויף לערנען דייטש, העברעאיש, יידיש און אריפמעטיק; פון 5 ביז 7, איבער־חזרן דעם שיעור און פון 7 ביז 8 אוונט לערנען תנ"ך. ארום און ארום האָט יעדער ישיבה בחור געמוזט 12 שעה א טאג פארברענגען אין דער ישיבה.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע האָט אין סאקאלאוו אויפגעבליהט די פאליטישע טעטיקייט פון די יידישע פארטייען. די שטארקסטע „מאכט" האָבן דאמאלס געהאָט ביי אונדז די פועלי־ציון — אונטער דער פירערשאפט פון אייזיק פלאטנער, ברוך ווינאגורא, שלמה האָכבערג, שמעון רובינשטיין, איטשע פארביאזש, באשע יעלען, בריינדעל ראזענגארט און שלמה שערצמאן, — וועלכע האָבן געעפנט אן ארבעטער-היים מיט א ביבליאטעק, מיט רעפעראטן, „קעסטל אוונטן", א. א. וו. די רעפעראטן האָבן געצויגן כמעט די גאנצע יוגנט. וועו דאָס איז דערגאנגען צו די ישיבה-בחורים האָבן אייניקע פון זיי, די געוואגטסטע, אויך געהאָט אנגעהויבן באזוכן די „ארבעטער-היים". איינמאל האָט מיין עלטסטע שוועסטער, רחל, מיך אנגעראָט מיטצוגיין מיט איר אויף א רעפעראט פון א וואַרשאַווער לעקטאָר. אבער פאר דעם דאזיקן פארגעניגן האָב איך טייער באצאלט. אויף מארגן נאָך דער לעקציע, וועו איך בין געזעסן אין ישיבה און גלערנט, האָט אימיצער מיך מכבד געווען מיט א היליקן פאטש און וועו איך בין אויפגעשפרונגען האָב איך דערזען פאר זיך דעם רבין אליין. „דו וועסט גיין צו די גויים אין ארבעטער-היים? דו ווילסט מיר אפיסמין די קינדער?" האָט ער געשריען און איך האָב נאטירליך נישט געוואגט א וואָרט צו ענטפערן. געענדיקט האָט זיך עס דערמיט, וואָס איך האָב געמוזט געבן דעם רבין תקיעת-כף, אז אזוי לאנג ווי איך וועל לערנען אין דער ישיבה וועל איך די ארבעטער-היים נישט באזוכן.

מען דארף נישט מיינען, אז דאָס ישיבה-לעבן איז באשטאנען פון בליוז אפ־קומענישן און מאטערנישן. עס זענען אויך געווען פיל ליכטיקע מאָמענטן, מאָמענטן פון פרייד און פארגעניגענס, נאטירליך אין א רעליגיעזער פארם. א דאנק דער טאלע־ראנץ פון אונדזער מנהל, יעקב גרינבערג, וועלכער איז אליין געווען א גוטהארציקער און אויף זיין שטייגער א לעבענסלוסטיקער מענטש, וואָס האָט ליב געהאָט תורה צוזאמען מיט חדוה און וואַרעמע בריידערליכקייט, א דאנק אים האָבן מיר געהאָט

די מעגליכקייט צו באַזוכן די מזרחי ביבליאָטעק, וועלכע האָט זיך געפונען נישט וויַיט פון דער ישיבה, אוֹן אין די פרייע שעה'ן לייענען „דברי חוֹ", אוֹן עס איז א סברא, אַז דער רבי אליין האָט וועגן דעם געוואוסט און זיך געמאַכט נישט וויסנדיק. מיט דער איניציאַטיוו פון יעקב גרינבערג און מיט דער צושטימונג פון רבי'ן אליין האָבן מיר איינמאָל לכבוד פורים אפילו געהאַט א דראַמאַטישע פאַרשטעלונג, אין וועלכער די ישיבה'ניקעם אליין זענען צום ערשטן מאָל אין לעבן ארויסגעטרעטן אלס „אַרטיסטן". מיר האָבן דראַמאַטיזירט דאָס פאָפולערע פאלקס ליד „קום אהער דו פילאָזאָף" אין פאָרם פון א בילד: דער „רבי" מיט זיינע חסידים זיצן ביים טיש אוֹן דער רבי פירט א וויכוח מיט'ן „פילאָזאָף" (געשפילט דורך דעם שרייבער פון די שורות), אוֹן דער וויכוח ענדיקט זיך מיט אלגעמיינעם באַגייסטערטן געזאַנג. מיר, די ישיבה'ניקעם, אוֹן די צושויער זענען דאָמאָלס געווען איבערצייגט אַז מיר האָבן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון קונסט אוֹן נאָך יאָרעלאַנג זענען מיר געווען אונטער דעם איינדרוק פון דעם „ספּעקטאַקל".

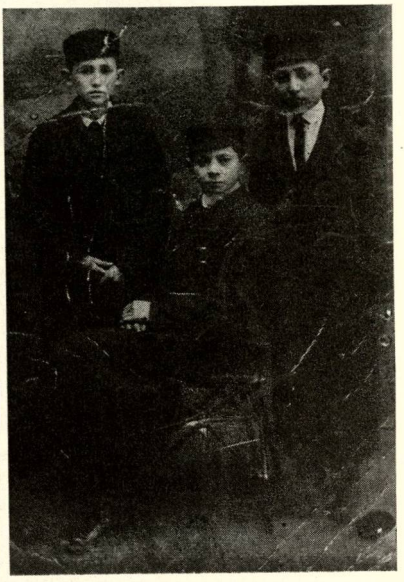
אָבער אונערוואַרטעט איז אויף דער ישיבה געקומען א שטורם אוֹן אָנגעהויבן האָט עס זיך אזוי: יעקב גרינבערג איז געווען איינער פון די וואָרט-פירער פון „מזרחי" וועראנד דער רבי איז געוואָרן אַן אקטיוואר פירער פון די אגודה'ניקעם, אוֹן ווען דער רבי האָט געזען, אַז גרינבערג'ס איינפלוס אויף די ישיבה בחורים ווערט אלץ שטאַרקער, האָט ער זיך דערשראָקן. פאַר אים איז „מזרחי" געוואָרן טריף אוֹן ער האָט געציטערט, אַז גרינבערג וועט ח"ו פאַר'סמ'ען אלע זיינע קינדער, ד.ה., די נאָנצע ישיבה. אוֹן הגם דער רבי האָט גרינבערג'ן ליב געהאַט, האָט ער זיך באשלאָסן אויף א ראַדיקאַלן מיטל אוֹן באַזייטיקט גרינבערג'ן אלס מנהל. אָבער גרינבערג איז ביי די ישיבה'ניקעם געווען פאָפולָער אוֹן באַליבט. ווען די ידיעה וועגן זיין דיסמיסיע איז דערגאַנגען צו דער ישיבה איז געוואָרן אזא טומל, אַז דער משניח, אברהם לייב ביאַלעסטאָצקי, האָט שוין נישט געקענט אָנהאַלטן די געוועלטיגע אָרדנונג.

מיטאָג צייט זענען אלע ישיבה בחורים אוועק אין א צווייטן לאָקאַל, דאָרט וואו עס איז געווען די „שולע", אוֹן וואו עס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן א שטורמישע פאַרזאַמלונג אוֹן עס איז באשלאָסן געוואָרן צו פאַרשטרייקן אוֹן שיקן צום רבי'ן אַן אולטימאַטום. דער שטרייק-קאָמיטעט, וועלכן מיר האָבן אויסגעקליבן איז געווען דער ערשטער קרבן, וואָרום ווען די מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען געקומען פירן אונטער-האַנדלונגען האָט דער רבי, בטבע א גרויסער „פאָטשער", אָנגעהויבן „פלאַסקען" אויף רעכטס אוֹן לינקס, אוֹן די קאָמיטעטשיקעס זענען זיך צעלאָפן (דער גרעסטער קרבן איז געווען משה ראָזענגאַרט, ער האָט געקריגן מיט א בלעך). דאָס האָט בלויז פאַרשטאַרקט דעם צאָרן פון אלע ישיבה בחורים אוֹן מען האָט נערופן נאָכאַמאָל א פאַרזאַמלונג אין דעם זעלבן לאָקאַל — ס'איז געווען א פרייטיק פאַרנאַכט — אוֹן עס איז באשלאָסן געוואָרן צו „קעמפן ביז דעם זיג". די נאָנצע שטאָט איז נענאַנגען כאָדאָראָם אוֹן גרינבערג אליין, וועלכער האָט אריינגלעגט פיל כוחות אין דעם אויפבוי פון דער ישיבה האָט מורא געהאַט, אַז דער נאָנצער בנין וועט זיך צופאַלן אוֹן ער האָט זיך געבעטן ביי די ישיבה'ניקעם אַז זיי זאָלן אויפגעבן דעם שטרייק. אָבער אויך גרינבערג האָט נישט געקענט פועל'ן אוֹן דער שטרייק איז וויַיטער אָנגענאַנגען.

סוף כל סוף איז דער רבי וויכער געוואָרן אוֹן האָט געלאָזט וויסן דורך זיין עלטסטן זון משה ע"ה אַז ער קאַפּיטולירט, ד.ה., אַז יעקב גרינבערג בליבט וויַיטער

דער הויפּט מנהל פון דער ישיבה און אז אלע ישיבה בחורים זאלן צוריק קומען אין ישיבה אריין. אויף מארגן, שבת אינדערפרי, וועלן מיר זענען געקומען צום „פאַרהער" פון די שיעורים פון דער וואָך אזוי גוט ווי יעדן שבת, האָט זיך דער רבי דאן מיט אונדז אָפּגערעכנט. ער האָט יעדן איינעם געפאַטשט און גערופן „סטרייקער", סיי מען האָט געקענט אָדער נישט געקענט דעם שיעור.

צו פייערן דעם נצחון פון שטרייק זענען מיר דריי, די נאָענטסטע חברים: יוסף ראָזענצווייג, אברהם פּיעקאַרסקי און דער שרייבער פון די שורות — חול המועד פּסח וועלן מען איז פריי פון לערנען — אַוועק צום פאָטאָגראַפיסט יודל ליבראַך און פאָטאָגראַפירט זיך אין זעלבע קלייד ער וועלכע מיר האָבן געטראָגן אין ישיבה. איינער פון די ישיבה תלמידים וואָס האָט דאָרט געוואוינט אין שכנות, האָט אונדז באַמערקט אריינגיין צום פאָטאָגראַפיסט. ער איז גלייך אַוועק אין דער ישיבה און דערציילט פאַר בנימין דעם רבינ׳ס ע״ה, וועלכער האָט צו יענער צייט שוין אָנגעהויבן טיילווייז באַטייליקן זיך אין דער אַדמיניסטראַציע פון דער ישיבה. וועלן מיר זענען צוריקגעקומען צו דער ישיבה, איז צופעליק יוסף ראָזענצווייג ע״ה אריינגענאַנגען דער ערשטער, האָט אים בנימין דעם רבינ׳ס גלייך מכבד געווען מיט זידלערייען און פּעטש. וועלן איך בין אָנגעקומען מיט אברהם פּיעקאַרסקי צו דער ישיבה, האָבן שוין איניקע חברים אונדז אָפּגעוואַרט און געוואַרנט אונדז וועגן דער שטראָף וואָס אונדז דערוואַרט, זענען מיר גלייך אַוועק אַהיים. יוסף ראָזענצווייג איז אָפּגעקומען מיט א געלט-שטראָף, זיין פאָטער האָט געמוזט צאָלן א דאָפּלטן שכר לימוד; אברהם פּיעקאַרסקי האָט שוין נישט געטראַכט וועגן געהן ווייטער אין דער ישיבה; און אויך איך האָב דאן פאַרלאָרן דעם חשק ווייטער צו לערנען אין ישיבה.

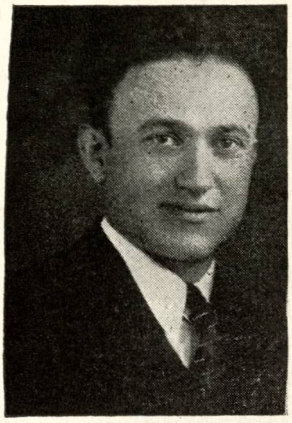

און נאָך איצט וועלן איך דערמאָנען זיך אין יענע ישיבה-יאָרן, פיל איך א בענק-שאפט נאָך דער פאַרגאַנגענהייט, דען טראָץ אלע „פּעטש", קאָנפליקטן און מיס-פאַרשטענדנישן צווישן דעם רבי׳ן, ישיבה-הנהלה און די תלמידים, האָט די ישיבה דאָך אונדז פיל געגעבן און איך גלויב, אז יעדער פון אונדז, געווען תלמידים פון סאָקאָלאָווער ישיבה, פילט נאָך ביז היינט די גייסטיקע השפּעה פון יענע יאָרן.

הערשעל מאדאנסקי (שיקאגא)

ווי אזוי מיר האָבען געפייערט דעם ערשטען מאי

* * *

די סאָקאָלאָווער אידישע באָפעלקערונג איז נישט בעשטאַנען פון בלויז סוחרים, קרעמער און מלמדים. מיר האָבען אויך געהאַט א גרויסע שיכט פון אַר-בעטער און בעלי-מלאכות, וועלכע האָבען געפיהרט א שווער לעבען, געאַרבעט 16 שעה א טאָג פאַר קלאָגעדיגע לוינען און כדי צו קענען עקזיסטירען האָבען פיעל אידען אויך געמוזט איינשפאַנען אין דער אַרבעט אפילו זייערע קינדער, און מען האָט אָפט געקענט זעהן ווי קינדער וואָס קומען פון חדר, פאַרמאַטערטע און מיעדע, האָבען גלייך זיך געזעצט ארבייטען כדי ארויסצוהעלפן זייערע עלטערען. עס איז געווען נאַטירליך, אז פון די דאָזיגע אַרבייטענדע אידען זאָל פריהער אָדער שפעטער ארויסקומען א רעוואָלוציאָנערע יוגענד און ווירקליך זענען גראַד פון די סאָקאָלאָווער חסידים שטיבלעך און חדרים שפעטער ארויסגעקומען מוטיגע און פעהיגע פרייהייטס קעמפער, וואָס האָבען געשפילט א געוויסע ראָליע אין דער אלגעמיינער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. וואָס האָט סאָקאָלאָווער יוגענד מיט איהרע כוחות שוין געקענט ביישטייערען צו דער אלגעמיינער ארבייטער-באַוועגונג? נאַטירליך, זעהר ווייניג, דען מיר האָבען געהאַלטען ערשט ביים סאַמע אָנהויב, און פאַר אונז איז דער קאַמף פאַר אן אַכט-שעהדיגען ארבייטס טאָג שוין געווען א גרויסע דערגרייכונג און א „רעוואָלוציע". אָבער אין די הערצער פון אונזער יוגענד האָט געברענט א פייער און מיר האָבען אַלע געחלומט וועגען א פרייער וועלט, און אויב אונזערע כוחות זענען געווען קליין און אָרעם, איז דערפאַר געווען גרויס אונזער בעגייסטערונג, אונזער טריישאפט און אונזער נאַיוועד גלויבען אז אויך מיר זענען שותפים צו דעם בויען פון א נייע וועלט.

און איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסען, ווי אזוי מיר אין סאָקאָלאָוו האָבען צום ערשטען מאָל געפייערט דעם ערשטען מאי.

עס איז געווען אין יאָהר 1917, וועו די ערשטע וועלט מלחמה האָט זיך דער-נענטערט צום סוף. דער שיזאָל פון דער דייטשער ארמיי איז שוין דאַמאָלס געווען געחתמעט און פיעל האָבען שוין געוואוסט, אז דייטשלאַנד האָט דעם קריג פאַר-לוירען. אָבער די דייטשען אליין האָבען עס נאָך ניט געוואוסט און די דייטשע ארמיי, וועלכע איז געווען געוואוינט צו מעכאַניזשייט און אייזערנער דיסציפלין, האָט גע-וואַרט אויף א „באַפעהל" וואָס זאָל אָפיציעל מעלדען זיי, אז עס איז א סוף. ביז דאַן האָבען די דייטשע אָקופאַנטען אין פוילען דערווייל זיך אויפגעפיהרט ווי

געווען־הנלייך און נאָך אלץ זיך באַנומען אַראָנאַנט און שטרענג, גלייך ווי זיי וואָלטען נאָך אלץ גלויבען, אז זיי וועלען פון פּוילען קיינמאל נישט אַוועק. מיר אָבער, האָבען אינסטינקטיוו געפיהלט, אז די דייטשע מאַכט איז געבראָכען און מיר האָבען דעריבער באשלאָסען צו פייערן דעם ערשטען מאי און זיך נישט רעכענען מיט דעם דייטשען פערבאָט.

מיט יוגענטליכען ברען האָבען מיר זיך גענומען צו דער ארבייט און וואָכענלאַנג האָבען מיר זיך פערנומען מיט די הכנות. אין מיטען די פיבערהאפטע הכנות האָבען מיר איינמאל בעקומען די טרויעריגע ידיעה, אז אויפֿן וועג פון סאָקאָלאָוו קיין ווארשא איז אַרעסטירט געוואָרען דער גאַנצער אַרגאַניזיר־קאָמיטעט, וואָס איז בעשטאַנען פון אייזיק פּלאטנער, ברוך ווינענאַרע, פרידמאַן און שערצמאַן, ביי וועלכע מען האָט געפונען טראַנספאָרטען און א רויטע פאָהן. אָבער מיר זענען ביי זיך נישט געפאלען און איבערנאַכט אויסגעקליבען א נייעם קאָמיטעט. מיר האָבען ארויסגעשיקט אין אלע וואַרשטאַטען אַגיטאַטאָרען, וועלכע האָבען אָנגעזאָגט די ארבייטער אז דעם ערשטען מאי מוז אלץ בלייבען שטיל. פיעל פון די ארבייטער אליין האָבען ניט געקענט פערשטעהן אין וואָס דאָ האַנדעלט זיך און הירש טוביה, דער קאָמאַשענמאַכער, האָט זיך געקרייצט דאָס בערדעל און געפרענט: מאי קא משמע לן? וואָס איז עס פלוצלונג פאר א גדולה אויף אידען, אז מיר זאלען פראָווען א יום טוב? האָט נחמן פרידמאַן, אויך א קאָמאַשענמאַכער, אין א ווינ איהם ערקלערט, אז דער ערשטער מאי איז א נייער יום טוב, וועו ביים דאָוונען זאָגט מען נישט קיין הלל און מרדכיל'ע דער ישיבה־בחור האָט געגעבען א גאַנצע לעקציע וועגען קלאסען־קאמף... ענדליך האָט זיך אָנגערוקט דער גרויסער טאָג. מיט א נאכט פריער זענען פיעל פון די אַרגאַני־זאטאָרען געווען אזוי נערוועז, אז זיי האָבען נישט געקענט שלאָפען. אויף אלע גאסען זענען געווען אויסגעלעבט פראָקלאַמאַציעס מיט אויפרופען צו א „מאסען־סטרייק" כדי צו בויען א נייע וועלט...און אויף צו להכעים די דייטשען האָבען מיר ביי יעדער טהיר פון די וואוינונגען פון די דייטשע בעאַמטע אויפגעקלעפט א רעוואָלו־ציאָנערע פראָקלאַמאַציע צוזאַמען מיט א רויט פעהנדעל. דער ערשטען מאי, גאַנץ פריה, האָט די גאַנצע יוגענד זיך ארויסגעלאָזט אין די גאסען. אייניגע האָבען זיך אויסגעפוצט אין זייערע שבת־דיגע מלבושים, אַנדערע האָבען לכבוד דעם אַרבייטער יום טוב געטראָגען בלויע העמדער מיט רויטע קראַוואטטען. נאָכדעם האָט מען זיך מיט געזאַנג און לידער געלאָזט אין „בזשעזטשאנער וועלדעל" אריין און אונטער דעם פריייען הימל אָנגעהויבען האלטען פייערדיגע רעדעס וועגען דער וועלט־באפרי־אונג. די בעגיסטערונג איז געווען אזוי גרויס, אז פיעל פון אונז האָבען דאן באמת געגלויבט, אז די גאַנצע וועלט־באפרייאונג איז א פראגע פון מאָנאַטען, אפשר טעג, דען ווי קען עס אַנדערש זיין? אין רוסלאַנד איז א רעוואָלוציע און נישטא מעהר קיין קייזער...אין דייטשלאַנד איז אן אויפשטאַנד פון די סאָלדאטסקיסטען...ארץ ישראל ווערט א אידישע מלוכה מיט אן ארבייטער־רעגירונג...און אפילו אין פוילען ברויזט עס און די בעפרייאונג איז נאָענט...אָבער אין מיטען דער אלגעמיינער בעגיסטע־רונג דערהערט זיך פלוצלינג א געשרי: אידען לויפט! די דייטשען! און נאָך איידער מען בעווייזט צו אנטלויפען איז דאָס וועלדל שוין ארומגערינגעלט פון אלע זייטען דורך דייטשע רייטער. אייניגע פון זיי פיהרען מיט זיך בייזע הינט, וועלכע זיי רייצען אן אויף די ענטלויפענדע און די הינט רייסען אראָב פון די לויפענדע זייערע קליידער, בייסען זיך איין אין לייבער און עס גיסט זיך בלוט. נאָר א

קליינעם טייל געלינגט דאָך צו ענטלויפען. אָבער 50 יוגענדליכע ווערען ארעסטירט, צוליב־וואס פיהרט מען זיי איבער דער שטאָדט און מען זעצט זיי איין אין טורמע. געענדיגט האָט דאָס אַלץ נישט אַזוי שרעקליך, דען די דייטשען האָבען שפּעטער געמאַכט מיט די עלטערען פון די ארעסטירטע א געשעפט: 100 מארק שטראָף פאַר יעדען באָי און נאָכדעם זענען אַלע בעפרייט געוואָרען.

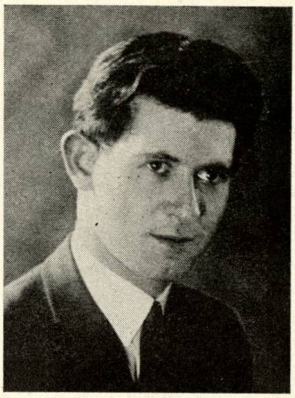
יעצט נאָך אזוי פיעל יאָהרען און נאָך אַזא גרויסען וועלט־חורבן, קען אונזער סאָקאָלאָווער פייערונג פון ערשטען מאי אויסזען קינדיש און נאַיוו. אָבער פאַר די וואָס האָבען דאָס מיטגעמאַכט וועט עס בלייבען א גרויסע איבערלעבונג און מיר גלויבען נאָך אַלץ, אז דאָס ליד פון פרייהייט איז אייביג און וועט קיינמאָל נישט פערשטומט ווערען.

די יידישע שולע אין סאָקאָלאָוו מיט חיים ליוב האָכבערג אַלס העברעישער לערער

חנינא ראָטשטיין

סאָקאָלאָוו אין 1930־1939

אַלס איינער וואָס האָט פֿאַרלאָזט אונזער שטעטל ווען די מלחמה-שרעק האָט מען שוין ממש געקענט אָנטאַפּן מיט די הענט, און אַלס איינער וואָס איז געווען געזעלשאַפטלעך טעטיק אין אונזער שטעטל אינם לעצטן צענדליק יאָר פֿאַר דער מלחמה, וויל איך אַביסעל זיך אָפּשטעלן אויף דער יידיש-געזעלשאַפטלעך לעבן אין אונזער שטעטל אין די דרייסיקער יאָרן.

שטאָטישער דראַמאַטישער קרייז

אין אָנהויב פון די דרייסיקער יאָרן האָט זיך שוין אָנגעהויבן פילן אַ מידקייט און אַ ווידערווילן צו די שטאַרקע פּאַרטייאישע ארומרייסענישן און קריגערייען, וואָס זענען אָפט, און ספּעציעל ביי וואַל קאַמפּאַניעס, דערנאָנגען צו געשלעגן ביז בלוט. אזוי ווי מען האָט שוין געפילט דאָס אָנקומען פון דער היטלער־קאַטאַסטראָפע און געזען די סימפּאַטיעס פון פוילן צו דעם אויפקומענדען נאַציזם, האָבן מיר אינסטינקטיוו דערשפּירט די נויטיגקייט פון דערנענטערונג צווישן די פּאַרשיידענע פּאָלישע ריכטונגען און גרופּירונגען, אַ ווילן צו געמיינזאַמע צוזאַמענקונפטן און ארויסטרעטונגען.

דער ערשטער ממשותדיקער אויסדרוק דערפון איז געווען די גרויסע אונטערנעמונג אין אַ שבת נאָכמיטאָג פון הערבסט 1934, אין גרעסטן שטאָטישן זאָל, אינם בנין פון מאַגיסטראַט, אונטערן נאָמען „א משפּט איבער דער סאָקאָלאָווער יוגנט". צום ערשטן מאָל האָט מען דאָן אויפן אפיש, וואָס פלענט אויפגעקלעפּט ווערן אין מיטן מאַרק לעבן חיים די בריליעכלעכ׳ס געוועלב (חיים גאָלדבערג), דערזען צוזאַמען די נעמען פון טויר פון פּאַרשיידענע ריכטונגען. דאָס האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער סאָקאָלאָווער יוגנט, און דער זאָל איז געווען איבערפולט.

פון יענער ערשטער געמיינשאַפטלעכער ארויסטרעטונג איז אינגיכן ארויסגעוואָקסן דער געמיינזאַמער שטאָטישער דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט נאָך דער ערשטער פּאַרשטעלונג אָנגענומען דעם נאָמען פונם גרויסן יידישן שרייבער, שלום עליכם.

אין משך פון די יאָרן 36-1935 איז דער דראַמאַטישער קרייז געווען אַ וויכטיקע קולטורעלע אינסטיטוציע אין שטאָט און ער האָט אויפגעפירט אויף דער בינע די בעסטע ווערק פון די אָנגעזעענסטע יידישע דראַמאַטורגן. דער איניציאַטאָר און ערשטער רעזשיסער פון דעם קרייז איז געווען יצחק מענדערזשעצקי (געפינט זיך אין אַ קבוצה אין ארץ-ישראל).

דער קרייז האָט עקזיסטירט ביז 1937, ווען צוליב די אַנטי-יידישע „געשעענישן"

זענען זיך אַ סאַך מיטגלידער צעפאַרן סיי אין אַנדערע שטעט און אויך קיין אויסלאַנד.

אין משך פון זיין עקזיסטענץ האָט דער קרייז אויפגעפירט „קייטן" פון ה. לייוויק, „נאַפאָלעאָנס אוצר" פון שלום-עליכם, „די צוויי קוני-לעמל" פון א. גאָלדפאַדען, אַ שלום-עליכם אָוונט, א. נ. ניי-כתרי־ליווקע, „מאָשקע חזיר" פון י. ד. בערקאָוויטש (2 מאָל), „דער דיבוק" פון ש. אַנסקי און „אויפשטאַנד" פון י. ב. ציפור (2 מאָל).

אין אָנהויב פון יאָר 1936 איז אין גאַנץ פוילן, ווי צווישן יידן איבער דער גאַנצער וועלט, געפייערט געוואָרן דער הונדערטסטער געבורטסטאָג פונם „זיידן" פון

ערשטע יידישע קינדער־חיים „תל־חי" אין סאָקאָלאָוו אין 1931

דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור — מענדעלע מוכר ספרים. אויך אין סאָקאָלאָוו איז, לויט דער איניציאַטיוו פונם דראַמאַטישן קרייז — געשאַפן געוואָרן אַזא קאָמיטעט צו פייערן דעם „זיידנס" יובילי. ליידער איז נישט געלונגען צו שאַפן אַזאַ קאָמיטעט, אוּן עס זיינען דאָ אַנטשטאַנען צוויי מענדעלע קאָמיטעטן.

וואָכן־לאַנג נאָך דער מענדעלע-פייערונג האָט מען נאָך אין גאַנץ געקענט הערן זינגען אברהם רייזענס ליד וועגן מענדעלען. גאַנץ סאָקאָלאָוו איז דאָן געווען אונטערן איינדרוק פון די מענדעלע פייערונגען.

אַנטי־יידישע „געשעענישן"

די כוואַליע פון אַנטי-יידישע ארויסטרעטונגען וואָס האָט זיך אין 1936-37 צעטראָגן איבער די שטעט און שטעטלעך פון פוילן, אָנגעפירט דורך די ענדעקישע

און נאַצי-„העלדן" מיט דער הסכמה פון דער דאַמאָלסטיקער רעגירונגם מאכט, האָט גאָר שטאַרק געטראָפן אונדזער שטעטל. און צוליב זיי האָט סאָקאָלאָוו זוכה געווען, אז פאַר א שטיק צייט האָט סאָקאָלאָוו פאַרנומען דעם „אויבן-אַן" אין דער יידישער און פוילישער פרעסע.

די ערשטע אַנטי-יידישע ארויסטרעטונג איז פאַרגעקומען אינם מארק-טאָג, דאָנערשטיק, דעם 4טן מערץ, 1937, און זינט דאַן האָבן אומרויען זיך איבערגעחזרט יעדן דאָנערשטיק פאַר עטלעכע וואָכן צייט.

אין אָנהויב האָבן די כוליגאַנעס פרובירט בלויז צו פּיקעטן די יידישע קראָמען. וועו זיי האָבן געזען אז דאָס העלפט נישט, זענען זיי איבערגעגאַנגען צו מעשים: צו שלאָגן יידן, אומוואַרפן סטראַנאַנעס, און האַקן שויבן. יעדן דאָנערשטיק האָט סאָקאָלאָוו איבערגעלעבט א פאָגראָם. דער אָפּקלאַנג האָט זיך צעטראָגן איבער גאַנץ פוילן, און דעם 18טן מערץ איז ספּעציעל אַראָפּגעקומען דער יידישער סענאַטאָר טראַקענהיים, אָבער אויך אים איז מען איבערגעפאלן.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די פאָליציי האָט באשיצט די כוליגאַנעס, האָבן יידישע יוגנטלעכע אין טייל גאַסן געגעבן א העפטיקן ווידערשטאַנד און זיי פאַרטריבן. אין איין הויז האָט א יד זיך אַקעגנגעשטעלט קעגן די באַנדעס מיט א האַק אין האַנט.

דער גרעסטער פאָגראָם איז פאַרגעקומען דאָנערשטיק דעם 1טן אַפּריל. אין יענעם טאָג זענען עטלעכע דרייסיק יידן פאַרוואונדעט געוואָרן, העכער 500 שויבן אויסגעהאַקט, און צענדליגער „טישלעך" איבערגעקערט און די סחורה צעראַבירט און צעטראָטן.

טראָץ דעם אַלעמען האָבן זיך די יידן אין אונזער שטעטל זיך געהאַלטן פעסט און ניט דערלאָזט אז מען זאָל זיי פאַרטרייבן פון זייערע פאָזיציעס. דאָס האָט די אַנטיסעמיטן שטאַרק געקרענקט און די גרעסטע אַנטיסעמיטישע צייטונג אין פוילן, די „א. בע. צע.", האָט דאַן געשריבן צווישן אַנד.: „אין סאָקאָלאָוו געפינען זיך נאָך אַלץ פיל יידישע געשעפטן. די יידן זענען פאַרעקשנט, זיי ווילן איבערהאַלטן דעם באַיקאָט און זיי גלויבן, אז דאָס וועט זיי געלונגען".

די סאָקאָלאָווער יידן זיינען צוליב די „געשעענישן" זייער שטאַרק פאַרארעמט געוואָרן, און דאָך — וועו אין 1938 האָט מען א מיטן נאַכט ארויסגעטריבן פון דייטשלאַנד אַלע פּוילישע יידן און זיי אריינגעיאָגט אין גרענץ שטעטל זבאַנשין, און אין פאַרשיידענע שטעט אין פוילן האָבן זיך געשאַפן הילפס-קאָמיטעטן פאַר די זבאַנשינער פליטים, איז אויך סאָקאָלאָוו געווען צווישן די שטעט וואָס זענען אַנטקעגן געקומען מיט הילף. ביים סאָקאָלאָווער הילפס קאָמיטעט איז אויך געווען טעטיק א יוגנט-סעקציע, וואָס האָט געזאַמלט הילף ביי די יוגענטלעכע. אין „היינט" איז געווען פאַרעפנטלעכט א רשימה פון העכער 700 סאָקאָלאָווער מנדבים.

די סאָקאָלאָווער „געשעענישן" האָבן געהאַט א בריטן אָפּקלאַנג אויך אין אויסלאַנד. אין פאַריז האָבן די לאַנדסלייט געשאַפן א געזעלשאַפט „פריינט פון סאָקאָלאָוו פאַדלאַסקי" און האָבן אריינגעשיקט א באַדייטנדע סומע געלט. דאָס געלט איז אויסגענוצט געוואָרן פאַר קינדער-הילף און פילע קינדער זענען ארויסגעשיקט געוואָרן אין א קאָלאָניע אויף פרישער לופט.

ביי דער דאָזיקער אַרבעט איז געבוירן געוואָרן דער גראַנק צו עפענען אַן אָפּטיילונג פון „טאָז" („אָזע") אין סאָקאָלאָוו. די אַרבעט פון „טאָז" איז געווען א

דער „טאָז" קאָמיטעט אין סאָקאָלאָוו

בריוט פֿאַרצווייגטע: הונדערטער און הונדערטער קראַנקע זענען דאָרט באַהאַנדלט געוואָרן דורך דעם דאָקטאָר און דענטיסט פֿאַר אַ קלייניעם אָפּצאָל אָדער אינגאַנצן אומזיסט, חוץ אומזיסטע רעצעפּטן. ביים „טאָז" האָט אויך עקזיסטירט אַ פֿרעכטיקער לעזע-זאַל, וועגן וועלכן אַ פֿאַרשטייער פון דער „טאָז" צענטראַלע (דער שרייבער י. פעלד, אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא) האָט געשריבן, אַז ער קען קאָנקורירן מיט אַ סך וואַרשעווער ביבליאָטעקן אין שיינקייט און אויסשטאַטונג.

דער „טאָז" האָט עקזיסטירט ביז די נאַצים זענען אריין אין סאָקאָלאָוו.

יינג־סאָקאָלאָוו

סאָקאָלאָווער יוגנט, דו ביזט מער נישטאָ! צוזאַמען מיט דיינע טאַטעס און מאַמעס, זיידעס און באָבעס, ביזטו אין 1942 פֿאַרגאַזט און פֿאַרברענט געוואָרן אין טרעבלינקע, און ס׳איז אפילו קיין קבר נאָך דיר נישט פֿאַרבליבן.

טייערע סאָקאָלאָווער יוגנט מיינע, מיט וועמען כ׳האָב צוזאַמען דיסקוסיעס געפירט, געקעמפט אין וואַל-קאַמפֿאַניעס, טעאַטער געשפּילט, צייטונגען און ביכער

געלייענט — פֿאר מיינע אויגן שוועבט נאָך דאָס בילד, ווי די סאָקאָלאָווער יוגנט פֿלעגט איינאָרדנען רעפֿעראַטן אין דער שאָפּע, און כדי צו מאַכן פּון דעם שטאָל א „לעזע-זאָל" האָט מען פֿריער אלץ געדאַרפט די וואַסער-פּעמלעך ארויספירן און אָפּט זיך טאָפּטשען אין טיפּע בלאָטעם. און דאָך — וועט איז אלץ אין יענער שאָפּע נישט אויפֿגעטראָטן און מיט באַגייסטערונג אויסגעהערט גענאָרן? ה. לייווין און מלך ראַוויטש, פּרץ מאַרקיש און לעאָ פּינקעלשטיין, יואל מאסטבוים און ז. סענאָלאָ־וויטש, און נאָך און נאָך.

באַזונדער פֿלעגט זיך די סאָקאָלאָווער יוגנט גרויסן מיט אירע אייגענע סאָקא־לאָווער שרייבער, וואָס זענען באַקאַנט געווָארן אין דער יידישער וועלט, און אז עס פֿלעגט נאָר אריינפֿאַלן צו עמיצן א צייטונג אָדער א זשורנאל מיט „עפּעס" פון א סאָקאָלאָווער, פֿלעגט דאָס שוין איבערגיין פון האַנט צו האַנט: א ליד פון אייזיק פֿלאטנער, אן אַרטיקל פון ברוך ווינאגורא, א רעצענזיע פון גרשון פּאָמעראַנץ, א שטיקעלע סענסאַציע איז געווען וועג אין 1937 כ׳האָב דערהאַלטן א בריוו פון גרשון פּאָמעראַנץ, אין וועלכן ער האָט צווישן אַנד. געשריבן: געווען אין ניו-יאָרק, געזען זיך מיט משה מאירן. ער שרייבט לידער און דרוקט זיך". מיר זענען געווען שטאָלץ, דען דער משה שטיינגאַרט פון זשורנאל „אינזיך" איז געווען אונזער משה מאיר.

אויך פון צווישן דער יוגנט פון מיין צייט צווישן 1930-1939, האָט זיך אוים־געטיילט א גרופּע שרייבער-אַנפאַנגער — גאַנץ אָפּט פֿלעגט מען זייערע נעמען זען אין צייטונגען און זשורנאַלן. און אזוי ווי דאָס איז געווען שוין די לעצטע גרופּע אין סאָקאָלאָוו, וויל איך דאָ אין קורצן ווידמענען יעדן א פּאָר וועלטער:

פּרץ גראַנאַטשטיין: ער איז געווען א באַלעזענער בחור, זיך אָפּגעגעבן מיט געזעלשאַפטלעכער ארבעט, געשפּילט טעאַטער, רעזשיסירט, געווָארן א טעטיקער

א ל"ג בעומר פּייערונג אין „זשעלאנע" וואַלד פון השומר הצעיר מיט'ן החלוץ הצעיר אין 1931

פֿארטיי טוער. געווען אין א קיבוץ און צייטנווייז אויך געשריבן. אין 1938 איז ער אוועקגעפֿאָרן קיין באָליוויע. אויך דאָרט איז ער געווען טעטיק: צוגעגרייט א טעאַטער פֿאַרשטעלונג, און פֿאַרפֿאַסט דאָס ערשטע פֿאָפֿולערע ליד וועגן לאַ-פֿאַז (די הויפּט שטאָט פון באָליוויע). איצט געפינט ער זיך אין ארגענטינע און אויך דאָרט שרייבט ער צייטנווייז אין צייטונגען.

משה קאַגאַן: צו 11 יאָר איז ער געבליבן א קיילעכדיקער יתום און ערצויגן געוואָרן ביי אונז, ביי מיינע עלטערן (ער איז מיין מוטער׳ס ברודער). ביידע צוזאַמען האָבן מיר נאָך אַלס יינגע קינדער געהאַט די געלעגנהייט צוצוקוקן זיך צו געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין הויז פון מיין מוטערס ברודער, יאַנקל קאַגאַן, א באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער, געווען ראַטאַן אין סאָקאָלאָווער שטאָט-ראַט.

זייער פרי איז ער געוואָרן געזעלשאַפטלעך טעטיק, געשפּילט טעאַטער און אָנגעהויבן שרייבן. צוזאַמען האָבן מיר ביידע ארויסגעגעבן די ערשטע איינמאָליקע צייטונג אין סאָקאָלאָוו. איצט איז ער אין אורוגווי.

ישראל יאָנקל מאַרגענשטערן: אַן אייניקל פונם סאָקאָלאָווער רבין (משה׳ס א זון) האָט ער שוין אין דער יוגנט זיך אינטערעסירט מיט דער מאַדערנער ליטעראַטור, פֿיל געלייענט אין גהיים און געשריבן לידער, אייניקע פון זיי זענען געווען פֿאַרעפֿענטלעכט אין די „ליטעראַרישע בלעטער" און אנדערע זשורנאַלן.

כ׳דערמאָן זיך ווי איצט: זומער 1939. עטלעכע וואָכן פֿאַר מיין פֿאַרלאָזן סאָקאָלאָוו. ס׳איז געווען א ליכטיקער לבנה-נאַכט: די עלעקטרישע גאַסן-באַלייכטונג איז שוין געווען אויסגעלאָשן, און די גאַסן זענען געווען איינגעהילט אין בלויען לבנה שיין. אין מיטן שפּאַציר שטעלט ער זיך פּלוצלונג אָפּ, און טוט א זאָג: „חנינא, פֿאַרסט אַוועק אינם לאַנד פון וואָלקנקראַצערס, וועסטו נישט בענקען אמאָל נאָך אָט דער לבנה-שיין אויף די דעכער און די שאָטנדיקע קאַשטאַנען בוימער?"

כ׳האָב אים אָנגעקוקט דערשטוינט: ער האָט ריכטיק צוגעטראָפֿן צו דעם וואָס איך אליין האָב דאַן געטראַכט.

וועג די היטלעריסטישע באַנדעס זענען שוין געווען אין סאָקאָלאָוו האָב איך, דורך ליטע, דערהאַלטן פון אים א בריוו, אז ער אַרבעט אין דער שטאָטישער קיך. מער האָב איך פון אים נישט געהערט. צוזאַמען מיט אַלע סאָקאָלאָווער יידן איז ער דורך די נאַצים אומגעבראַכט געוואָרן.

שמעון וויס (וויסבערג): איצל מילכיקערס אן אייניקל (הערצקעס א זון), כאָטש דער יינגסטער פון אונזער גרופּע האָט ער אמערסטן געשריבן און גאָר שנעל זיך אָנגעהויבן דרוקן אין אַלע וואַרשעווער צייטונגען. זיינע נאָוועלן זענען געווען אַדורכגעדרונגען מיט א שטאַרקן לירישן און אין 1939 האָט ער זיך געגרייט ארויסצוגעבן א בוך נאָוועלן. ס׳האָט אים געצויגן קיין וואַרשע אָבער פון דאָרט האָט ער געבענקט נאָך סאָקאָלאָוו. אין נאָוועמבער 1938 שרייבט ער מיר פון וואַרשע: „הגם איך בין אין וואַרשע שטייט מיר כסדר פֿאַר די אויגן מיין שטעטל. פון די גרוים-שטאָטיש נעפֿלען לייבט סאָקאָלאָוו צו מיר ווי א ליכטיק שטיבל אין א פינסטערער נאַכט. דו ווייסט דאָך שוין: טאָמער נעם איך נאָר רעדן וועגן מיין שטעטל, ווער איך באַלד, אזוי ווי אין מיינע דערציילונגען לירישי".

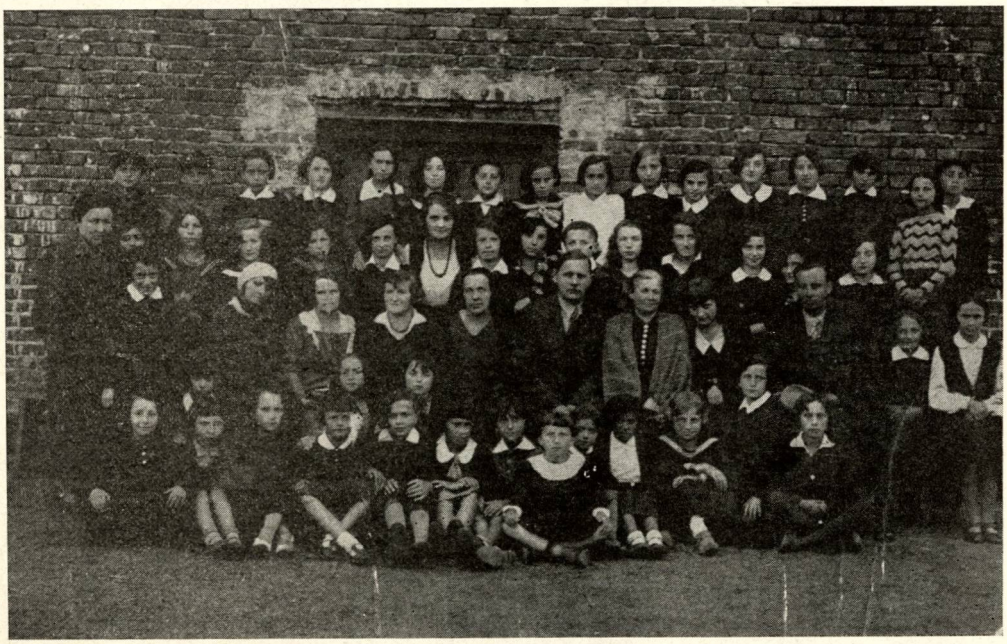
לעבט ער נאָך און אָט די שורות וועלן נאָכאָמאָל צו אים דערגיין, אָדער חלילה?

אליעזר רובינשטיין: בוטשע רובינשטיינס אן אייניקל. געענדיקט א „תחכמוני" שול אין ביאַליסטאָק. ער האָט אפט זיך געדרוקט אין יידיש און העברעאיש. פֿאַר-

עפענטלעכט אן אפהאנדלונג וועגן סאקאלאוו אין א וואַרשעווער העברעאישע צייטונג. מיר ביידע האבן מיטגעבראכט אין די שעדלעצער וואכנצייטונגען; ער אין „שעד-לעצער וואכנבלאט", און איך אינם „שעדלעצער לעבן". אינם לעצטן ווינטער פון מיין זיין אין סאקאלאוו האבן מיר ביידע ארומשפאצירט ביז שפעט אין די נעכט, און אזוי ווי אויך ער האט זיך געגרייט גאר אינגיכן צו פארלאזן סאקאלאוו און אפפארן קיין ארץ-ישראל און מיר האבן ביידע געוואלט, אז סאקאלאוו זאל קיינמאל ניט פארגעסן ווערן איז אונז איינגעפאלן א געדאנק ארויסצוגעבן א בוך וועגן די געזעלשאפטלעכע באַווענונגען אין סאקאלאוו. מיר האבן אויסגעארבעט א גאנצן פלאן וועגן דעם און כאטש פון דעם פלאן איז פארשטייט זיך גארניט געווארן, איז דאך אפשר כדאי צו ווייסן וואס צוויי יונגטלעכע האבן געחלומט אין 1939 פארן פארלאזן זייער שטעטל.

ווען ער האט שוין געהאלטן ביים אפפארן איז אויסגעבראכן די מלחמה. איז ער צוזאמען מיט זיינע עלטערן אנטלאפן אויף דער סאוועטישער זייט וואו ער געפינט זיך אויך איצט.

פסח פון 1939 זענען מיר זאלבעפערט געזעסן ביי א גלעזל ווײן אין מיינע עלטערנס הויז: שמעון, אליעזר, ישראל, יאנקל און איך. מיר האבן גערעדט וועגן דעם ווי גאר אינגיכן וועלן טייל פון אונז זיין אוועקגעפארן אין אנדערע וועלט טיילן און מיר האבן איינער דעם אנדערן צוגעזאגט אז מיר וועלן אנהאלטן צווישן זיך א שטענדיקע קארעספאנדענץ. קיינעם פון אונז איז דאן נישט איינגעפאלן, אז מיר שטייען ערב אן אלגעמיינעם חורבן און אז אויך פון אונזער גרופע וועלן בלויז איינצעלנע „גליקליכע" בלייבן ביים לעבן.

יידישע קינדער אין א קריסטליכע שולע אין סאקאלאוו וועלכע האבן געקראָגן א זעמל מיט מילך טעגליך

משה קאגאן (מאנטאוויդעא)

סאקאלאוו – אַ בית־עולם?

צום אָנדענק פון מיין שוועסטער חנה מיט איהר מאַן און פינף קינדער און מיין ברודער בנימין מיט זיין כלה שרה'לע, די קדושים וואָס זענען אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן און ברען־אויוועס.

●

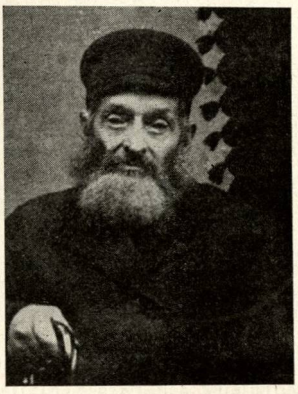

אייניגע פון אונזערע סאקאלאווער געדענקען נאָך וואַרשיינליך, אז אונזער שוהל האָט זיך אויסגע־צייכענט מיט אַ מערקווירדיגקייט, וועלכע קיינער האָט נישט געקענט ריכטיג ערקלערן: אין דעם פונדאַמענט פון דער שוהל זענען געווען אייניגע־בויעט עטליכע שטיינער, וועלכע האָבען אויסגעזעהן ווי מצבות פון אַ בית־עולם. די שטיינער זענען געווען אזוי אַלט, אז מען האָט מעהר נישט געקענט לייענען די ווערטער און אותיות, וואָס זענען געווען אויף זיי אויסגעקריצט. אָבער אז די שטיינער זענען געווען פון מצבות, וועגען דעם האָט קיין צווייפעל נישט געקענט זיין. ווי קומען מצבות פון אַ בית־עולם אין אַ שוהל? ווי אזוי זענען זיי אהער מגולגל געוואָרען? וועגען דעם האָט אַמאָל זיך געפיהרט ביי אונז אַ שטורמישע „דיסקוסיע", וועלכע האָט פערכאַפּט גאַנץ סאקאלאוו, און שולדיג אין דער דאָזיגער דיסקוסיע בין איך. איך האָב אַמאָל באשריבען אין וואַרשאַווער „ראַדיא" די מעשה מיט די מצבות אין דער שוהל און אויפ'ן גרונד פון די אינפאָרמאַציעס, וועלכע איך האָב בעקומען פון בן־ציון דעם שמש פון שוהל, האָב איך דערצעהלט, אז וועז מען האָט געבויט די שוהל האָט מען דאָרט געפונען אין דער מענשליכע שאַרבענס, און דערפון איז קלאָר אז דאָרט איז אַמאָל וואַרשיינליך מיט הונדערטער יאָהרען צוריק, געווען אַ בית־עולם, פון וועלכען עס זענען פערבליבען בלויז עטליכע אַלטע רעשטלעך פון מצבות. וועז דער „ראַדיא" מיט מיין קאָרעספּאָנדענץ איז אָנגעקומען קיין סאקאלאוו איז געוואָרען אַ קאָבעניש אין שטעטעל. פאַר פיעל איז די גאַנצע מעשה מיט די מצבות אין פונדאַמענט פון שוהל געווען אַן איבערראַשונג און מען איז געלאָפען קוקען, צי די מעשה איז ריכטיג. און וועז מען האָט זיך איבערצייגט, אז דאָס איז ריכטיג, האָט מען אָנגעהויבען אַ דיסקוסיע וועגען דער געהיימנים פון די מצבות. אייניגע האָבען געהאַלטען מיט בן־ציון דעם שמש און זיין ערקלערונג. אַנדערע ווידער האָבען פערזיכערט, אז אויף דעם פלאַץ וואו עס איז געשטאַנען די שוהל איז קיין בית־עולם קיינמאָל נישט געווען און אז די שטיינערנע מצבות שטאַמען פון אַ מצבה־קריצער, וואָס האָט אַמאָל געוואוינט אויף דעם זעלבען פלאַץ, אויף וועלכען מען האָט שפעטער געבויט די שוהל. וואו עס איז דער אמת, וועגען דעם האָט מען קיין טאָלק נישט געקענט דערגעהן.

אָבער וועָן איך דערמאָן זיך וועגען יענער „דיסקוסיע" מוז איך נישט וויל־ענדיג טראָכטען מיט וויטאָג אין האַרצען: וויי גוט איז אונז אַלע געווען דאַמאָלס, וועָן עס האָט נאָך עקזיסטירט א רייך, אימפּוֹלסיוו אידישען לעבען אוֹן וועָן אונז איז נאָך געלעגען אין קאָפּ צו דיסקוטירען וועגען אזעלכע זאַכען, ווי אַלטע מצבות אוֹן בית־עולם. אָבער וואָר האָט דאַמאָלס געקענט זיך ריכטען אז עס וועט קומען אזא שרעק־ליכע צייט, וועָן פוֹן גאַנץ סאָקאָלאָוו וועט ווערען איין ווירקליכען בית־עולם אוֹן וועָן פוֹן די קדושים וועט אפילו קיין מצבה נישט בליבען?

פאַר מיינע אויגען לויפען דורך אָבגעהאַקטע בילדער פוֹן אונזער אמאָליגען סאָקאָלאָוו אוֹן הגם עס זענען בלויז אַנדערתּ אכט יאָהר זינט איך האָב מיין געבורטס שטאָט פערלאָזען, זעהט מיר יעצט אַלץ אויס ווי א חלום אוֹן איך קען נאָך נישט גלויבען, אז דאָס אַלץ איז אמאָל געווען אוֹן וועט קיינמאָל מעהר זיך נישט אומקערען. איז דאָס מעגליך, אז אונזער טייער שטעטעל מיט אַלע אידען אוֹן מיט דעם גאַנצען פאַרביגען לעבען דאָרט איז אויף אייביג אָבגעמאַכט געווארען? ווי אזוי איז דאָס געשעהן אוֹן ווי איז דאָס מעגליך?

איך זעה פאַר מיינע אויגען די שוהל־גאַס, די פרעהליכע גאַס פוֹן שטעטעל, דאָס האַרץ אוֹן נשמה פוֹן סאָקאָלאָוו, וואָס בלויז איז דאָ נישט געווען? די שוהל, דער בית־המדרש, די תלמוד תורה, חסידים־שטיבעלעך, סומך נופלים, גמילת חסדים, די מקוה, דאָס שעכט הויז, דער אַלטער בית־עולם, אוֹן אויך „מאָדערנע" געזעל־שאַפטליכע ארגאַניזאַציעס. דאָ האָט שטענדיג געקאָכט אוֹן געווימעלט מיט אידען. דאָ איז פוֹן פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט געווען לעבען אוֹן מען קען זאָגען, אז עס איז ניט געווען קיין אייניציגער איד אין שטעטעל, וועלכען עס זאָל נישט אוים־קומען וויניגסטענס איינמאָל אָדער עטליכע מאָל אין טאָג דורכגעהן די דאָזיגע רוישיגע גאַס. איז עס מעגליך, אז דאָ וואוינט מעהר נישט קיין אייניציגער איד אוֹן אז פוֹן דער גאַנצער שוהל־גאַס איז מעהר נישט געבליבען ווי איין שטיק אידישער חורבן? לינקס פוֹן בית המדרש אויף דער שוהל־גאַס איז אמאָל געשטאַנען די היליגערע שטוב פוֹן מיין טאַטען. דאָ בין איך געבוירען געווארען אוֹן דאָ פלעגט מיין גוטע מאַמע גאָלדע מיך אַלס קינד האַלטען אויף די הענט אוֹן אין די זומערדיגע טעג שטעהן מיט מיר ביים אָפענעם פענסטער, כדי אז איך זאָל אין זיך אריינזאַפען דעם גמרא־ניגון וואָס פלעגט אָבהיליכען פוֹן בית המדרש אוֹן פערקלונגען דעם גאַנצען הויף. דאָ אין דער שטוב איז געווען מיין חתונה אוֹן דאָ איז אויך געבוירען געווארען מיין אומגליקליכער זוהן, וועלכער איז שפּעטער געשטאָרבען אויף די הענד פוֹן זיין

ישראל הערש, דער שמש פוֹן נייעם בית המדרש.

טרייער מוטער, וואָס איז געווען פערוואָגעלט ערגעץ אין קאָלטען סיביר. ווי זאָל איך דאָס אַלץ פאַרגעסען ?

צוזאַמען מיט די טרויעריגע יאָהרען פון הונגער און נויט אין דער צייט פון דער ערשטער מלחמה, דערמאָנט זיך אויך דאָס ליבטיגע בילד, ווי אזוי אידען אין סאָקאָלאָוו האָבען געפייערט דעם גרויסען „נצחון" פון דער באָלשעוויקער-דעקלאַראַציע. קיינער האָט דעמאָלס נישט געקענט בלייבען גלייכגילטיג און קאָלט און אפילו די געגנער פון ציוניזם זענען דאָמאָלס געווען מיטגערישען. עפעס א קליניקייט ? אידען בעקומען אַן אייגענע מדינה און ווערען א פאָלק מיט אַלע גלייך — ווער קען אין אזא מאָמענט בלייבען רוהיג ? און איך דערמאָן זיך ווי גלייך נאָך דער פאַרעפענט-ליכונג פון דער באָלשעוויקער-דעקלאַראַציע האָבען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס גערופען אַלע סאָקאָלאָווער אידען צו פאַרזאַמלען זיך ביים שוהל-הויף און עס זענען ווירקליך געקומען קינד און קייט און זיך אויסגעשטעלט אין געשלאָסענע רייען, אפילו די ישיבה-בחורים פון רבינס בית המדרש און די קינדער פון אַלע חדרים און שוהלען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דער מאַניפעסטאַציע, און דערביי האָט יעדעס צווייט אינגעלע בעקומען א ווייס-בלוי פעהנדעל. מאַניפעסטירען איבער די גאַסען האָט דער סטאראָסטיע פאַרבאָטען. אָבער מען האָט יוצא געווען מיט רעדעס און די בע-גייסטערונג איז געווען אזוי גרוים, גלייך ווי מען וואָלט שוין ווירקליך געהאַלטען ערב משיחס צייטען. וועז האָט דאָן געקענט גלויבען, אז נאָך איצט, מיט אזוי פיל יאָהרען שפעטער און נאָך אזא שרעקליכע שחיטה וועלען אידען נאָכאָמאָל שטעהן ביי די טויערען פון ציון און אפילו נישט אריינגעלאָזט ווערען ?

עס איז אזוי שווער צו גלויבען, אז פון אַלע אונזערע חלומות איז געבליבען א בארג אש און עס איז אזוי שווער צו גענינען א טרייסט אויף אונזער שרעקליכען אומגליק !

דער אַלטער בית המדרש — איצט א מאָגיסטראַט. אַנטקעגן איבער דער לוידיקער פּלאַץ פון דער שוהל.
דער שטיין אינמיטן איז דאָס אויפציקע וואָס איז געבליבן פון דער „שול"

אליעזר רובינשטיין

סאָקאָלאָווער אַלבום

(טשיקאָווע טיפּן)

שמואל — דער טויטער

פון זינט ער איז מיר אריין אין זכרון, מיט זיין קלייניר פיגור, טונקעלען פּנים און געמישטן וויים-שוואַרצן בערדל, געדענק איך אים אַלס „דער טויטער".

דער „טויטער" — אזוי האָט מען אים גערופן פון שנים קדמוניות, כאָטש אין אמת'ן איז ער נאָר געווען דער לעבעדיגסטער צווישן אַלע סאָקאָלאָווער בעלי-חיים, וואָס זענען באַשאַפן געוואָרן אין גאָט'ס געשטאַלט.

און די מעשה ווי אזוי ער איז „טויטער" געוואָרן איז נאָר אינטערעסאַנט.

ביי זיין זיידן עליו השלום האָבן זיך רחמנא ליצלן, נישט „געהאַלטן" קיין קינדער, זיי פלעגן יונגערהייט אָפּגעבן זייערע נשמות. איז געווען, אַז עס איז געבוירן געוואָרן זיין טאַטע עליו השלום, איז מען אַוועק צו „גוטע-יידן"; האָבן זיי ג'עצהי'ט צו קליידן אים אין וויסן, נו האָט מען אזוי געטאָן, און ווען דער קליינער איז געקומען אין חדר האָבן זיך די קינדער דערשראָקן פאַרן „וויסן" און א געשריי געטאָן: א טויטער!

און פון דאַן ווערט דער נאָמען איבערגעגעבן פון טאַטע צום זון, פון דור צו דור.

פון זיין באַרוּף איז ער געווען א צייטונגס-פאַרקויפער, וואָס לויפט ארום, דאָ און דאָרט, גיך און פלינק מיט צייטונגען מכל המינים און שרייט: טשעקאָווע, טשעקאָווע, שטופט דיר מיט געוואַלד אריין א בלאַט אין האַנד אריין און זיי א בריה און קויף נישט ביי אים. דאָס איז ער געווען א נאַנצע וואָך.

פרייטיק פאַרנאַכט, ווען שבת קודש הויבט זיך שוין אָן צו דערנענטערן, מיט פאַוואָלינקע טריט, איז ער געוואָרן א נייער: דער הייסער ציוניסט און „מזרחי"-חבר, גבאי פון גרויסן „מזרחי" מנין.

אַלע פונקציעס האָט ער ערפילט, פון די קלענסטע ביז צום שאַפן ערטער צום עסן פאַר אורחים, שלש-סעודות אָנגרייטן, און דער עיקר — עליות פאַרטיילן. און אַלץ געטון מיט הייליקייט, מיט יראת הכבוד, איבערגעבנהייט און שטרענג, איז ער געווען, פונקט ווי נאָר ער וואָלט די קאָנצעסיע געהאַט, האָט מען אים א נאָמען געגעבן: דוטשע ר' שמואל דער ערשטער...

א וואויל יידל, שטענדיק לעבעדיק, מונטער אויפגערוימט ווי איינער זאָגט: אז מען וועט לעבן וועט קיין צרות נישט פעלן.

צרות, כלל-צרות און אייגענע דאגות, פּיקעטן, יאָ-פרנסה, נישט-פרנסה — ער איז שטענדיק געווען שמחה'דיק, שמחת-תורה'דיק, בגילופין, ווי נישט אים מיינט מען עם.

און אזוי איז אויך דער „טויטער" פאַרבליבן ביז זיין ווירקלעכן טויט.

דאָס רבי׳לע

דאָס רבי׳לע — אזוי האָט מען גערופן דאָס קליינע שוואַרצע מענטשעלע, ביי וועלכן ס׳איז שווער געווען ביים ערשטן אויגנבליק, אויסצוטיילן זיין שוואַרץ פּנים, געקרייזלט בערדל, דאָס סאָמעטענע שוואַרצע היטעלע, זיינע קורצע לילעפוטן-קליינע מאַנקעטערע הויזן און לעטשעלעך, וואָס האָבן אויסגעזען ווי נישט פאַר אים געניט.

ער וואָלט געפּאַסט צו זיין אַ ווייבעריש רבילע, וואָס נעמט קוויטלעך און גיט קמיעות, אָדער אַ העלד פון לעגענדעם וועגן פּאַרבאָרגענע למד-וואָווניקעם, וואָס גייען ארום צווישן אונז „אינקאָגניטאָ" און וואָס אין זייער זכות שטייט די וועלט, אָבער דאָס איז ער ניט געווען, און האָט באַוויזן קיין מופתים: אָפּנים ער האָט געהאַלטן פונם ייד הקדוש, וואָס האָט געזאָגט: „א בעל-מופת זיין איז נישט קיין פּלא, — די הויפּט חכמה איז צו זיין א ייד".

און דערפאַר זאָגן אַ סך ארויס זיין נאָמען מיט פּיעטעט און ליבע.

א גאַנצן טאָג איז ער געווען פאַרנומען מיט קלערן וועגן פּרנסה; ווי איינער, וואָס פאַסט זיך נישט אינגאַנצן אַהער, ווי א פרעמדער אין דעם כמעט-לעדיקן געוועלב, וואָס פרעגט זיך אליין: „וואָס איז דען פאַראַן ביי מיר צום פאַרקויפן"? אזוי פלעגט ער שטיין און אריינקוקן אין א ספרל. און כאָטש מיט פּרנסה איז שווער ווי קריעת ים-סוף, פונדעסטוועגן האָט ער ניט געהאַט קיין טענות און תרעומות צו זיין ליבן נאָמען און פאַרנאַכט האָט ער פאַרגעסן אַלע דאגות און געווארן דאָס רבי׳לע — דער איינער פון די געציילטע, וואָס א דאַנק זיי דערהערט זיך נאָך דער קול-התורה אין די בית-מדרש-וועגט.

צווישן מנחה און מעריב-שעהן אין טומלדיקן בית-מדרש, וועו אין חלל דער-טראָגן זיך נאָך די לעצטע טענער פון נאָר וואָס פאַרענדיקטן קדיש און אָנגעהויבענעם תהלים-זאָגן, הויבט זיך אָן זאַמלען ארום טיש עלטערע יידן צו פאַרנעמען זיין — דעם רבילעם תורה, און ער זיצט צווישן זיי. קוים מען זעט אים ארויס, דער קאָפּ פאַלט פון זיך אליין אויפן טיש-דעק און ער האַלט אים אונטער מיט דער האַנד ער זאָל חלילה נישט אראָפּפאַלן.

און יידן זיצן מיט ליכטלעך אין די הענט, און הערן זיך איין פאַרגאַפּטע צו זיינע ווערטער — מיטצונעמען זיי אין לאַנגן וועג אריין, וואָס שטייט זיי פאָר, זיי הערן זיך איין און כאָפּן וואו נישט א דרימל — א קאָנטע אויפן לאַנגן שלאָף, וואָס וואַרט אויף זיי...

אָבער דאָס רבילע לייגט נישט קיין אכט אויף דעם. ער רעדט כסדר, וואַרפט אַן אַן אימה מיט זיינע שילדערונגען פון גיהנום — וואו יעדער רשע באַקומט דאָס זיניקע, און גייט איבער אין א טרייסטן, דערציילט וועגן גן-עדן און דאָס גאַנצע גוט, וואָס וואַרט דאָרט אויף די צדיקים, און אַן אַנדער מאָל — וועגן אמאָליקע מלכים, וועגן משיחן און אליהו הנביאן, וועגן „גוטע יידן" און נשים-צדקניות. שרה בת טובים און בעת ער רעדט וועגן אַלץ, און אין א טאָן וואָס צווינגט דיר צו גלויבן, אז ער האָט דאָס אַלץ געזען — צופלאַמט ער זיך נאָך מער און וועדט א שטיק שוואַרץ פייער.

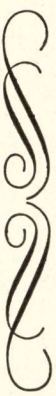
און די ארומיקע הערן זיך איין מיט ברייט-צעעפנטע אויגן און א ציטער נעמט זיי דורך, זיי זעען דאַן וויזיעס פון „יענע" וועלטן.

דער חורבן און די ליקווידאַציע פון סאָקאָלאָוו

שרה קינדמאן

קדיש

פעלקער האָבן וועלט צעצונדן —
אַ מזבח פון וועלט געמאַכט,
און אויף אים, מיין עלענד פֿאָלק,
פֿאַר אַ קרבן דיך געבראַכט.
זאָגט: ביי וועמען זאָל איך מאָנען
טרייסט פֿאַר לעבענס פון ברידער,
פֿאַר די צניעות פון מיין שוועסטער?
קאָנען טרייסטן קינה-לידער? ...
דורך קרבנות אָן אַ צאָל —
פעלקער הייליקן די פרייהייט
וועט אויך אונזער גרויסער קרבן
אויסדערליזן ס'פֿאָלק ישראל? ...
הייליק זייט איר אונז, קדושים,
אויף אונזער ליפּ איז אייער נאָמען.
יתגדל ויתקדש ... איר בלייבט
אונז אויף תמיד
אין גרויסקייט געהייליקט. אמן ואמן.

מיין תפילה

טו אָפּ, א גאָט, די לייטזעליקייט
פון מיין געמיט,
און טריקן אוים פון מיין האַרץ
דעם קוואַל פון רחמנות —
גיב כוח צו האַסן.
גיב נקמה, — באַגער דען
ס'שרייט צו מיר דאָם בלוט
פון מיין פֿאָלקס קרבנות!
מעק אויס, אַ גאָט, דעם לא תרצח
פון מיין באַנעם,
ווען מיין פֿאָלק איז געפֿלינדערט
אין בלוט און אין שפּאָט
זאָל מיין נקמה ברענען
גרויזאָם-ברוטאָל,
אזוי זאָל זיין דיין געהייליקטער רצון,
אַ גאָט!

זון־פּאַרנאַנג

ס׳גאַנצע שטעטל — אַלט און יונג — זיינען זעקס פּאַרנאַכט שוין געווען אויפֿן מאַרק. מען איז געשטאַנען אויף די טראָטוּאַרן, אין די אָפּענע געוועלבער אויף די דעבער. מען איז געזעסן אויף בייטער, אויף פּלויטען. מען האָט אַרויסגעקוקט דורך די אויפגעפּראַלטער פענסטער. אומעטום — קעפּ, קעפּ, קעפּ. אומעטום — אויגן, העכט און בערד. בלויז דער ברוקירטער מאַרק, מיט׳ן ברונעם אין דער מיט, איז געווען לײדיג. די לײדיגקייט האָט געצויגען, ווי ס׳ציט אַ לויפענדיג וואַסער. דער עולם אָבער איז געבליבען שטיין אין ענגשאַפט, נישט געוואוסט זיך אין לײדיגען מאַרק אריין.

דאָס האָט דער סאָקאָלאָווער רבי, אַן אור־אייניקעל פונ׳ם אלטען קאָצקער, חתונה געמאַכט אַ טאָכטער. דער סאָקאָלאָווער האָט זיך משדך געווען מיט׳ן סאָכאַטשאָווער, מיט׳ן עלטער־פּעטער זיינעם.

חדשים ווי די שטאָט האָט זיך געגרייט צו דער חתונה. מען האָט זיך געריכט אויפֿן גערער רבי, אויפֿן אַלעקסאַנדער רבי. איצט דעם סאָקאָלאָווער רבי׳ס חסידים? אין די גוטע צייטען פלעגען אָנפאָרן אויף די ימים־נוראים איבער צען טויזענט. אין דער (ערשטער) וועלט־מלחמה איז ס׳פּאַרעכץ געגומען פאַלען. נאָך דער מלחמה — איז עס שטאַרק געפאַלען. אָנשטאָט צען טויזענט חסידים אויף ימים־נוראים — קוים צוויי טויזענט. אויף די צוויי טויזענט האָט ס׳שטעטל זיך אויסגעקוקט די אויגען. מען האָט געהאָפט, אז סאָכאַטשאָוו וועט אויך ברענגען אַ טויזענט חסידים. איצט גער? איצט אַלעקסאַנדער? אזויפיל בטחון! איז טאָקע יעדע שטוב אין שטעטל פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַכסניא, אין אַ גאָר־קיך.

ס׳האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען, אז דער גערער רבי, דער אַלעקסאַנדער רבי, וועלען ערשט קומען צו די שבע־ברכות. דער בטחון האָט זיך אַ וואַקל געטאָן.

דער שטאָט־זיינער האָט געשלאָגען זיבען, האָט געשלאָגען האַלב אכט, געקייקעלט שטיקער צייט איבער׳ן בלויען, טיפען הימעל.

און דער פּאַרנאַכט?

דער פּאַרנאַכט האָט געאָטעמט מיט פריש געשניטען היי, מיט צייטיגע מאַלינעם, מיט צעבליטע ביימער.

די יוני ריחות האָבען געווען הונגער אין די אויגען, אומרו אין די פּיס, אין די הענט, אין גאַנצען לייב און לעבען. ריחות — שארפּע, מחיה׳דיגע ריחות — האָבען זיך געווינטעלט, איינגערוימט, אז פון דער קאָזער גאַס וועט אָנקומען די כלה, פון דער שעדליצער גאַס — דער חתן. אין מיטען מארק, לעבען דעם ברונעם, איז אויס־געוואָקסען די חופּה, פון טונקעל בלויען סאַמעט. עם זיינען אויך אויסגעוואָקסען צוויי קאַפּעליעם כלי־זמרים.

אין מערב האָט זיך שוין געזעצט די זון, אַ גרויסע, אַ פייערדיגע, געשפּרייט פלאַמיגע פּאַסען קיין מזרח.

מיט׳ן באַרג ארויף, פון דער שעדליצער גאַס, וואו ס׳איז איינגעשטאַנען דער חתן, האָבען זיך באַוויזען געציילטע חסידים. ס׳האָט זיך געהערט אַ ווייטער ניגון.

דער ניגון האָט זיך געהאָלטן אין איין דערנענטערען, אויפגעהייטערט דעם שטעטל-דיגען עולם, גרינגער געמאכט דאָס שטיין אין ענגשאפט. פון אלע זייטען קולות:

— מ׳פירט דעם חתן, מ׳פירט דעם חתן!

און ווי די חסידים זיינען אריינגעפאלען אין מארק אריין, האָבען זיי זיך צע-שטעלט אין לאַנגע שורות, צו הונדערט אין א שורה. צוועלף אזוינע שורות האָבען פארנומען א דריטל מארק. אויף די פארריסענע קעפ — נייע שטריימלעך. די זיידענע און אטלעסענע קאפאָטעס—פארקנופט מיט בריליאנטן גארטלען. אויף די פיס—געפוצטע „געמזאוול" שטיוועלעך מיט קורצע כאלייעווקעס. די בריליאנטע הויזען אריבערגעוואָרפען איבער די כאלייעווראנדען.

דאָס זיינען מער נישט געווען קיין חסידים. דאָס איז א פאלק טשערקעסען גרויט געווען אויפצונעמען א גענעראל.

פאר׳ן פאלק איז געשטאנען א פערצען-יעריג בחור׳ל. דאָס בריליאנט סאמעטענע היטעלע — וואולעריש אויפ׳ן קאפ. די שוואַרצע, גלאַנצטע פאות האָבען זיך געגלעקלט איבער די ווייסע, גערויטעלטע באקען. דאָס בחור׳ל — א פייפל אויסגעשניצט פון א יונגער, פרישער צווייג, — האָט פארצוויגען א ניגון. צוערשט — דין, גאָר דין, דערנאָך — העכער עזות-דינער. דער עזות׳דיגער „טאַרא-רי-ראַם" איז איבערגע גאַנגען אין א פארנאכטיגען טרויער, ווען רייד ווערן איבעריג, ווען מען ווייל אזוי זיצען שעה׳ן, קוקען אינ׳ם זון-פארגאַנג און איינזאפען אין זיך דעם טרויער, דעם ניגון.

הינטער׳ן בחור׳ל איז געשטאנען דער סאָכאטשאווער רבי, נישט קיין הויכער זקן, וואָס האָט זיך קוים ארויסגעזעהן פון דער ווייסער, זיידענער „זשיפיצע", פון דעם האָריגען שטריימעל. די הויט פונ׳ם איינגעלאָפענעם פנים, פון די ציטערדיגע הענט — אָפגעריבענע שטיקער פארמעט.

לעבען רבי׳ן — דער חתן. ער איז געשטאנען א פארלוירענער, ווי נישט פון דער וועלט. אין די ארומיגע אויגען — בענקעניש, און טרויער. אין דעם מאַטן, טונקעלען פנים — קרענקליכע פלאַמען.

דער רבי האָט זיך לייכט צעשאָקלט, געהויבען מיט די אלטע אקסלען צום טאקט פון ניגון. די צוועלף הונדערט חסידים האָבען אונטערגעאָפט. די גראָבע פינגער טיף פארשטעקט אין די גארטלען, די שטריימלעך פארריסען, די געמזאוול שטיוועל האָבען זיך געשארט און געפינקלט איבער׳ן ברוקירטען מארק. און די מערב-זון, א רויטע, האָט געצונדען די שטריימלעך, האָט זיך געשפיגעלט אינ׳ם זייד, אינ׳ם אטלעס, האָט זיך געפלעמלט אין די שוואַרצע, אין די בלאָנדע, אין די רויטע בערד.

ביים עולם אויף די טראָטוארען, אויף די דעכער, אויף די בוימער און פלויטען — האָט פארפלעלט אטעם. מען האָט צעעפענט די מייל׳ער, די אויגען, מען האָט געגאָפט. אזא שיינקייט האָט נאָך קיינער נישט געהאט געזעהן. סאָכאטשאוו האָט זיך שוין אוועקגעשטעלט. עולם האָט געגומען וועלען אומרואיג שוין געוואָלט זעהן די כלה, געוואַרט אויף די סאָקאָלאווער חסידים, וואָס האָבען געדארפט אריבערשטייגען די סאָכאטשאווער.

פון דער קאָזער גאַס, וואו ס׳איז געווען דעם רבי׳ס הויף, האָט זיך געריסען א מיליטעריישער ניגון. דער עולם האָט זיך א וויג געטאָן:

— מ׳פירט די כלה! מ׳פירט די כלה!

דער ערשטער האָט זיך באַוויזען דער רבי אין ווייסען אָטלעס. ער איז געווען א צעוואקסענער. דאָס בערדל — דאָ עטליכע האָר, דאָרט עטליכע האָר — האָט נישט געפאסט צו דער באַלייבטקייט. לעבען איהם — די כלה. די געוויקסענע רבקהלע איז געווען אזוי פאַרשלייערט, אז מען האָט אינגאַנצען נישט אַרויסגעזעהן איהר שוואַרצע האָר, אירע גרויסע, בלויע אויגען, איר שיין ליכטיג פּנים. נאָכן רבין — די חסידים. א צווויי הונדערט חסידים האָבען זיך אריינגעשאָטען אין מאַרק אריין. טייל אין אלטע, אויסגעקראָכענע שטריימלעך, טייל אין סאַמעטענע היטלעך. טייל אין שטיוועל, טייל — אָטלעסנע קאַפּאָטעס — פאַרפּעצט, צערדריוולט.

די חסידים האָבען זיך אויסגעשטעלט אין פיר שורות, צו פופציג אין א שורה. א צעשרויפּטער יונגערמאַן אין אַן אלפּאַגען כאַלאַט, דער דאַשעק פונ׳ם סאַמעטענעם היטל אָן א זייט, האָט זיך א שטעל געטאָן אין פּאַראַוים. ער האָט פאַרצויגען א ניגון, פאַרצויגען מיט א קוויטש און מיט א פּגימה. די צוויי הונדערט חסידים האָבען אונטערגעכאַפּט.

אויף אזא בושה האָט זיך סאַקאַלאַוו נישט געלעבט. די שטאָט האָט אָפּגעזיפצט, זיך געפילט באַלײדיגט פאַר׳ן סאַקאַלאַווער רבין, פאַר זייער רבין, זיך געפילט באַלײדיגט פאַר דער שיינער רבקהלען. פון פאַרדרום האָט דער עולם זיך גענומען רוקען אין מאַרק אריין. א קצב האָט געוויזען אויפ׳ן צעשרויפּטען יונגענמאַן:

— וויי צו אונזער רבין, אז אַן אלפּאַגען כאַלאַטל נייט פאַראוים.

א צווייטער האָט איהם ארויסגעהאָלפען:

— וואָס זאָגט איהר צו דעם הילוך?

— אונזערע חסידים האָבען אזא פּנים, ווי די צעשלאָגענע פאַניעס, וואָס זיינען גלאַפען פון פּריסען!

— דאָס זיינען דען אויך חסידים?

— וויעכעטשעס!

— דראַפּקעס!

— נישט קיין חסידים!

— ס׳איז ירידה! — האָט איינער אויסגעשריען אויפ׳ן קול — ס׳איז אמת׳ע ירידה!

— וואָס איז עס, ירידה? האָט א סאַקאַלאַווער חסיד זיך אָפּגעריסען אויפ׳ן קצב מיט גרויס רוגזה — געהערט? אז געלט איז ביי זיי עשירות איז קרוע-בלוע — ירידה. אקסען!!

פונקט דעמאָלט האָט דער עולם זיך א וויג געטאָן — א כוואַליע אריין, א כוואַליע אהער. דער סאַכאַטשאַווער רבי האָט אויפגעהויבען די הענט, אלטע ציטער-דיגע הענט, ווי ער וואָלט זיך געקליבען בענטשען דעם סאַקאַלאַווער. ער איז דאָך דעם סאַקאַלאַווער׳ס אן עלטער-פעטער. ער איז אויך אמאל געווען זיין סנדק. וועמען איז דאָס געווען? דער סאַקאַלאַווער איז געשטאַנען מיט א געבויגענעם קאָפּ, געשטאַנען ווי פאַר א רבי. ביידע האָבען זיך ארומגענומען:

— שלום עליכם, סאַכאַטשאַווער רבי.

— שלום עליכם, סאַקאַלאַווער רבי.

ס׳איז פאר א ווייל געווארען שטיל, אומהיימליך שטיל. דער הימעל אין מערב האט אויסגעזעהן, ווי נאך א שרפה. דא און דארט האבען אויפגעפלאמט שטורקאצען, האבען זיך געצונדען הבדלות. הענט האבען זיך געוויקעלט אין א קייט, אנטקעגנגע-טאנצט חתן-כלה, אנטקעגנגעטאנצט דעם סאכאטשאווער רבי, דעם סאקאלאווער רבי, וואס האבען זיך נאך אלץ געהאלטען פאר די הענט. דא און דארט האבען חסידים פארצויגען א פרייליכם. דער מארק, די טראטוארען, די דעכער און ביימער — די גאנצע שטאט האט אונטערגעכאפט, פארהילכט ס׳געוויין פון די פידלען, פון די פלייטען פארהילכט די קולות פון די מחותנים:

— צו דער חופה! צו דער חופה!

גד זאקליקאָווסקי
(גאָדל משה שאַכנעס)

די גאולה

☆

סאָקאָלאָווע, מיין האַרץ, מיין מח וואו איך — דאָרט ביזטו. אַלץ אין מיר איז פון דיר. וועך נאָך ווי דו האָסט אין מיר אויפגעוואָרצלט דעם „ואהבת לרעך" אהבת ישראל און אהבת ארץ ישראל? האָב איך געזומען אויף זיך דאָס יידישקייט פון דיינע האַרציקע יידן דערציילן.

☆

געוואָר ווערנדיק וועגן די קלייניע פריזיוו-נומערן, וואָס מ׳האָט ארויסגעצויגן פאַרן רבינס „קינדער", דעם זון און איידעם, האָבן חסידים, מיט אראָפגע-האַנגענע קעפ, אָבלידיק שפאַצירט איבערן הויף. האָט וועך געשאַרצט דעם שטערן, געהויבן די אויגן, פאַרויסגעשטרעקט דעם קאָפ און מיט „אוי טאַטע זיסער אין הימל", די שטילקייט געלעבערט.

פון די אָקאָרשט באַלויכטענע פענסטער, האָט זיך אַן אומעט צעלייגט איבערן הויף. אויף שפּיצ-נעגל זענען „מקורבים" שווייגנדיקע ארוים, זיך געשאָטנט אין דער הויף-טיפקייט, פארשוואונדען. האָבן חסידים געבליקט אין דער אָפענער טיר און מיט „אוי פאָטער האַרצענדיקער" די קעפ אויסגע-דרייט, און וועך די טיר האָט זיך פאַרמאַכט, האָבען די חסידים שטום געהויבן די הענט, געבינן די די ליפן און שטילע תפלות צום פודה ומציל געשיקט.

אין בית המדרש האָט מרה-שחורה געגליווערט, אויף די וועגט געזורן, נאָר וועך ביי דער טיר, וואָס פירט פון רבינס חדרים אין בית המדרש אריין האָט זיך דערהערט א שאָרך פון זיידנס, האָבן די נאָענט-שטייענדיקע חסידים אויפגעצאַפלט. דער רבי מיט הויך-געהויבענעם קאָפ איז געשטאַנען אין טיר. האָבן זיך אַלע האַסטיק א שטעל-אויף געטאָן און אין שטילקייט געשטאַנען.

— מ׳וועט מעריב דאַוונען — האָט דער רבי ווייך-שטיל ארויסגערעדט, צו-געגאַנגען מיט גיך-לייכטע טריט צום רעכטן ארון-קודש ווינקל, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפ אויפן אָרעם, זיך צעווויגט. האָט דער גבאי א קלאַפ געטאָן אין „שולחן" און רב שמואל משה, דער ימים-נוראימדיקער בעל-תפילה — וואָס איז פאַרבליבן אויף „שבת בראשית" האָט א פארשטיקט, פייכטן „והוא רחום" ארויסגעשריגן. זענען אריין חסידים, ווישנדיק אין אייגעניש די נאָסע הענט מיט די באַבלומטע פאַטשייליעס, זיך צעווואָרפן

איבערן בית המדרש און מיט טרויער-דבקות מיטגעדאַווענט, און דער בריט-פֿלייצקער רב שמעלקע פֿאדריאטשיק, מיט אַראָבגעהאָנגענע וואָנסעם איבער דער בריט-לאַנגער שוואַרץ-גרויליכער באָרד האָט אויסקלאַפּנדיק טריט פון הויכע אָפּצאַסן, שפּאַצירט פון וואַנט צו וואַנט. פּאַרטיפט געריבן דעם צעקאַרבטן שטערן און בריט-אויפרייסנדיק די אויגן, זיך צעשריען — רבונו דעלמא כולא, „ולא יעיר כל חמתו, ולא יעיר, והוא רחום יכפר, יכפר עון ולא ישחית“...

עס האָט אויסגעזען ווי א גרויסער אבל-מנין אין דער ערשטער אבלות-נאַכט...

— זעצט זיך לערנען — האָט דער רבי נאָך „עלינו“ צו-זיך גייענדיק געזאָגט, און שוין ביי דער טיר שטייענדיק נערופן רב שמעלקען — נא! אים געשטעקט אין האַנט א זילבערנע מטבע — נעמט משקה. עצבות ברייננט ספקות, און דאָס איז מולד זינד, בשמחה דאַרף מען זיין. בטחון.

צום ערשטן מאָל, צום צוויי—טן מאָל און צו—צום ערשטן מאָל! האָט רב באָטשע עסיגמאַכער אויסגעפלעטט דעם רבינס מטבע און — ס׳איז געווען משקה לרוב. האָט זיך דער אלטיטשקער רב זעליקל, וואָס איז געווען דער הויף-מלמד, נאָך ביים „אלטן“ זצ״ל, אויפגעשטעלט, אויסגענלייכט אויפן שטערן א קמיץ-קנייטש און פּאַרשטעקנדיק די גראָבע פינגער אין גאָרטל, זיך צעשאָקלט און אָנגעהויבן „זאָגן“ „תורה“ וועגן גלות-הגוף און שעבוד מלכות. איז ענגער געוואָרן דער „רעדל“ חסידים ארום רב זעליקלן, מיט קאָפּ צו אָקסל געבויגן זענען געשטאַנען יונגעלייט, אָנגע-שטרענגט די אויערן און רב זעליקל, א צעפלאַסטער האָט אויף דעם פּשיסכער זצ״ל א „תורה“ איבערגעזאָגט, אז שעבוד-מלכות איז אויך ביי די גויים פּאַראַן, נאָר ביי זיי איז דאָס בלויז גופיש, מ׳קען לייכט ארויס דערפון, ביי יידן אָבער איז דער גוף און נשמות-אוצר נישט פּאַנאַנדערצוטיילן — גלות-השכינה!...

— מיטאמאל האָט זיך געעפנט דעם רבינס טיר און צום משמר-טיש איז דער-גאַנגען א פּאַרשטיקט ווייבעריש געווין. אין טיר איז געשטאַנען די רביצין, אירע אַראָפּגעלאָזענע ברעמן, איבער די רויט-פּאַרווייסטע אויגן האָבן דערציילט דעם מאמעשן צער.

— פּאַר א וועלט מיט מענטשן — האָט די רביצן ארויסגעקלאָגט, האָט ער אן אָפּן הארץ, און פּאַר זיי, פּאַר זיך גאָרנישט. שוין געראַטן, געווייגט, איז ער אָבער אויף קיין זאַך נישט מסכים, אזעלכע שוואָבע, אויסגעקרענקטע און — די רביצין האָט זיך געשטיקט מיט די וואַרטער.

ב.

פון הינטער באַרג און וואַלד האָט שעמעוודיק, מיט א צוקנייטשט פּאַרקרומט פּנים דער טאָג זיך באַוויזן. באַלד האָט מען געזען ווי טאָג הערט זיך אויף כמאַרן און וואַרט אויף דער זון. האָט זיך געליכטיקט טאָגם פּנים און וואַלקנם האָבן זיך, ווי בלויי-קנויל, אַוועקגעקייקלט און פּאַרשוואונדן הינטער די הרי חושך.

ברכה׳לע, וועגן וועמענס קינדער-האָבן מ׳האָט אזוי פיל השערות ארויסגעזאָגט, האָט מיט מזל, דריי יאָר נאָך דער חתונה, א בן-זכר געבוירן. האָבן עם אלע אָנגע-נומען פּאַר א גוטן סימן, און אז מ׳האָט דעם רבין דאָס קינד געוויזן, האָט ער געפרעגט אויף דער יולדת און מיט בריט-צעשמייכלטן פּנים, גערעדט צו זיך — א בר-מזל, א פּדיון-הבן, א פּדיון געבראַכט... ביי קריאת התורה געמאַכט דער יולדת א „מי-שבירך“ און געהייסן דער רביצן אריינשיקן לעקאַך און בראָנפן.

האָט דער אַלטער רב אלי-יעקב, דער שטענדיקער „טיש-זיצער", אויסגעטאָן דער ערשטער טלית און תפילין, ווי אַ אינגל אויפן טיש געשפּרונגען, געפּאַטשט אין די וועגט — „סימן טוב מזל טוב"! האָבן יונגעלייט דעם ליב-שטילן אַלטעטשקן רב זעליקלן ארויפגעשטעלט אויפן טיש, האָבן זיך ביידנס ארעמס איינגעקלאַמערט, איינס געוואָרן און אין שטום-נשמה׳דיקער שמחה הערצער געטובלט... און אַז דער רבי האָט אויך אַ זאָג געטאָן — מזל טוב! מזל טוב חסידים! האָט אַ פּאַרהילעכט-צעטאַנצטער מזל-טוב אָפּגעקלונגען איבערן בית המדרש און ארום רבין געטאַנצט.

— אזוי, אזוי! האָט דער רבי אויסגערופן — שמחה של מצוה...

האָט זיך אַלץ געשטילט, אויערן אָנגעשטעלט — בשמחה דאַרף מען זיין. האָבן רב אלי יעקב מיט רב זעליקלן געטאַנצט אַנטקעגן רבין, האָט אַלץ מיטגעטאַנצט און שעה׳ן זענען אַוועק אין מתיקות-געהויבענער פּאַרגעסנקייט.

ג.

וועז רב שמעלקע פּאָדריאַטשיק האָט דערהאַלטן פון רבינס זון דאָס מזל-טוב בריוועלע, האָט ער דאָס עטלעכע מאל געלייענט און וואָס אמאל זיך מער צעוואַרעמט, געלאָפן אין „שטיבל", געשיקט צו רב קאַרפל פּראָפּענאַטאָר נאָך אַ שטאָף אָקעוויט מיט אַן הזהרה, אַז ער, רב קאַרפל אליין, זאָל אויך קומען, אַ נישט וועט מען אים די שענק צעטראָגן! איז רב קאַרפל געקומען מיט פולע פלאַשן, האָבן אַלע געלייענט דאָס מזל-טוב בריוועלע, גענומען משקה, איבערדערציילט „תורה" מעניני דיומא און אַהיימגעשיקט נאָך די מיטאגס.

האָט רב משה אהרן מלמד, דער נוטריקון-זאָגער, בגילופּנדיק אויסגעשריגן — עולם! דער חילוק צווישן „גאולה" און „גולה" איז נאָר אין די „אלף" אין אחד", יידן וועלן אויסגעלייזט ווערן ווען זיי וועלן צום „אחד" געניינען. וועט דאָן אַלץ אחד זיין, איין בורא, איין תורה, איין בריאה! די ערד, די הימלען וכל צבאם. אַלץ מוז אויסגעלייזט ווערן! אזוי ווי דער מבול איז געווען אַן עונש פּאַרן גאַנצן „יקום", אזוי דאַרף אויך די גאולה זיין! אונז, יידן, האָט מען דאָך אין גלות אריינגענאַרט. נאָר אָן „גולה" איז דאָך קיין „גאולה" נישטא! נישט קיין יציאת מצרים און נישט חלילה קיין קבלת התורה. דעם גוי אויך אויסלייזן? יא! זיי מוזן מיטאויסגעלייזט ווערן. מ׳מוז זיי די שוועדע פון די הענט ארויסנעמען, זיי מוזן אוים רוצחים ווערן, אַ נישט, וועלן זיי די גאולה מעכב זיין, ס׳מוז די גאַנצע בריאה מיטן בורא איינס זיין, „אחדות הבורא"! ווער דען זאָל זייען און פּלאַנצן אַז נישט מיר? — גאַרנישט, גענומען אַ תורה און מ׳באַהאַלט זיך מיט איר? — שוין צייט, אַז די וועלט זאָל אויך פּאַרשטיין אַ שטיקל חומש... הא, וואָס אי-דאָם עפּעם? — האָט רב משה אהרן איבערגעהאַקט — וואָס עפּעם שטיל געוואָרן? — משקה גיטם, בטלנים! האָט מען „לחיים" גענומען, געענדיגט דעם מיטאג, ביים ביר געזונגען, דעם נייעם ימים-נוראימ-דיקן ניגון און דער אַלטער רב קאַרפל מיט רב שמעלקע פּאָדריאַטשיק האָבן, ווי פלינקע קונדייסים זיך צעלאָזט איבערן „שטיבל" מיטן ערשטן „פּויערל" האָבן זיך פּאַרשטעקט הענט אין גאַרטלען, געמאַכט אַ ראָד, גענומען ביידע אינמיטן, שטום געהויבן די פּייבט-צעשמחהטע אויגן און אַוועק אין אַ געאיניקטן שטילן טאַנץ...

איז רב שמעלקע ארוים פון ראָד, ארויף אויפן טיש — ווער וויל צום רבין אויף שבת? — איך האָלט אוים די הוצאה. און איך — משקה — האָב רב קאַרפל אויסגערופן.

— ניין — האָט רב שמעלקע געשריגן — מיר נעמען נישט! א מתנגד וועסטו ווערן? — שוין לאַנג ביים רבין נישט געווען, עולם, קנסנט אים! — איך פּאָר, איך פּאָר! — האָט רב קאַרפּל מבטיח געווען.

האָט רב שמעלקע א געשריי געטאָן צו ישראל-יענקעלע נאָסקע-שמערלס, דעם פּלינקן ביקור-חולימניק, — טו א לויף צו מיר און היים איינשפּאַנען די פערד אין דער בריטשקע און פּאַרפּאָר צום „שטיבל". — נישט אַהיימגיין האָט ער באַפוילן, — פונדאַנען פּאָרן מיר, מסכים? — מסכים, מסכים! — האָבן אַלע געענטפערט!

איז רב שמעלקע אַראָפּגעשפּרונגען פון טיש, משה אהרנען אַוועקגעשטעלט ביי דער וואַנט, און מיט אויפגעלויכטן-צעפּראַלטע אויגן און צעשפּרייטע אַרעמס, אַנט-קעגן אים א „קאָזאַק" געשוועבט, האָט רב משה אהרן פּאַרשטעקט די פּאַלעס אין גאַרטל, מיט די אָפּצאַסן און טילקעס א „האָפּטשיקטשאַק" אויסגעקלאַפּט. זענען אַנ-געקומען נאָך חסידים, צו דער עדה זיך מתחבר געווען, ארויסגעטאַנצט, זיך אַנגע-שטאָפּט אין דער בריטשקע און צו רב קאַרפּלס שענק צו, געזומען שפּירטוס און ווין, מיט געזאַנג פון שטעטל ארוים און אין גאַלאָפּ אריינגעפּאָרן קיין פּשעזטשאטקע, צום חסידישן ארענדאַר פון דער דאַרטיקער „גזשעלנע".

ד.

געטראָפּן האָבן זיי רב חיים וועלוולען וואָס האָט צו טהאָן געהאַט מיט די פּריצים, שמועסן מיטן „זשאַנדצע" און „עקאָנאָם". האָט ער צו די חסידים געזאָגט: מזל טוב, מזל טוב! דערהאַלטן א דעפּעשע פון מיין „מענטש" אין וואַרשע, איך וועל, אם ירצה השם, פּאָרן אויף שבת, און דאָן האָט ער אַוועקגערופן רב שמעלקע פּאָדריאַטשיק אויף א סוד, און געענדיקט מיט אויפגעלויכטענע אויגן: אַוודאי, בעזרת השם, מיר וועלן זיך שוין צערעכענען... חצי שלך וחצי שלי. א קוק געטאָן אויפן הימל, וואָס האָט זיך עפּעס ברוגזדיק אָנגעהויבן צו כמאַרן, האָט ער פּאַרבעטן די חסידים צו זיך, אין דער גרויסער „סאַלע" אריין, אויסגערוקט די טיש-קלאַפּעס, געבראַכט נאָך שטולן, געבעטע און נישט געבעטע און אַן „אַנטאַליקל" ביער, א סלוי געמאַרינירטע הערינג מיט אייער-קיכלעך און אז אַלע האָבן זיך אַוועקגעזעצט איז רב חיים וועלוולע פּלוצים ארוים אויף א וויל, האָבן חסידים געמיינט אז ער איז געגאַנגען נאָך דער „פּאָמפּע" און געווארט, נאָר רב חיים וועלוולע האָט גערופן דעם הויכן פּאַוולן, דעם בעסטן אַנטרייבער זיינעם, אָנגעשריבן א בריוולע צו יהושע יאָסל בעל עגלה, דעם ימים-נוראיסדיקן בעל-שחרית, „אז ער זאָל, למען השם, באַלד קומען מיט זיין בויד, אָבער נישט מיט אויסגעדארטע „פּגירות", איינשפּאַנען זאָל ער די פּאָר פערד, און ווי צום גיכסטן קומען קיין פּשעזשאטקע כדי צו פירן די חסידים צום רבין.

יהושע יאָסל האָט אויך נישט פּאַרגעסן מיטצונעמען די לאַנגע געפּלאַכטעטע בייטש וואָס האָט געשטעקט אין דער בריטשקע, מיט איר אזא הילך געטאָן און היידא קיין פּשעזשאטקע און נישט פּאַרגעסן אויפן וועג, נאָכן בערזשענעם וועלדל, אויסצומיידן דאָס אָרט וואו ס'איז געשטאַנען די „מאַטקע-באָסקע" און אַלע אין דער בויד, הגם זיי האָבן איר נישט געזען, האָבן א „פּרעפּל" אָפּ געטאָן, „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא"...

ווידער האָבן זיך רב חיים וועלוולע מיט רב שמעלקען געסוידעט, ווייזט אויס, אז רב שמעלקע האָט געזומען אויף זיין חשבון די פּריזיוו-שתדלנות, האָט אויף דעם

רב חיים וועלווע מתרעם געווען און אין הקפדה א זאג געטאן „האחד בא לגור וישפוט שפוט"?

ה.

ביים „שלום-נעמען" האט מען מיטגענומען די קוישן וויין און בראנפן — איך האב וויין געבראכט, רבי ! האט רב קאפל שטיל געזאגט, אראפלאזנדיק דעם קאפ.

— זעסט, רביצן ! אידן זענען בשמחה, געקומען, משקה געבראכט, השם יתברך וועט העלפן. א בן זכר, א פדיון הבן, און דאן זיך געווענדעט און אנגעהויבען תורה זאגען..

דער „פאוויאטאוועך" דאקטאר, וועמען מ׳האט גערופן צו די „קינדער" אויף א וויזיט, האט געזאגט אז מ׳טאר זיי נישט „נעמען", זיי האבן וויינig בלוט, ס׳פעלט זיי צו דער מאם, אנגערופן דעם „ארטיקל" לויט וועלכן זיי דארפן באפרייט ווערן, געשריבן א „שוויאדעסטווא" : „ער קען זיי פון קינדווייז שוואכע, בלוטארעמע" און צוגעזאגט איבערצוגעבן מיטן „וואיעננעם" דאקטער... דאך, איז די רביצן ארומגע-גאנגען, ווי א שטילע געפאנגענע טויב. און ווי ס׳וואלט געלעגן אין שטוב א חולה-מסוכן, געווזן די דינסטן, מיט שטילע, אפגעהאקטע ווערטער, ווי צוצוגרייטן די מאכלים און דעם „שלום-זכר". זענען שטוביקע ארומגענאנגען מיט ווייכע נעגל-טריט, זיך געערנסט און פליסיק געארבעט, נאר ווען רב שמעלקע פאדריאטשיק איז געקומען פון „וואיעננעם" דאקטאר, וועמען ער האט געווזן די „שוויאדעטסווא", האט די רביצן, אייער ער האט נאך א ווארט ארויסגערעדט, צוגעטראגן ס׳פארטוך צו די נאז און אויגן, און געטריילט מיט די אקסלען, זיך היים צעווייגט און איבערריסנדיק דאם געוויין, מיט איינגעהאלטן-צעצויגענע „אויגן" אווק אין די ווייטע חדרים, געעפנט די בריטע שויבן-שאנק, און ארויסגענומען די שער. ווי, ווי צו דער מאמע אויגן ! — מ׳מוז דעם שטן זיין חלק געבן... געמומען די שער, אפגעווישט דעם פנים און גערופן די „קינדער". שבת-קודש קומט דאך אן. מארגן דארפט איר זיך „צושטעלן", מ׳מוז די פאות אפשערן ! האבן די „קינדער", ווי אונטער א גאס-רעגן, געבויגן די קעפ, שטום געשטאנען. האט רב שמעלקע, ווי א שרעקעדיק-אומשולדיק קינד, געצויגן ווערטער — ס׳וועט אם ירצה השם, זיין אלדאם גוטס. ביידע דאקטוירים זענען מבטיח. האט די רביצין עטלעכע מאל געהויבן די שער און אריינפאלנדיק א פארמאטערטע אין נאענטן פאטעל, געווויגט דעם קאפ פון אקסל צו אקסל.

מיט געשטיקטע העלדזער און געקרעמפטע פינגער האבן די יונגעליט געלאקט די פאות. ס׳וועלט שפעט — האט די רביצן האסטיק א הויב געטאן און אין „איין אטעם" די פאות אפגעשוירן. — גאט ברוך הוא זאל העלפן, אין זכות פון שבת-קודש, פון די אבות הקדושים. אווק אין צווייטן צימער, געעפנט דעם באמעשטן קופערט, אריינגעלענט די פאות, געשליכט און געיאמערט, ווי ס׳קלאנט א מאמע אויפן פרישן קבר פון א אקארשט פארשטארבענעם קינד. אריין אין איר שלאפצימער, זיך איינגע-וואשן, איבערגעטאן לכבוד שבת, „געבנטשט ליכט" און נאך די שטילע תפילות, א גערוהיקטע, מקבל שבת געווען.

אויפצומארגנס איז די רביצן וויגנדיק דעם קאפ, געשטאנען מיט בליקן פון עקשנות אין דער שטוב-טיר וואס פירט אין בית המדרש אריין — זי וועט דעם רבין נישט לאזען גיין צום „טיש" — „זאלן קומען די קינדער". און זי איז זיך פארגאנגען אין שלוכצן.

האָט אַ טרויער-שטילקייט אָנגעפילט דעם בית המדרש און פאַרקוועטשט די הערצער. האָבן די חסידים דערמאָנט און אין עקשנותדיקן בטחון געוואַרט אויף נאָט ברוך הוא׳ס ישועה. און טאַקע באַלד האָט זיך פון הונדערטער מיילער דערהערט — באַפרייט! באַפרייט! האָבן חסידים, טאַנצנדיק, די „באַפרייטע" אויף די הענט געכאַפט, אַלע טירן אויפגעפראַלט. — מזל-טוב! מזל-טוב! און אַלץ האָט זיך אויפגעמישט אין איין צעשמחה׳טן אויסגעשריי. פאַרלייגט האָבן זיך הענט אויף אקסלען איז אריין די רביצן — לאָזט מיך אויף די „שוואַלבן" אַ קוק טאָן! באַלד געלאָפן צו דער קימפעטאָרן, פאַר וועמען ס׳האָט ביז איצט פיל געלייקנט און ווישנדיק די פייכט-צעשטראַלטע אויגן, בריט-שמייכלענדיק, איר אַ פרישן „מזל טוב" אָפגענעבן. האָט ברכה׳לע, מיט אַ נצחון-שמייכל אויסגעשטרעקט די אָרעמס און געשעפטשעט: מיר זענען דערלייזט געוואָרן, זאָל שוין קומען די גאולה פאַר כל ישראל, אָמן!

קבוצה חניתה של החלוץ הצעיר בסוקולוב־פודלסקי בשנת 1932

מימין לשמאל, בשורה ראשונה: יעקב ווינבערג, דבורה שפאָדעל, מענדיל מאנקע, מלכה סטאָצקי, רחל קראָווטשיק.

בשורה השניה: ישעיהו גרינצווייג, מאָטעל שידלאָווער, גיטל קערשענבוים, מרדכי כאָינע (מזכיר), דבורה שאַפּירא, בינם בארכאָווסקי.

בשורה השלישי: מרדכי גאָלדפעדער, ר. עפּעלבוים, ל. אשער, רייזעל סלא-דושינער, יצחק מיענדערזשיצקי (יו״ר), פייגע פּערלשטיין און פייוועל בארכאָווסקי.

לאָלאַ מאַרגענשטערן

מיין מאַמע די רביצין

אַ שלאַנקע, מאַיעסטעטישע פיגור, געמאַסטענע טריט פון אַריסטאָקראַטישער חשיבות, צאַרטע הענד און מילדע אויגען, פון וועלכע עס האָט שטענדיג ארויסגעשטראָלט גוטסקייט געפֿאָרט מיט פרומקייט און צניעות, — אזוי האָב איך אין מיינע קינדער-יאָהרען געזעהן מיין מאַמע, און אזוי וועט זי שטענדיג בלייבען אין מיין זכרון.

איך האָב געקענט אַ סך פּוילישע רביצינס; זיי אַלע האָבען מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ בעזונדער טיפּ פון אַרטאָדאָקסישער אַריסטאָקראַטיע און די מערהייט פון זיי האָבען פאַרמאָגט אַ ספּעציפישען חן. אָבער אין מיינע אויגען האָט קיינע פון די פּוילישע רביצינס מיט מיין מאַמע נישט געקענט זיך פאַרגלייכען.

אין סאָקאָלאָוו האָבען אַלע, אַלטע און יונגע, רעליגיעזע און ניט-רעליגיעזע אידען זיך בעצויגען צו מיין מאַמע מיט אַ בעזונדער רעספּעקט. פאַר זיי איז זי געווען די רביצין, די סאָקאָלאָווער „פוירסט לידי", די באַלעבאָסטע פון רבינ׳ס „הויף". פאַר מיר אָבער איז זי געווען אַלץ: מיין מאַמע, מיין וועג-ווייזער און מיין איינציגער און בעסטער פריינד. אין מיינע אויגען איז נישט דער רבי, מיין פאָטער, נאָר זי, מיין מאַמע, געווען דאָס שטראָלענדע ליכט און דער צענטער פון הויף, און אַלע מיינע בעסטע יוגענד-עראינערונגען זענען פערבונדען מיט איהר, וועלכע איז געווען פאַר מיר דער אידעאַל, דער מוסטער-מענטש.

ביי מיינע עלטערען ביז איך געווען די מוזינקע, די אינגסטע פון עלף קינדער ((אַכט שוועסטער און דריי ברידער), און אַלע האָבען מיך געבאַלעוועט, געצערטעלט און איך בין ערצויגען געוואָרען אין אַן אטמאָספערע פון רחבות און מאַטעריעלע באַקוועמליכקייט. אָבער איך מוז זאָגן, אַז גאָנץ גליקליך האָב איך מיך קיינמאָל נישט געפיהלט. דער שטרענגער רעזשים פון מיין פאָטער׳ס הויף איז נישט געווען צוגעפאַסט צו מיין נאַטור, צו מיין יונגער צאַפּלענדיגער נשמה. עפּעס האָט אויף מיר געדריקט און איך האָב זיך געפיהלט ווי אַ געפאַנגענע, ווי אַ צוגעשמידטע. מיר פלעגט זיך שטענדיג דאַכטען: ערגעץ וואו איז דאָ אַ גרויסע וועלט, צו וועלכע מען לאָזט מיך נישט צו, ערגעץ-וואו אויסערהאַלב דעם „הויף" איז דאָ אַ קאָכעדיג לעבען, פרייהייט, שוואונג און איך דאָ מוז לעבען ווי אין אַ געפענגעניש. אָפט מאָל, אין די אוועלדען, פלעג איך שטעהן שעה׳ן לאַנג ביים פענסטער, ארויסקוקען אין גאַס, בעטראַכטען די יוגענד וואָס שפּאַצירט ארום פראַנק און פריי, און איך פלעג טראַכטען מיט ווייטאָג: אַה, ווי גוט און וואוי איז זיי אַלע, וואָס קענען זיין פריי און נאַטירליך, געהן שפּאַצירען אין שטאָדטישען גאָרטען, זיך חברן מיט וועמען דאָס הארץ גלוסט! איך האָב זיי מקנא געווען און אין יענע שעה׳ן בין איך געווען נערן בעריית אָבצוגעבען דעם גאַנצען פּראַכט און רחבות פון אונזער הויף פאַר איין ווינקעלע

פון „קאָזע גאָס“ (די גאָס פון די אָרעמסטע). אָבער ענדערען מיין לאָגע האָב איך נישט געקענט דען מיין פאָטער האָט מיר שטרענג פערבאָטן זיך אויסצומישען מיט דעם פּראָסטען עולם און איך בין ווייטער געבליבען די געפּאַנגענע „פּרינצעסין“. דאָס אַלץ האָט אין מיר ארויסגערופען א ברויזענדען צאָרן, גערעכטע און אויך אומגערעכטע פּרעטענזיעס און ביסלעכווייז האָב איך אָנגעהויבן בעטראַכטען דעם גאַנצען „הויף“ ווי מיין בעדריקער, וואָס וויל ביי מיר אַוועקרויבען מיין יוגענד און פרייהייט.

און אויב איך האָב דאָס דורכגעהאַלטען און נישט אריינגעפאַלען אין קיין מרה שחורה, האָב איך עס געהאַט צו פערדאַנקען דער ליכטיגער געשטאַלט פון מיין מוטער, וועלכע האָט מיט איהר גוטסקייט, טאַקט און טאַלעראַנץ פערזיסט מיינע קינדער-יאָהרען.

וועז זי האָט חתונה געהאַט איז זי אינגאַנצען 15 יאָהר אַלט געווען. זי האָט אין איהר קינדהייט קיין וועלטליכע שולע נישט בעזוכט און קיין בילדונג נישט געהאַט, אָבער שפּעטער האָט זי — איך ווייס נישט ווי אזוי — זיך אויסגעלערנט צו לייענען און שרייבען גאַנץ קאָרעקט פויליש און דייטש און זי פלעגט זעהר גערן לייענען ביכער און צייטונגען אין די ביידע שריפטען. מיין פאָטער האָט דאָס נישט זעהר געשמעקט, אָבער ער האָט עס געדולדעט, דען ער האָט גוט געוואוסט, אז מיין שטרענג-פרומער מוטער וועט עס חלילה נישט שאַדען. אָבער מיין מוטער, וועלכע איז געווען מערקווירדיג טאַלעראַנט צו מענשען האָט געמאַכט נאָך א שריט ווייטער און צוגענומען לעהרער פון שפּראַכען אויך פאַר אונז, די קינדער. מיר, ד. ה. די ווייבער, האָבען זיך געהאַט אונזער בעזונדער וועלטעל. אין אַלגעמיין האָבען מיר נאַטירליך געמוזט זיך צופּאַסען צו אַלע רעגעלען פון דעם שטרענגען הויף-רעזשים. אָבער מען האָט אונז ערלויבט צו האָבען אויך אונזער אייגען ווינקעל און סיי מיין פאָטער און סיי די חסידים האָבען זיך בעצויגען דערצו מיט טאָלעראַנטען ביטול: עט, זאָלען דאָרט די ווייבער אַביסעל זיך נאַריש מאַכען און זאָלען זיי אין זייער עזרת נשים לייענען וואָס זיי ווילען, שאַדען וועט עס קיינעם נישט.

איך בין איבערצייגט, אז מיין מוטער איז געווען פון נאַטור געבענשט מיט א פיינעם עסטעטישען געשמאַק. זי האָט ליב געהאַט שעהן זיך צו קליידען און געווען א גוטער מבין אויף קליידער, אזוי ווייט, אז די בעסטע שניידער פון די וואַרשאַווער סאַלאָנען פלעגען זיך שטאַרק רעכענען מיט איהר געשמאַק. און פונקט ווי זי איז געווען א מבין אויף קליידער, אזוי איז זי אויך געווען א מבין אויף מענשען און פערמאָגט א געבוירענעם פסיכאָלאָגישען חוש. אין „הויף“ האָבען זיך ארומגעדרעהט טויזענטער מענשען פון אַלערליי סאָרטען און מיין מוטער פלעגט יעדען אייניגען ריכטיג אָבשאַצען לויט זיין ווערט. בטלנים, און ספּעציעל חונפים, טעלער-לעקער, האָט זי נישט געקענט פערטראָגען.

מיין מוטער האָט געמוזט פיהרען די גאַנצע ווירטשאַפט פון הויף, און דאָס איז געווען פאַרבונדען נישט בלויז מיט גרויסע אויסגאַבען, נאָר אויך מיט זאָרגען, חשבונות און אַמאָל אויך מיט פארשידענע קרענקונגען. אָבער מיט א מערקווירדיגער לייכטקייט האָט מיין מוטער געטראָגען די גאַנצע לאַסט אויף זיך און די אַדמיניסטראַציע פון דעם הויף איז דורך איהר געפיהרט געוואָרען מוסטערהאַפט. פאַר אַלץ האָט זי געפונען צייט און אַלץ האָט זי געטראָגען אויף איהר קאָפּ. מען מוז וויסען, אז אונזער משפּחה איז געווען א זעהר פערצוויגטע, מיט איידעמס, שנירען און אייניקלעך. זיי אַלע האָבען זיך בעצויגען צו איהר מיט גרויס ליבשאַפט און רעספּעקט

און ביי יעדער שמחה אָדער עת צרה און אויך ביי יעדען משפּחה-סכסוך, איז מיין מוטער געווען די צענטראַלע פיגור מיט וועלכער אַלע האָבען זיך געריכטעט, און איהר מיינונג איז געווען אין אַלע משפּחה-פראַגען דעצידירענד. דאָס אַליין האָט געפּאַדערט פון מיין מוטער אַ סך צייט, אויפמערקזאַמקייט, און נערוון. אָבער זי האָט אויף אַלע געפונען צייט און אַלץ דורכגעפיהרט מיט וואַרעמער ליבשאפט און מערקווירדיגער לייכטקייט. און אַחוץ די אַדמיניסטראַציע פון הויף און די זאָרגען פון דער משפּחה, האָט נאָך מיין מוטער שטענדיג געזאָרגט פאַר פרעמדע און געגעבען פיעל צדקה אָפען און בסתר פאַר אָרעמע בכבודיגע פאַמיליעס. איך געדענק, אַז איינמאָל וועו איינע פון מיינע עלטערע שוועסטער האָט חתונה געהאַט און מען האָט שוין געדאַרפט נעהן צו דער חופּה, האָט מען פלוצלונג אַנטדעקט, אַז מיין מאַמע טראָגט ניט איהר צירונג. אין הויף איז געוואָרען א גערודער: וואו איז דער רביצינס ציהרונג? און ווי אזוי קען מען דען נעהן צו דער חופּה, אויב די רביצין האָט נישט קיין ציהרונג אויף דעם האַלדז? מיין מוטער האָט געמוזט אויסזאָגען דעם סוד, אַז זי האָט פערזעצט די ציהרונג, וויל זי האָט געמוזט העלפען א ביכבוד׳יגער פּעראָעמטער פאַמיליע.

מיין לעצטע אונפערגעסליכע ערינערונג: איך געזעגען זיך מיט מיין מאַמע, נאָכדעם ווי איך האָב בעשלאָסען צו פערלאָזען סאָקאָלאָוו און אַריבער קיין וואַרשא. וועו מען האָט זיך דערוואוסט וועגען מיין בעשלוס איז אין הויף געוואָרען א גערודער. אַלע, און אויך איך אליין, האָבען געפיהלט, אַז דאָס בעדייט נישט סתם אַריבער-פאָהרען אין אַנדערע שטאָדט, נאָר עס מיינט: אבשיעד, אויף א סך יאָהרען, אָדער אפשר אויף אייביג. און אַלע זענען ארומגענגענען אָנגעקרוגט, פערטרויערט. מעהר פון אַלע איז געווען פערזאָרגט און ברוגז מיין פאָטער, וועלכער האָט געסטראַשעט, אַז ער וועט זיך מיט מיר נישט געזעגענען און אָבפאָהרען אָהן א זיי-נעזונד פון מיין פאָטער, איז אפילו פאַר מיר, די „רעוואָלוציאָנערקע" געווען א טראַגעדיע. בלויז מיין גוטע, טאָלעראַנטע מוטער האָט מיך געטרייסט, וויישענדיג די פארווויינטע אויגען: — פערפאַלען, קינד, איך זעה, אז דא איז פאַר דיר קיין פלאַץ נישטא. אָבער וואַרט צו עטליכע טעג ביז דער טאָטע וועט זיך בערוהיגען און דיר געבען א ברכה... ענדליך איז דער פאָטער אַביסעל ווייכער געוואָרען און זיך מיט מיר געזעגענט מיט א ברוגז׳ן „פאָהר לחיים ולשלום" און איך בין אָבגעפאָהרען מיט א צובראָכען געמיט. אָבער וועו איך האָב שוין נעהאַט אָבגעפאָהרען א שטיק וועג אין דער דראָזשקע איז פלוצלונג מיט די לעצטע כוחות אָנגעלאָפען מיין מאַמען, אָבגעשטעלט די דראָזשקע און פאַלענדיג מיר אויפ׳ן האַלדז צו מיר געזאָגט: — מיין קינד, איך בין געלאָפען נאָך אַמאָל זיך געזעגענען מיט דיר, דען איך האָב צו דיר א בקשה. דו וויסט, אז איך בין שטענדיג געווען צו דיר א גוטע מאַמע און דער מאַמעס הארץ זאָגט, אז איך וועל זיך שוין אזוי גיך נישט זעהן, וויל איך פון דיר נאָר א קליניגקייט: דו זאָלסט מיר צוזאָגען, אז דו וועסט יעדען פרייטאָג-צו-נאַכטס בענשען ליכט...

נאָך דעם טראָגישען טויט פון מיין פאָטער איז מיין מוטער און די גאַנצע פאַמיליע אַריבער קיין וואַרשא. א שטיק צייט האָב איך נאָך דא אין אַמעריקא בעקומען פון מיין מוטער בריף פול מיט בענקשאפט און צער. אָבער מיטאַמאָל האָבען די בריף אויפגעהערט אָנקומען און שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ביי דער ליקווידאַציע פון וואַרשא איז אויך מיין מוטער און כמעט די גאַנצע פאַמיליע אומגעקומען. פון אונזער גרויסער פאַרצווייגטער פאַמיליע האָבען זיך נעראָטעוועט בלויז דריי.

מאַרטירער־טויט פון וועננראָווער רב און סאָקאָלאָווער רבי

●

אין וועננראָוו האָט געוואוינט דער רבי ר׳ מענדל מאַרגענשטערן, א זון פון דעם סאָקאָלאָווער רבין ר׳ יצחק זעליג מאַרגנשטערן און אן אייניקל פון אלטן קאָצקער רבין ר׳ מענדלע קאָצקער. די פרומע יידן פון שטעטל האָבן שטאָלצירט מיט דעם רבין און דער רבי איז אויך געווען אין א געוויסן זין א קוואל פון פרנסה, וויל טויזנטער חסידים פון אלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן זיינען געקומען אהין צופאָרן, איבערהויפט אויף די ימים טובים.

יום כפור אינדערפרי זיינען די נאצים באפאלן דעם רבין, ווען ער איז געשטאנען אין קיטל און טלית און געדאַוונט, און אים ארויסגעשלעפט אין מארק אריין. באלד האָט מען געמומען טרייבן אויך אלע יידן פון אלע שולן און בתי־מדרשים און שטיבלעך אין מארק אריין.

די נאצים האָבן געמומען מאכן חוזק פון דעם רבין און אים געצוואונגען, מיט נאגייקעם אין די הענט, צו טאנצן פאר זיי. די יידן, וואָס האָבן דאָס צוגעזען, האָבן געווויינט שטיל אין האַרצן, און ניט איינער פון זיי האָט בעסער געוואָלט פאַרנעמען דעם רבינם פלאץ און לאָזן זיך פיניקן אנשטאט דעם רבין, אבער מען האָט מורא געהאט ארויסצורייַדן א וואָרט. און מען האָט אויך געוואוסט, אז עס וועט ניט העלפן, וויל די נאצים האָבן שוין געהאט אפגעמאכט ביי זיך, אז זיי ווילן פארמוטשען דעם רבין.

דער נאצי קאָמאַנדיר האָט געמומען שמייסן דעם רבין מיט דער נאגייקע און געשריען, אז ער זאל טאנצן שטאַרקער, בעסער. יעדעם מאל, וואָס ער האָט אים געשלאָגן מיט דער נאגייקע און אויך מיט די הענט, האָט זיך דער רבי געכאפט ביים האַרצן. דער רבי האָט מיט די לעצטע כוחות זיך באמיט אויסצופאלגן די באפעלן פון די נאצים כדי אז די דיטשע רשעים זאלן אזוי־ארום אנזעטיקן זייער לוסט נאָך רציחה און געמיינהייט און לאָזן צורו די אנדערע יידן פון שטעטל.

אבער פלוצים האָט דער נאצי קאָמאַנדיר אפגעשטעלט דאָס שלאָגן דעם רבין מיט דער נאגייקע און געהייסן אים, אז ער זאל אויפהערן צו טאנצן און אנשטאט דעם זאל ער אויסטאָן זיין שטריימל און ער זאל מיט זיינע הענט צונויפקלייבן דעם פערד־אפפאל, וואָס איז געלעגן אין מארק און זאל עם ארייַנלייגן אין שטריימל אריין, און דאן זאל ער נעמען דאָס שטריימל מיט דעם פערד־אפפאל און עם אזוי אנטאָן אויפן קאפ.

דער רבי האָט זיך אפילו ניט א קרום געטאָן. ער האָט זיך אראפגעבוינן און האָט אויפגעקליבן מיט די הענט דעם אפפאל און עם ארייַנגעלייגט אין שטריימל און דאן אנגעטאָן אויפן קאפ. זיינע ליפן האָבן דערבי שטיל געמורמלט עפעס א תפילה.

דעם נאצי קאָמענדאַנט איז דאָס אלץ אבער געווען נאָך ווייניק. האָט ער ווידער באפוילן דעם רבין, אז ער זאל מיט דעם פערד־אפפאל און דעם שטריימל אויף זיין קאפ טאנצן פאר אים. דער רבי האָט אויך דאָס געטאָן, ער האָט ווייטער געטאנצט. און יידן דערציילן, אז זיי האָבן געהערט, ווי דער רבי האָט דערביי געשעפטשעט שטיל:

— רבונו של עולם, זאלן די אלע באלידיקונגען קומען פאר דיר, זאלן זיי זיין אן אפקומעניש פאר אלע אונזערע זינד און זאל שוין קומען א ישועה אויף אידן!

דער רבי האט ניט געשריען, ניט געווײנט און אפילו ניט א קרעכץ געטאן.

דער נאצי קאמענדאנט האט צום סוף דערשטאכן דעם רבין מיט א באיאנעט און דער רבי איז געפאלן צו דער ערד. זיין ווייסער קיטל איז געווארן אנגעזאפט מיט בלוט. און ער האט זיין נשמה אויסגעהויכט!

ווען דער סאקאלאווער רבי האט זיך דערוואוסט ווער דעם מארטירער-טויט פון זיין זון, הרב ר׳ מענדעל, האט ער באקומען א הארץ-אטאקע און גלייך געשטארבן. וועגן סאקאלאווער רבינס פערזענלעכקייט שרייבט הרב מאיר בלומענפעלד, איינער פון זיינע תלמידים:

אלם תלמיד מובהק פון דעם סאקאלאווער רבין זצ״ל, ווי איך איבערגעבן עטלעכע פרטים פון אט דעם צדיק, וועלכער האט געהאט חסידים דא אין אמעריקע און קאנאדע. ער איז געווען איינער פון די זיעלען פון תורה און חסידות אין סאקאלאוו מיט איבער פערציג יאהר צוריק, עטלעכע יאר נאך זיין חתונה אין פינטשעוו.

נאך דער פטירה פון זיין פאטער, ר׳ חיים ישראל זצ״ל, דער פילעווער רבי, זוהן פון ר׳ דודל קאצקער, און אייניקל פון ר׳ מענדעלע׳ן, דער ערשטער קאצקער רבי, איז ער געווארן רבי צוזאמען מיט נאך צוויי ברידער, וועלכע האבען איבערגענומען א צאל חסידים. איינער איז געבליבען אין פילעוו און דער צווייטער אין לוקאוו.

דער סאקאלאווער רבי איז געווען געהרט און באליבט אויך ביי חסידים פון אנדערע רביים, איבערהויפט ביי די חסידים פון גערער רבין שליט״א, אלם גאר א נאענטער פריינד זיינער, ווייל אלע האבן אנערקענט זיין גרויסקייט אלם למדן, שכל הישר און שארפקייט אין רבי׳שער התנהגות. מען האט אין אים געקאנט זען די ירושה פון זיין זיידען, דעם קאצקער רבי ר׳ מענדעלע זי״ל.

ווען די אגודת ישראל איז געגרינדעט געווארן אין פוילן, איז ער געשטאנען אין דער שפיץ אלם איר מדריך און וועג-ווייזער און איז געווען איינער פון די ערשטע אין דער „מועצת גדולי התורה", וואו ער האט פארנומען גאר א חשוב׳ן ארט.

ער איז באזונדערס געווען באקאנט אלם גרויסער קענער אין וועלטליכע זאכען. ער האט גרינטליך באזעסען עטליכע שפראכען; אין לשון קודש האט ער געקאנט ווערען פארגליכען מיט די מאדערנסטע שרייבער. זיין ארטיקעל אין „דגלנו", אונטער דעם נאמען „עלבונה של תורה", האט געמאכט א רושם אין אלע חסידישע און משכיל׳שע קרייזען, סיי מיט דעם אינהאלט און סיי מיט׳ן נוסח.

אויף אלע רבנישע אסיפות איז ער געווען פון די ערשטע צו לאזן הערן זיין מיינונג. די רבנים האבן געהאט פאר אים דעם גרעסטן רעספעקט. ער איז געווען איינער פון די רבנים אויף אן אסיפה אין פעטערבורג און געזוכט השתדלות ביי דער רוסישער רעגירונג.

דער סאקאלאווער רבי האט געהאט א גרויסע ידיעה אין מעדיצין. זיינע רע-צעפטן זיינען געווען אנערקענט אין די אפטייקן. ער איז געווען גאר אויסגעשפראכן געגן די, וועלכע האבן געזוכט צו מאדערניזירן דעם אידישן לעבן אין אויסזען אדער אין געדאנק. איבערהויפט איז ער געווען אין כעס אויף די אידישע השכלה שרייבער וועלכע האבן זיך ניט גערעכנט מיט דעם ריינעם גייסט פון תורה און אידישקייט.

די וועגראווער לאנדסלייט געדענקען נאך גאנץ גוט די ערשטע שבתים אין יאר תרפ״ג, ווען ר׳ מענדעלע איז אויפגענומען געווארען אלם רב. מען האט אים געגומען פון מיעכאוו, לובלינער קרייז, וואו ער איז פריער געווען.

שמחה פאליאקיעוויטש

דער טויטען מארש קיין טרעבלינקע

אין מאי, 1942, האָט דער וואַרשעווער גובערנאַטאָר באַזוכט סאָקאָלאָוו; און דאָס איז געווען דער אָנהויב אין דעם מערדערלעך צוגרייטונג פֿאַר צו פֿאַרניכטען די יידן פון די שטעטלעך נעבען טרעבלינקע: די שטעטלעך סאָקאָלאָוו, וועננעראָוו, קאָסאָוו, סטערדין.

די יינגערע מענער פון די שטעטלעך האָט מען מיט צוואנג ארויסגעפירט אין די ארבעטסלאגערן פון דער אַרומיגער גענט, ווי קורטשעווו, סקשעסק, לובלינער געגנט, און אַנדערע ערטער, און אָנגעהויבן צו קאָנצענטרירן זיי אונטער די דראָטן מיט באַוואַפענטע וואַכן פון פּאָלקס-דייטשן און אוקראַינער. אַנדערע יידן האָט מען געמאַכט פאַר „פֿריוווילִיגירטע", ד.ה., אָבגעזונדערטע פון זייערע פאַמיליעס. זיי האָבן געוואוינט אין אַ לאַגער אונטער דער שטאָט (צווישן די האָב איך אויך געהערט). אָחוץ דעם איז דורכגעפירט געוואָרן אַ רעגיסטראַציע פון די אַלע יידן וואָס האָבן נאָנטע קרובים אין אויסלאַנד, כלומרשט אויף צו „געבן די מעגלעכקייטן" צו קענען עמיגרירן . . . עס איז געווען אַ ספּעציעלער פּלאַן פון שאָפן אַנטאָגאָניזם צווישן דער יידישער באַפעלקערונג גופא, און צוטיילן די יידן אויף פֿריוווילִיגירטע, ד.ה., די וואָס פאַר געלד קענען זיי בלייבן אין געטאָ, און אויף אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געמוזט צושיידן מיט זייערע פאַמיליעס און פאָרן מיט צוואַנג אין ארבעטסלאגערן אויף שווערע ארבעט (דער אָרעמסטער טייל פון די געטאָ איינוואוינער).

די מערדער האָבן גוט געוואוסט, אַז אזוי ווי מיר וואוינען נאָענט פון טרעבלינקע, קענען מיר שנעל דערשפּירן די גאַז-ריחות, האָבן זיי אַלעם געטאָן אויף אָפּציען די אויפמערקזאַמקייט, דעזאריענטירן די יידישע באַפעלקערונג און צו דעם צווועק אפילו דערלייכטערט דעם געטאָ-רעזשים.

איז טאַקע צוגעגאַנגען אַן איבערקוק-פּאָליטיק צוויישן „יודענראַט" מיט די פירער פון טרעבלינקע. דאָ איז געווען אַ יד אחת צווישן עם עם פירער גראָמס (סאָקאָלאָווער בירגערמייסטער) און ד"ר הערמאַן, זיין פאַרטרעטער.. ס. ס. פירער גראָמס, דער דיקטאַטאָר פון די דערמאָנטע שטעטלעך, איז געווען אַ הויכוואוקסיגער, אַ שלאַנקער, מיט אַ שטרייענג מיליטעריש אויסזען, שטענדיק מיט אַ גרויסן הונט און אַ מיליטעריש באַגלייטער ארום זיך. אויף קיין יידן האָט ער נישט געקענט קוקן. ווען דערדאָזיגער פֿאַרשוין פלעגט אמאָל זעלטן דורכגיין די געטאָ אויף אַן אינספּעקציע פלעגן די יידן פאַרשווינדן, ניט וועלענדיג זיך אָנשטייסן אָן זיינע מערדערישע בליקן. ער פלעגט שטענדיג גיין אין מיטן גאַס כדי זיך נישט אָנצירן חלילה אָן די „אַנשטעקנדיקע דרעקישע יידן". ד"ר הערמאַן איז, לויט זיין אויסזען, געווען דער געגענ-

זאץ פון דערמאָנטן גראמס : אָביסל נידריקער פון מיטעלן וואוקס, אַ בריט-פֿלייציגער, מיט אַ פּאָר בינאָקלען. טיפֿלמאָל פֿלעגט ער קומען צום יודענטראָט זיך פּאַרשטענדיגן מיט דעם סעקרעטאר יצחק שלאָפּפּין אָדער מיט דעם פּרעזעס נחום לעווין, אויף דער גאַס פּאָר דער גמינע ביי זיין אויטאָ. אַנדערט מאָל פֿלעגט ער אומגעריכט אליין אריינ-גיין אין די יידישע גאַסן, און ווייַ איז געווען צו אַ יידן אָדער פּאָלאַק וואָס איז אריינגעפּאַלן אין זיין נעץ. זיין הויפּט-מיסיע איז באַשטאַנען אין אונטערדריקן פּוילי-שע אונטערערדישער טעטיקייט אין יענע אומגעגנטן. צו זיין דיספּאָזיציע זיינען אויך געשטאַנען געלִיבטע פּאָלקס-דייטשקעס פון פּויזנער אומגעגנט, וועלכע האָבן אים געהאָלפֿן מיט זייער פּערזעטערישער טעטיקייט.

וועג דער דאָזיגער פּאַרשוין פֿלעגט כאָפּן יידן אויף די וועגן אויסער דעם געטא זוכן אַ שטיקל ברויט פּאַר די שטאַרבנדע קינדער, פֿלעגט ער זיי בריינגען צו זיך און איינפּאַך דערשיסן, און דעם יודנראָט געלאָזט וויסן, אַז מען זאָל קומען אָפּנעמען די מתים. ער פֿלעגט צו זיך אויסרופן אָפּט דעם יידישן דאָקטאָר פון געטא, לודוויג האַלצער, און קאָנטראָלירן וויפֿל טויטן-שיין ער שרייבט אויס אַ וואָך פּאַר די אויסגעשטאָרבענע יידן פון הונגער און עפּידעמיעס אין געטא. גראָמס און הערמאן האָבן אויך געגומען כאַבאַר און דערפּאַר פּאַרזיכערט די יידן אַז אונז וועט קיין שלעכטס ניט פּאַסירן.

אין יולי 1942 ווען אַלע יידן-טראַנספּאָרטן זענען אַדורך איבער די באַן-לִיניעס סאָקאָלאָוו-קאַסאָוו, האָט צו אונז שוין אָנגעהויבן דערגרייכן דער ריח פון די גאַז-קאַמערן פון טויט לאַגער, אָבער אויך דאַן האָבן די מערדער פּייערלִיך פּערזיכערט אונז, אַז מען מיינט נישט אונז יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעמבלינקע. דער פּירער פון טויטן-לאַגער, דער שרעקליכער מערדער זאוא פֿלעגט זיך צייט נעמען און דערווייל קומען אייניגע מאָל אין וואָך קיין סאָקאָלאָוו צום יודן-ראַט און פערלאַנגען פּערשידענע מאַטעריאַלן ווי דראָט, נעגל, בלעך, פּאָר דעם לאַגער אליין און פּאָר זיך — ווערטפֿולע חפצים, און דערביי שטענדיק פּערזיכערן אונז, אַז מיר קענען שלאָפֿן רואיק, אונז וועט קיין שלעכטס ניט געשען.

ספּעציעלע אַגענטן פֿלעגן ארומגיין און פּאַרשפּרייטן פּאַרשידענע ווערסיעס וואָס האָבן געהאַט איין אינהאַלט : „מיר וועלן בלייבן“... און די פֿלענער פון די מערדער האָבן געגעבן גוטע רעזולטאַטן. פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די שטעטלעך האָבן זיי געמאַכט אַ צעברעקלטע מאַסע, און וועלנדיק געפינען אַ שטיקל „טרייסט“, האָבן אַ סך אויפגעכאַפּט די דאָזיגע פּאַלש-פּאַרשפּרייטע ווערסיעס און זיי געגלויבט. אזוי איז צו יענער צייט געווען פּאַרשפּרייט אַ ווערסיע אַז דער אינטערנאַ-ציאָנאַלער רויטער קריַיז אין דער שווייץ האָט זיך דערוואוסט וועגן טרעבלינקע און ער האָט אינטערווענירט ביי היטלערן, און אַז דאָס וועלט-געוויסן איז אויפגעציטערט געוואָרן, און אָט אָט איז צו דערוואַרטן, אַז די טויטן-צוגן וועלן אויפהערן צו לויפן קיין טרעבלינקע.

אָבער דורך דער באַן-לִיניע סאָקאָלאָוו-קאַסאָוו פֿלעגט נישט אויפהערן יעדן טאָג דורכלויפן די טויטן-צוגן מיט טויזנטער יידן פון די ווייטסטע געגנטן אין די ריכטונג פון שוידערלעכן גיהנום. דורך דער צייט פֿלעגן צו אונז דערגיין אַלץ מער ידיעות וועגן דעם וואָס קומט פּאָר אין טרעבלינקע, און די יידן האָט ארומגעכאַפּט אַ האָפנונגסלאָזע פּאַרצווייפלונג, אַ שרעקליכע אָפּאטיע. ביי אַזאַ שטימונג האָט די פּאַרצווייפלטע מאַסע אויפגעכאַפּט יעדעם וואָרט וואָס האָט נאָר געקענט אויף אַ

מאמענט פֿארטרייבן די פֿארצווייפֿלונג און וויסנדיק, אז עס איז ווייט פון אמת דאָך זיך אליין איינרעדן אפשר . . . אפשר וועט דאָס אונז אויסמיידן.

ביז עס איז געקומען ענדע אויגוסט 1942, ווען עס זענען אויסגעאָטן געוואָרן פֿריער די שעדליצער און לאשיצער יידן (דרייסיג קילאָמעטער פון אונז) וואָס זיינען דורכגעפֿירט געוואָרן דורך סאָקאָלאָוו באן-סטאַנציע קיין טרעבלינקע. די דאָזיגע ידיעה איז אַדורך ווי א בליץ איבער די געטא־אייגוואוינער פון סאָקאָלאָוו. סטיכיש און ספּאָנטאָן האָבן זיך כמעט אַלע יידן ארויסגעלאָזט אין די פעלדער און וועלדער, געשטויסן פון גרויזאָמע שרעק. בלויז די עלטערע זיינען געבליבן און אָבגעוואָרט מיט א שוידערליכע גלייכגילטיגקייט אויף די מערדער.

איך בין דאָן אַנטלאָפן פון מיין ארבעטס-לאָגער, כדי זיך פאריניקן מיט מיינע נאָנסטע קרובים, מיט מיין פרוי און קינד. אָבער איך האָב שוין קיינעם ניט געטראָפן, בלויז עטלעכע שכנים האָב איך געזען. די גרעסטע טייל זיינען אין די בעטן געלעגן מיט דער „האָפנונג" דערשאָסן צו ווערן אין אייגענע היים. דען ווער עס האָט זיך קראַנק געמאַכט איז קיין טרעבלינקע נישט געפירט געוואָרן, נאָר דערשאָסן געוואָרן אין בעט.

מיין שוועסטער, אברהם יצחק מיעלניק פון קאליש, האָב איך געטראָפן אין בעט ליגן, ארומגעוויקלט איבערן לייב מיט די מאַנוסקריפּטן פון זיינם א רעליגיעז געשריבן ספּר. ער זאָגט צו מיר: מיט דעם וועט מיר זיין לייכטער צו שטאַרבן. און ער האָט צו מיר געשריען: אַנטלויף, דו ביסט נאָך יונג, אפשר וועסטו זיך ראַטעווען, „זיי" קענען יעדע מינוט קומען. אין פעלד, אין וואַלד, וועסטו דיין פרוי און קינד געפינען. אויף די אויסגעשטאַרבענע נאַסן פון געטא האָב איך געטראָפן בלויז אייניצעלנע יידן מיט בליכע געזיכטער און דערשראָקענע אויגן, באַהערשט פון משוגעת-פּסיכאָז. זיי זענען געלאָפן פון איין גאַס אויף די צווייטע און נישט געוואוסט וואו א רעטונג צו זוכן. יידישע פּאָליציי-לייט האָבן זיך ארומגעדרעהט אומרואיג ארום די געמיינדע, און דער „יודנראַט" איז געזעסן מיט פערלאָרענע קעפּ.

דורך א לאָך אונטער די געטא-דראָטן האָב איך מיך ארויסגעקראָגן, אראָפּגעריסן פון זיך דעם שאַנד-צייכן און געלאָזט זיך אונטערן שטאָט. אין א פּארנאַכט וועג עס האָט שוין אָנגעהויבען צו ווערן טונקל, האָב איך מיך דורך פּויליש-בעוואוינטע געסלעך געלאָזן אין פעלד אריין. איך וויל ביי די איינוואוינער עפּעס איבערפרעגן, אָבער מען וויל מיר אפילו ניט ענטפערן, — אַנטלויף! אַנטלויף! אַנטלויף! פעריאָגט מען מיך! מ׳האָט מורא פאַר מיר ווי פאַר א ווילד באַשעפּענישע. איך לאָז מיר אין די ריכטונג פון די פעלדער וואָס גענינען זיך א פּאָר קילאָמעטער אונטער די שטאָדט. אין דער נאַכט-פינסטערניש דערזעה איך פערדעכטיגטע ליכט-פיגנאַלען, איך לויף אויפן פעלד טיפער, גראָב זיך איין אין א בערגל היי, און אין דער שטילקייט פון דער נאַכט דערהער איך פערבאַרגענע מענשליכע געשריייען, און באַלד דערנאָך הער איך מענשען לויפן אין מיין ריכטונג. איך דערהער געמיינע זידל-ווערטער אין דער פוילישער שפּראַך, איינער פרעגט דעם צווייטן: האָסט דעם זייגער? — יא! דאָס געלט אויך? — „דער קרעציגער יוד האָט זיך נאָך געווערט . . . א קאַלטער שוויים האָט מיך באַדעקט, וועג די רויבער זיינען פאַרביי מיר אַדורך און פערשוואונדען אין די נאַכטיגע פינסטערניש. אויף צומאַרגנס האָבן באַקאַנטע פּאָליאַקן געפונען אין פעלד א צושטאָכענעם און בארויבטען דעם סאָקאָלאָווער תבואה-הענדלער מיכולקע. איך גיי ווייטער אין דער ריכטונג פון נאָנסטען וואַלד און דערזעה אין דער פינסטער-ניש סילועטן פון מענטשליכע געשטאַלטן וואָס קומען ארוים פון א קליין וועלדל. איך

וואַרף מיך שנעל אויף די ערד און אַבסערוויר אין וועלכע ריכטונג זיי געהען. פֿלוצלונג, איך דערהער יידיש רייַדן! איך דערנענטער זיך צו זיי און דערקענ גלייך די צוויי זיהן פון נפתלי דעם פערדהענדלער און זייער חבר דעם קצב שטשערב (אַלע סאָקאָלאָווער). זיי גיינען אַוועק פון וואַלד אין אַן אַנדער ריכטונג. זיי לעבן שוין אין וואַלד אַ ליינגערע צייט. זיי זאָגן צו מיר: דאָס אָרט זעט פאַר אונז אויס צו געפערליך, אין די ערטער דאָ זיינען צופיל יידן וואָס בלאָנדזשען ארום. זיי ראַטן מיר גיין אין אַ צווייטן וואַלד. איך צעשייד זיך מיט זיי, און געה אין אַ צווייטע ריכטונג.

איך געה אין די פינסטערניש אַן אַ ציל, אַן אַ פּלאַן. איך מייד אויס די פּויערשע קאָלאָניעס, עס זאָל מיך נישט פּערראַטן דאָס בין ן; ון די הינט; איך בין אליין, מיט מיר און מיט דער נאַכטיגער שטילקייט, וואָס ווערט פון צייט צו צייט איבערגעריסן פון הינט-בילן. די נאַכט-פינסטערניש שיצט מיך געגן די חיות אין מענשליכע גע-שטאַלטן.

ארום 12 ביינאַכט גענט אויף די לבנה. די פינסטערניש פערשווינדט. אַ שרעק נעמט מיר ארום, אין ליכט האָב איך מורא פאַר מיין אייגענעם שאָטן. פלוצלינג דערהער איך ווי פון אַ דערנעבענדיק פעלד הויבט אַן ברעכן דאָס דאַרע היי פון די אויפגעשטעלטע בערגלעך, די העלע נאַכט-שטילקייט ווערט איבערגעריסן פון אַ שושקען זיך פון מענטשן און באַלד לויפן פאַרבי מיר דורך שוואַר סאָפענדע, איינגעבויגענע יידן, אַ טייל מיט קליינע קינדער אויף די הענט. איך לויף זיי נאָך. אין וואַלד דערקענ איך אין זיי סאָקאָלאָווער יידן, גאַנצע משפּחות, און אויך וועננראָווער ארומבלאַנ-דזשענדע יידן. אויס שרעק זענען זיי ארוים פון די באהעלטענישן און אַנטלאָפן אין וואַלד, וואו זיי האָבן זיך צוטיילט אויף קלענער גרופּן.

אזוי זענען אַוועק צוויי וואָכן ביז דער ערשטער העלפט סעפּטעמבער, 1942. יעדען טאָג און נאַכט איז געווען אַ קאַמף פאַר דורכלעבן ביז מאָרגן, ווער אין אַ לאָך אונטער דער ערד, ווער אויף אַ בוים אין וואַלד, ווער אין די בערגלעך היי אין פעלד. פערפאַלגט האָבן אונז סיי די רויבער-באַנדעס וואָס האָבן אין די שוצלאָוע יידן געזעטיגט זייערע רויבערישע אַפּעטיטן, סיי דייטשע שאַנדארמעריע, און סיי די פּויליש פּאָליציי.

אַפּקלאַנגען פון מאַשין-ביקסן שאָסן פלענן אַנזאָגן אַז ערגעץ אין פּויליען בלאַנ-דזשען ארום יידן.

צוויי וואָכן זענען אזוי אַוועק לעבענדיק אין פעלד און וואַלד, אויסגעהונגערטע, אויסגעמאַטערטע. די דייטשע מערדער, וואָס האָבן שוין געהאַט באשטימט אַ טערמין פון אומבריינגען אונז, איז אַבער געווען ניט באַקוועם זייערע קרבנות צו זוכן אין די צעשפּרייטע פעלדער און וועלדער. און אַנשטאַט דעם האָבען זיי זיך געוועלדעט צום יודנראַט און אויסגעדריקט זייער „פּאַרוואונדערונג" פּאַרוואָס מען איז אַנטלאָפן בשעת אונז דראַט קיין שלעכטס. האָט טאַקע דער יודנראַטניק, דער שוף פון ארבעטס-אַפּטיילונג ביים יודן ראַט, קלמן קלין (ראַזען זיין ריכטיגער נאָמען) געלאָזט געבן צו וויסן דורך פארשידענע אומוועגן, אַז מען קען צוריק אין געטא קומען. „מען פאר-לאַנגט פון אונז נישט מער ווי ארבעט" . . . וועגן דעם זיינען די יידן אין פעלד און וואַלד געוואָר געוואָרן, און אַ טייל פון די שוצלאָוע בארויבטע פארצווייפעלטע ארום-בלאָנדזשענדע יידן האָבן זיך בלינד געלאָזט פארפירן און בלינד געגלויבט, אפשר... איבריגענס איז די אַפּאַטיע און גלייכגילטיגקייט געווען שוין אין אַזאַ מדרגה, אַז דער ווילן צום לעבן איז אַפּגעשטאָרבן. זאָל זיין וואָס עס וועט זיין — האָבן יידן געזאָגט —

און גאנצע מחנות יידן האבן זיך געמאלדן לויט נאכן רוף פון יודנראט צו דער ארבעט. ספעציעלע דייטשע מיליטערישע וואכן פלעגן קומען לויטן באפעל פון די מערדער, נעמען וואס מעהר יידן צו אומנויטיגע ארבעט, כדי צו ערוועקן דעם גלויבן, אז מען האלט אונז פאר ארבעטסנוצליכע, מיט א שמייכל פלעגן די מערדער צוקוקן אויף די לאנגע ארבעטער-קאלאנען און טראכטן ביי זיך — מיר האבן שוין די קרבנות אין די הענט.

אין דער לופט האט געשוועבט איבער אונז דאס געשפענסט פון טויט, יעדער מיט זיינע נאנסטע קרובים האבן זיך אין די הייזער געמאכט אונטערערדישע הייל, טאפלטע וועגט, טאפלטע בוידימער, פארמאסקירטע קעלערם אין מוסטערהאפט אוים-געקלערטע באהעלטענישן. און אזוי איז דאס לעבן, וואס איז קיין לעבן גלוועגן, צוגע-נאנגען אין כסדר׳דיג אפוואַרטן, וואס וועט זיין מיט אונז. מען פלעגט נעכטיגן פערזאמעלט צוזאמען מיט די נאנטסטע פאמיליע, און א וועקשטעלן א וואך, וואס זאל אויפפאסן. נאך יעדן פארדעכטיגן שארך, ביי יעדע אומרואיקייט פון דרויסן, פלעגן זיך אלע אריינלאזן אין דעם באהעלטענישׂ.

דער געטא-קאמאנדאנט סורדיק, א פאליאק פון פוזנער אומגעגנט, פלעגט אונז עקסטרא אנווארפן א שרעק. ער פלעגט ספעציעל ארומלויפן גאנצע נעכט אין געטא באוואפנט, שיסן און וויילדעווען אין א שיכורען צושטאנד, ציווילע דייטשן פלעגן מאכן רויב-אנפאלן אין די נעכט, ספעציעל כדי אריינצוואַרפן די געפאנגענע יידן אין א צושטאנד פון דעפרעסיע און מאכטלאזיקייט. און אזוי האט דאס לעבן זיך געצויגן אין אבוארטן, דאס איז געווען א מין גסיסה, ניט קיין לעבן און ניט קיין טויט, ביז עס איז געקומען דער 22טער סעפטעמבער, 1942.

א טייל פון די סאקאלאווער „קדושים"

די מערדער האָבן ספּעציעל אויסגעקליבן די דאָטע פון מוצאי יום-כּפּור. אין טאָג פון יום-כּפּור זיינען זיך די יידן אין נעטאָ צונויפגעקומען אין די שטיבלעך דאָוונען (פון אונזער לאַגער האָט מען אַלע צום דאָוונען געשיקט...) עס איז שווער צו שילדערן דאָס בילד ווי עס האָט אויסגעזען ביים דאָוונען. דער גאַנצער יאָמער האָט זיך צעגאָסן אויף יעדן איינעם. יונגעלייט וואָס זיינען פרעמד געווען פון רעליגיעזען לעבן, זיינען אויך געקומען דאָוונען, געשטויסן פון אן אינערלעכן געפיל; אפשר איז דאָס שוין דאָס לעצטע מאָל, טא זאָל מען נאָך מיט יידן זיין צוזאַמען. די תפילות האָבן אויסגעזען ווי ודוי אין די לעצטע מינוטן פון לעבן.

שטייט דער אלטער סאקאלאווער בעל-תפילה ישראל הענאך ביים עמוד און וויינט און שרייט און רופט צו גאָט, ווי ער וואָלט געוואָלט ביי גאָט די שרעקליכע גזירה אָפּשרייען. דער געסטאַפּאָ-מערדער הערמאן מיטן געטאָ-קאַמאַנדאַנט סורדיק זענען אין דער צייט ארומגעגאַנגען אין געטאָ, ציניש-גיריג נאָך יידיש בלוט און געשמייכלט צוהערענדיג די יידישע רחמים-געבעטן. ביינאַכט נאָכן דאָוונען, ווי דער יידישער שטייגער נאָך א תענית, האָבן אויך יידן נישט פארגעסן לחיים צו טרינקען. אָבער שוין דאָס לעצטע מאָל. אויף זיי האָבן אָפּגעווארט אָפּטיילונגען פון ס. ס., אוקראַי-נער, ליטווינער און לעטן, דורכצופירן דעם צוגעגרייטן מאָרד-פלאַן.

אויף צו מאָרגנס 5 פרי זיינען מיר אין אונזער לאַגער נעבן דער שטאָט דער-ציטערט געוואָרען פון א מוראַ׳דיגע שיסעריי ארום געטאָ. דריי שעה האָט געדויערט אָן אונאויפהערלעך שיסן. 8 אין דער פרי זיינען די מערדער אריינגעדרונגען אין געטאָ באַוואָפנט מיט האַנטגראַנאַטן, מיט מאַשין- און האַנט-ביקסן, כדי ארויסשלעפן די יידן פון די באַהעלטענישן. מיט דער הילף פון שרעקליכסטן טעראָר, ווי אויך דער הילף פון א טייל יידישע פּאָליציי וואָס האָבן געוואָלט זייער לעבן ראַטעווען דורך א צווייטנס טויט, איז די מערדער געלונגען דעם ערשטן טאָג צונויפזאַמלען אויפן שולפּלאַץ כמעט א העלפט יידן פון די באהעלטענישן, און פון דאָרט טרייבן זיי צו דער באַן אין א ספּעציעל צוגעגרייטן צוג קיין טרעבלינקע. 4 טויזנט יידן, געטריבן ווי כּטאַדעם בהמות זענען געגאַנגען מיט שנעלע טריט, געיאָגט פון באַוואָפנטע מערדער, מיט אויסגעשטעלטע אויטאָמאַטן גלייך צום שיסן. א שוואַרצער וואָלקן פון שטויב האָט באַדעקט די שנעל געטריבענע מענער, פרויען און קינדער: יונג און אלט, אלע זיינען געגאַנגען צוזאַמענגעדריקט, געברודערט זיך אין לעצטן וועג. גאַנצע משפּחות זיינען געגאַנגען געאַרעמט. צוזאַמענגעשלאָסן, שטום, אָן לשון זיינען די דאָזיגע מענ-טשען געגאַנגען זייער לעצטן וועג, ווי זיי וואָלטן מיט זייער שווייגן געוואָלט אויסדריקן זייער עקל געגן דעם באַרבאַריזם, געגן דעם גרויל, וואָס די מענטשליכע געשיכטע האָט נישט געקענט ביז יעצט.

מוטערס האָבן געטראָגן אויף זייערע הענט פיצלעך זויג-קינדער און פאַרשטאָפט די מיילכלעך פון די ווייניגע קינדער מיט זיערע לידיגע ברוסטן, אז די קינדער זאָלן נישט שטערן און איבערריסן די שטילקייט פון דעם פייערליכן מאָרש צום טויט. מענער האָבן געשלעפט זייערע פאַרחלשטע פרויען און עם איז געווען א גאַלאָפּ-מאַרש צום טויט, גלייך ווי זיי וואָלטן זיך געאיילט שנעלער צום אונטערגאַנג, שנעלער אַנטלויפן פון דער נידערטרעכטיגער וועלט וואָס האָט דערלאָזט צו אזא שרעקליך פערברעכען געגן אונשולדיגע מענטשן. פון די זייטן זענען געשטאַנען די אריער, די פרומע קאַטאָליקן און זיך צוגעקוקט גלייכגילטיק צו דעם דאָזיקן טויט-מאַרש. צווישן די לעצטע געטריבענע איז נאָכגעלאָפן אן אלטע פרוי מיט איין פוס, אונטערגעשפּאַרט

אויף צוויי קוליעס, זי איז געלאפן ווילד מיט אלע כוחות, ווי זי וואלט זיך נישט געוואלט שיידן מיט אלע יידן און געלעבט אומקומען צוזאמען מיט זיי, אבער אירע כוחות האבען ניט געקלעקט און זי אין געפאלן א דערשאסענע ליינג-אוים אונזערע לאגער-דראטן. די אלע יידן וואס האבן נישט געקענט מיטמאכן דעם שנעלן מארש, זענען דערשאסן געוואָרן, דער וועג איז באדעקט געווען מיט אזעלכע דערשאסענע.

נאכדעם האט זיך אנגעהויבן א קאמף מיט די נאך באהאלטענע יידן, א קאמף וואס האט געדויערט איבער 10 טעג. אלע אונטערערדישע און אנדערע באהעלטענישן זיינען אבסערווירט געוואָרן דורך ספעציעלע מערדער וואס האבן שוין געהאט ער-פארונג ביים אומבריינגען אנדערע יידן אין שטעט און שטעטלעך. אממייסטן פלעגן פערראטן די קליינע קינדער מיט זייער פארשטיקט געוויין. עס זענען געווען פיל פאלן וועו אין מאמענט פון שרעק אויסגעמישט מיט משוגעת האבן פאטערליכע הענט דער-שטיקט זייערע קינדער, כדי דורך זייער געווען נישט פעראטן צו ווערן.

די יידן וועלכע זיינען ענטדעקט געוואָרן די ערשטע פאר טעג פון דער פערניכטונג פלעגן די מעלדער דערשיסן אין מאסן-קברים אין געטא. אזעלכע מאסן-קברים גע-פינען זיך אין סאקאלאוו עטליכע. ביי אזא מאסן-קבר האב איך אליין געזען אויספירן די שוידערליכע מאסן-דערשיסונגען מיט א פאלקאמער גלייכגילטיגקייט פון די מערדער.

געווען איז דאס אזוי: איך מיט נאך א גרופע ארבעטער פון אונזער לאגער, צווישן וועלכע עס האבן זיך געפונען די ברידער ישראל און הערשל גרינבערג, משה קרייטמאן, גאלדוואסער שלמה, זיינען געשיקט געוואָרן ארבעטן אין א מיל וואס איז געווען דאן פארוואנדלט אין מילימערישער מאגאזין. די מיל איז געשטאנען אפגע-רוקט פון די געטא-דראטן אונגעפער א הונדערט מעטער. און שטייענדיג ביי דער מיל האבן מיר געקענט זעהן וואס קומט פאר, און מיר האבן געזעהן ווי דער שוין דערמאנטער קלמן קלין איז געשטאנען מיט א פאפיר אין די הענט און פארשריבן וועו עס ווערט דערשאסן.

די בעסטיאלע מערדער האבן אויסגעשטעלט צו 10 מענטשן און פון איין שאס האבן אלע געפארפט געטויט ווערן, אזוי ווי דאס איז אונמענליך געווען, האבן די לעבן געבליבענע פון דעם איינציגן שאס געמוזט פארשאטן ווערן לעבעדיקערהייט. נישט וועלנדיק באגראבן ווערן לעבעדיק, האט זיך יעדער געריסן צו זיין פון די ערשטע סדי אז די קויל זאל אים דורכלעכערן. נאנצע פאמיליעס האט מען געטריבן האלב-פארחלשטע, אייגער האלטנדיק זיך פאר צווייטן. טאטעס און מאמעס האבן פארדעקט די פנימער פון זייערע קינדער, אז זיי זאלן נישט זען פארן טויט די הארץ-רייסנדע סצענעס. צווישן די וואס האבן געטריבן צום טויט האבן אויך נישט געפעלט קיין יידישע פאליציי-לייט, און צו שאנד זאלן דערמאנט ווערן זייערע נעמען. דאס זיינען געווען די יידישע פאליציסטן משה וואלגאוויטש, שפיגעלמאן, שעפסל ראזענצווייג (אלע סאקאלאווער), פרענקעל (געשטאמט פון קאוונע), ארבוז (א קאלישער), יאנקל פארבשטיין, און נאך אנדערע וועלכע איך האב נישט געקענט נענוי דערקענען. א טייל יידישע פאליציי און א טייל באגרעבער האבן געמוזט שטיין און צוקוקן ווי זייערע נאענטסטע קרובים ווערן קאלטבלוטיג און סאדיסטיש געטויט.

און די לעצטע פאר טעג פון דער פארניכטונג, זיינען א סך יידן אליין ארויס פון די באהעלטענישן זיך איבערגעבן אין די הענט פון די מערדער, ערשעפטע פון הונגער, האלב בלינדע פון ליגן אין די שטענדיגע פינסטערניש, פערשטינקענע פון די מענשליכע אומריינקייט, זענען די דאזיגע מענטשן דערגאנגען צו א שטופע פון לעצטער

רעזיגנאציע אדער משוגעת. אט די מענטשן וואס זיינען שוין קיין מענטשן נישט געווען, האבן בעסער געוואלט טרעבלינקע איידער א לאנגזאמען אונפארמיידליכן טויט אין די אונטערערדישע הייליגן און אין אנדערע באהעלטענישן. זיי זיינען געזאמלט געוואָרן צו אייניגע הונדערט, און וועלן עס פלעגט אדורך א צוג מיט יידן קיין טרעבלינקע פלעגט מען אויך זיי אריינווארפן אין די וואגאנען.

די גאנצע צייט איז דער פירער פון טרעבלינקע טויט-לאגער זאוו ארומגעפארן איבער אלע שטעטלעך ארום און געזען, אז די פערניכטונג זאל צוגעהן "ריכטיג". אם ליינגסטן האט ער פערבראכט אין סאקאלאוו, און דעם לעצטן שאם האט באקומען דער פרעזעס נחום לעווין, וועלכער איז פריער אליין אויסגענוצט געוואָרן אלס צוהעלפער צו דער פארניכטונג.

אין דער צייט וועלן איין טייל פון דער שטאט האט זיך געגאסן יידיש בלוט און דאם בלוט האט נאך ניט געהאט פארטריקנט, איז אין דער אלישער זייט דאם לעבן געפלאסן נארמאל, פוערים זיינען געקומען פון די דערפער פארקויפען די תבואה אויף די מערק, אינקויפן אין די פוילישע קליטן, און הענדלער פון טישלעך מיט שפילצייג פאר קינדער אויפן מארק האבן אויסגעשריען זייערע סחורה. די שאסן און גראנאט-אויפרייסן האבן קיינעם ניט געקימערט און אייניגע פון די פאליאקן האבן זיכער אפילו זיך געפרעהט.

מיט א פאר טעג שפעטער נאך די פארניכטונג האבן די פאליאקן גענאסן פון א בילינן אויספארקויף פון די מלבושים, מעבל, געשיר, בעטגעוואנט, דער דראנג צו דעם איז געווען זייער גרויס. פוערים פון דארף האבן געמאנט פאר זיך דאם ערשטע רעכט צולויבן פינקטליכן צושטעלן די קאנטינגענטן תבואה. שטאטישע פאליאקן האבן אויסגענוצט זייער פראטעקציע ביי די מערדער אריינצוקריגן זיך פריהער אין דעם טויטן געטא, בכדי צו זיין די ערשטע אויסצוקלייבן זיך א בעסערן רויב. די פאליאקן וואס האבן געהאט וויניג מזל האט מען צוגעטיילט פארבלוטיקטע מלבושים אדער בעטגעוואנט, און די דאזיגע בלוט-פלעקן איז שווער געווען צו דערוואשן. גליקליך זיינען געווען די וואס האבן אין מלבושים און בעטגעוואנט געפונען באהאלטן געלד אדער אנדערע ווערט-זאכן.

אין אונזער לאגער, וואו קיין באפעל פון פערניכטן איז נאך נישט געווען, פלעגן זיך אנדערע מערדער אין דער פרייער צייט אביסל "לוסטיג מאכן" און אנפאלן אויף אונז. ביי אזעלכע אנפאלן זיינען געטויט געווארן דורך דערשיסן דער לאדזשער יידישער שילער הערשעק בוב. ער איז געפאלן נעבן א פוילישער האטקע און די פוערים האבן זיינע מלבושים אראפגענומען און באגראבן אים נעבן זיערע חאטקע. עס איז אויך געפאלן דער סאקאלאווער יוגנטליכער ארלאווסקי, וואס איז ארויסגעשפרונגען פון צוג קיין טרעבלינקע און ביי אונז אין לאגער זיך אויסבאהאלטן, דער וואַרשעווער יידישער שילער יצחק גאלדוואסער, און נאך אנדערע. בלויז אונזער שטענדיק זיין אויף דער וואך, אין גוטע געהיימע בעהעלטענישן האט אונז דאן דאם לעבן גערעטעט. אבער מיט 10 טעג שפעטער האט מען אויך מיך און אונזערע אויסבאהאלטענע יידן ענטדעקט און פארשלעפט קיין טרעבלינקע.

★

יצחק גרינבערג

דער לעצטער יום כפור

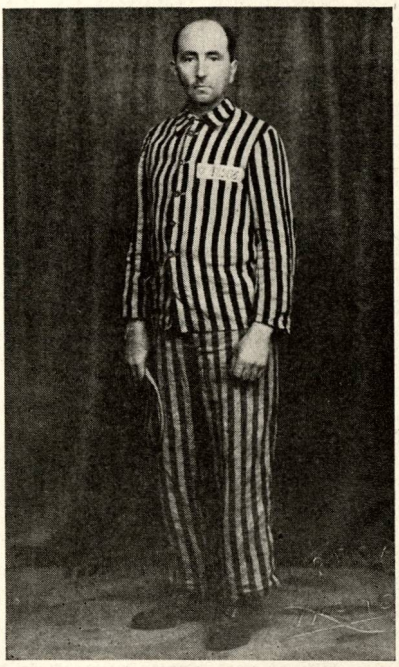

ק'יין סאָקאָלאָוו זענען די דייטשען אריין דעם 11טען סעפטעמבער, 1939. פאַר דעם איז פאָרגע-קומען א שווערע שלאַכט צווישען די דייטשען און פּאָליאַקען, וועלכע האָבען געשטעלט א הארטען ווידערשטאַנד און פון דער באָמבאַדירונג זענען גע-פאַלען אן ערך 100 קרבנות פון דער ציווילער באַ-פעלקערונג. און גלייך ווי די דייטשען זענען אריין האָט זיך אָנגעהויבען דער בלוטיגער טעראָר, הויפטזעכ-ליך געגען אידען. מען האָט געכאַפט צו שווערע אַרבייט אלט און יונג, מענער און פרויען און דערבי נישט געזשאַלעווט קיין הארטע קלעפ. אידען זענען געווען פיזיש און מאָראַליש געבראָכען. אָבער מיר זענען דאַמאָלס געווען נאָך אזוי נאַאיוו, אז מיר זענען געווען זיכער, אז די פראַנצויזען און ענגלענדער וועלען שוין מיט די דייטשען זיך אן עצה געבען און דער גאַנצער קריג וועט לאַנג נישט דויערען. אויף א קורצע צייט, בלויז צווי טעג, האָט די זון ווידער אָנגעהויבען שיינען פאַר אידען, דען דעם ערשטען טאָג סוכות זענען די רוסען אונער-וואַרטעט פאַר אלעמען אריין אין שטאָט און די דייטשען זענען ארוים. די שמחה איז נאַטירלעך געווען גרויס, אָבער לאַנג האָט עס נישט געדויערט דען שוין דעם זעלבען טאָג וועז סאָקאָלאָוו איז בעזעצט געוואָרען דורך די רוסען, האָט דער ראַדיא געמעלדעט, אז עס איז פאָרגעקומען אן ענדערונג און אז די גרענעץ צווישען די רוסישע און דייטשע ארמעען וועט זיין דער בוג און ניט דער ווייכסל. א פּאַניק האָט ארומגעכאַפט די אידען זעהענדיג ווי די רוסען פערלאָזען סאָקאָלאָוו. די רוסען האָבען ווי ווייט מעגליך געהאַלפען די אידען און ווער עס האָט נאָר געוואָלט האָט געקענט מיטגעהן מיט די רוסען. אָבער דאָ האָבען זיך אָנגעהויבען די „פראַקטישע" חשבונות: ווי אזוי פערלאָזט מען א היים און א שטאָדט, וואו מען האָט אבגעלעבט אזוי פיעל יאָהרען? און וואָס וועלען מיר טהון אין א פרעמד לאַנד מיט א פרעמדען לעבן-שטייגער? די מערהייט פון די סאָקאָלאָווער אידען זענען לויידער געווען אפּטימיסטען און בעלי בטחון: אַוודאי זענען די דייטשען ברוטאַל, ביטערע מענשען, און מען דאַרף זיך ריכטען אויף שווערע צייטען. אָבער וואָס-וואָס, נאָר קיין מערדער זענען דאָך די דייטשען נישט און מען וועט שוין ווי עס איז דורכקריכען ביז די מלחמה וועט זיך ענדיגען... און אזוי איז עס געשעהן, אז נאָר א קליינער טייל פון די סאָקאָלאָווער אידען זענען מיטגענאַנגען מיט די רוסען. די איבעריגע האָבען בעשלאָסען צו בלייבען בייַ די דייטשען. די אידען זענען דאָס מאל געפאַלען א קרבן פון זייער בטחון און אפּטימיזם; געראַטעוועט האָבען זיך נאָר די פּעסימיסטען.

דאָס ערשטע יאָהר איז אין סאָקאָלאָוו נאָך אַריבער „בשלום", ד.ה., די דייטשען האָבען צוגענומען די אידישע געשעפטען און פערמעגענס, געטריבען אידען צו שווערע אַרבייט, געלאָזט די בעפעלקערונג הונגערען און פרירען, אָבער זיי האָבען דערווייל נישט געמאָרדעט און אידען האָבען נאָך אַלץ זיך געמאַכט האָפנונגען אַז מען וועט „אויסרוקומען". אויפן צווייטען יאָהר האָבען זיך אָנגעהויבען די איבערזידלונגען. צוערשט האָט מען ארויסגעשיקט אַלע אידען פון די פוילישע געביטען, וואָס זענען געווארען א טייל פון „דריטען רייך", ד.ה., נאָענט מערב-פוילען. שפעטער האָט מען אָנגעהויבען אריבערפיהרען די אידען פון די קליינע שטעטלעך אין די גרויסע שטעדט. עס איז זויכער, אַז שוין דאַמאָלס איז ביי די דייטשע מערדער געווען פאַרטיג דער פלאַן פון אויסראָטען אַלע אידען און די קאָנצענטראַציע פון די אידען פון נאָענט פוילען אין אייניגע גרויסע שטעדט איז געווען די הקדמה צו דער מאַסען-שחיטה.

ענדע 1940 האָבען די דייטשען איינגעפירט אין סאָקאָלאָוו א געטא. צוערשט איז די געטא געווען אַן אָפענע, דאָס הייסט, אידען האָבען בלויז נישט געטאָרט וואוינען אויסערהאַלב דער געטא, אָבער זיי האָבען געהאַט אומעטום פרייע בעווענונג. אָבער שפעטער, וועו די דייטשען האָבען שוין אָנגעהויבען לייזען די „אידען-פראָגע", זענען אַלע געטאָס אין פוילען פערשלאָסען געווארען און פאַר אריבערטרעטען די מויערען פון געטא איז געקומען טויט-שטראָף. אויך דאַמאָלס האָבען די אידען נעהאַט פאַלשע אילוזיעס אוו נאָך אַלץ נישט געוואוסט, אַז דאָס איז דער אָנהויב פון סוף. דאָס לעבען אין געטא איז נאַטירליך געווען שרעקליך, אָבער אין די קלענערע שטעדט, ווי אויך ביי אונז אין סאָקאָלאָוו, האָבען אידען ווי עס איז געלעבט אוו אָפט מאָל זיך אַן עצה געגעבען דורך איבערקויפען די וואַך, אָדער זיך ארויס/גנב/ענען ביינאַכט פון געטא אוו אריינשמוגלען אַביסל מעהל אוו אַנדערע שפייז-פראָדוקטען. דעם 22טען יולי, 1942, האָבען מיר אין סאָקאָלאָוו דערהאַלטען א ידיעה, אַז מען טרייבט ארוים די אידען פון וואַרשע אוו מען פיהרט זיי קיין טרעמבלינקא. מיר האָבען עם נישט געוואָלט גלויבען, אָבער אין דרייַ טעג ארום האָבען מיר עס נעזעהן מיט די אייגענע אויגען, דען דורך אונזער באַהן-סטיישאָן איז דורכגעפאָהרען א צוג מיט אָבגעשלאָסענע וואַגאָנען, אין וועלכע מען האָט געפיהרט טויזנטער אידען. וועו דער צוג האָט אויך א פאָר מינוט זיך אָפגעשטעלט אין סאָקאָלאָוו, האָבען די אידען ארויסגעשטעלט די קעפ פון די וואַגאָנעס אוו אָנגעהויבען בעטען רחמים: אידען, ראַטעוועט אונז, מיר שטאַרבען פון דורשט! פאַר א פלעשל וואַסער איז מען געווען גרייט אָפגעבען א בריליאַנט אָדער א גאָלדענעם זייגער. אָבער מיר האָבען זיי ווייניג געקאָנט העלפען, דען קיין וואַסער איז נישט געווען.

טרעבלינקא איז נישט ווייט פון סאָקאָלאָוו, איננאַנצען 35 קילאָמעטער. אוו מיר זענען אפשר געווען די ערשטע וועלכע האָבען זיך אָנגעשטויסען, אַז דאָרט גרייט מען צו א מאַסען-קבר פאַר אידען. איינמאָל איז צו אונז געקומען א „שטורם-פיהרער" פון ס.ס., אוו פערלאַנג פון אונזער „יודענראַט" צושטעלען פערשידענע בוי-מכשירים. דערביי האָט ער דערצעהלט, אַז מען געהט בויען אין טרעמבלינקא א גרויסע „קאָלָניע" פאַר אידען. אונז איז גאַנצע זאָך געווען פערדעכטיג, אָבער נאָך האָבען מיר געוואָלט זיך איינרעדען, אַז דאָ בויעט מען א קאָנצענטראַציע-לאַגער פאַר אידען, וואָס האָבען מיט עפעס זיך „פערזינדיגט". אָבער שפעטער, וועו מיר האָבען געזעהן וויי מען פיהרט טאָג-טעגליך גרויסע טראַנספּאָרטען מיט צעהנדליגער טויזענטער אידען פון גאַנץ איראָפּע אוו צווישען זיי אזוי פיעל זקנים אוו קליינע קינדער, האָבען מיר

מאָטעל בוזשנע
אין
קאָנצענטראַציע קלויזער

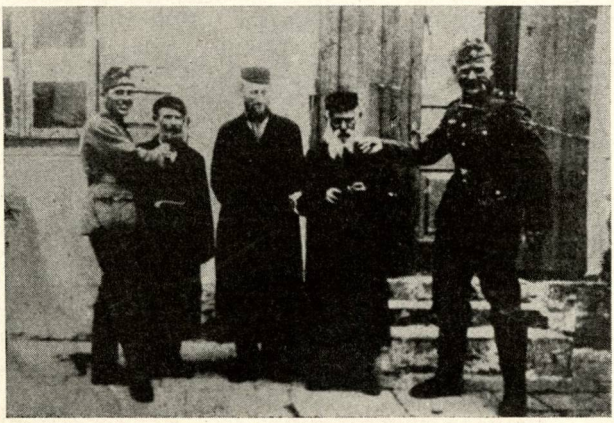
שוין אָנגעהויבען פערשטעהן וואָס דאָס באַדייט. די „פּאַסאַזשירען" אליין האָבען נאָך נישט געוואוסט וואוהין אוּן צו וועלכען צוועק מען פיהרט זיי אוּן פיעלע פון זיי זענען געווען זעהר שעהן געקליידעט אוּן געפיהרט מיט זיך לוקסוס-באַגאַזש, אָבער מיר אין סאָקאָלאָוו האָבען שוין געוואוסט וואוהין אוּן צו וואָס מען פיהרט זיי. מערקווירדיג, אז אפילו דאַמאָלס האָבען מיר אין סאָקאָלאָוו זיך נאָך געטרייסט, אז אונז מיינט מען נישט. דער קרייז-הויפּטמאַן פון סאָקאָלאָוו האָט אונז פערזיכערט, אז אונז וועט מען ניט טשעפּען, ווייל מען דאַרף אונז האָבען פּאַר מיליטערישע ארבייט אוּן מיר האָבען עס גענוּוּבט ווייל מיר האָבען געוואָלט גלויבען. אָבער די קאָטאַסטראָפע איז געקומען פּיעל שנעלער ווי מיר האָבען עס ערוואַרטעט. געווען איז עס גראַד יום כּפּור. מיט א נאַכט פריהער זענען אַלע אידען, פּרומע אוּן נישט פרומע, געווען פערזאַמעלט אין שוהל. אָבער אויף מאָרגען גאַנץ פריה איז פּלוצלונג געוואָרען א גרויסער טומעל: די גאַנצע געטאָ איז אָבגעצוימט דורך פּאָליציי אוּן ס. ס. אוּן אפילו די וואָס ארבייטען פּאַר די דייטשען האָבען נישט געקענט ארוים. ס׳האָט זיך אָנגעהויבען די „אקציע" ד.ה., ארוים־שלעפּען די אידען פון די בעהעלטענישען אוּן זיי אָבפיהרען קיין טרעבלינקא. גאַנצע ניין טעג האָט די אקציע געדויערט אוּן פּאַר דער צייט האָבען די דייטשע מערדער אָבגעפּאַרטיגט איבער 1000 אידען. אַן ערך טויזענד אַנדערע אידען איז זיך גלונגען אויסצובעהאַלטען זיך אין טיפע גריבער אוּן לעבער. אָבער ווי לאַנג קען מען אזוי בלייבען, הונגעריגע, פערפרוירענע אוּן אויסגעמאַטערטע? ביסלעכווייז זענען זיי ארוים־געקראָכען פון די לעבער כדי צו זוכען עסען אוּן איינציג-ווייז זענען זיי אריינגעפאַלען אין די הענד פון די נאַצים אָדער אליין זיך אונטער-געגעבען, ווייל עס איז זיי נמאס געוואָרען דאָס לעבען. געראַטעוועט האָבען זיך נאָר

געצעהלטע, דארונטער אויך איך, און דער סך הכל איז: פון 6,300 אידען אין סא-קאלאוו זענען געבליבען לעבען 36. וועז עס איז געקומען די „בעפרייאונג" האבען די 36 לעבעדיג געבליבענע זיך אנגעהויבען אומקעהרען צוריק צו די אלטע חורבות. אבער די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיי בעגעגענט מיט פיינליכע בליקען און באלד איז פאר אלע קלאר געוואָרען, אז זיי ערוואַרטעט דא א פינצטערע צוקונפט, און אלע האבען ווידער פערלאזען זייער היים. אין יעצטיגען מאמענט איז אין סאקאלאוו, וואס איז אמאל געווען אזא לעבעדיגע און פרעהליכע אידישע שטאדט, קיין איינציגער איד מעהר נישטא!

פאר אונזערע ברידער אין אמעריקע און אין אנדערע לענדער וועט זיין כדאי צו וויסען אז אין טרעבלינקע איז געווען זעהר פאפולער א פאלקס לידל אין וועלכען עס איז אויף א פרימיטיוון אבער האַרציַיסענדען אופן געווען אויסגעדריקט דער צער און דער צארן פון די טויט-קאנדידאטן אין טרעבלינקע געגען זייערע ברידער מעבר לים, וואס האבען ארויסגעוויזען אזוי וויניג אנשטרענגונגען צו ראטעווען די אירע־פעאישע אידען. די טרעבלינקע-אידען האבען עס נישט געקענט פערשטעהן. זיי זענען געווען איבערצייגט, אז מען האט זיי געלאזט אויף הפקר און פילע פון זיי זענען געשטאַרבען מיט קללות אויף זייערע ליפען, קללות פאר דער גאנצער וועלט, און אויך פאר די אייגענע ברידער.

אט זענען אייניגע שורות פון דעם פאפולערען פאלקסטימליכען טרעבלינקע ליד:

אונזערע ברידער אויף יענער זייט ים,
זיי קענען ניט פיהלען אונזער טעם.
זיי פיהלען ניט אונזער נויט,
אז אונז ערוואַרט יעדע מינוט דער טויט.
טייכען טרערען וועלען רינען,
וועז מען וועט אמאל געפינען
דעם גרעסטען קבר אויף דער וועלט,
אין טרעבלינקע, אין טרעבלינקע...

דער לעצטער אויפרוף

סוף זומער 1939 האָט שוין שטאַרק געשמעקט מיט מלחמה. די גרויסע אונ-רוהיגקייט און פּחד, וואָס האָבען דאָמאָלס באַהערשט גאַנץ פּוילען, האָט מען געקענט פּיהלען נאָטירלידְ אויך אין סאָקאָלאָוו. אָבער אפילו דאָמאָלס וועו דער חלוף איז שוין געלעגען אויפ׳ן האַלדז, האָבען סאָקאָלאָווער אידען נישט אויפגעהערט זאָרגען וועגען קולטור און גייסטיגע בעדערפענישען, און עס איז כדאי צו ברענגען זיי דעם פּאָלגענדען אויפרוף פון א גרופּע סאָקאָלאָווער ציוניסטען. דער אויפרוף איז ערשינען אין סוף אויגוסט, 1939, א פּאָר וואָכען פּאַר דעם אויסברוך פון דער מלחמה, וועלכע האָט געפּיהרט צו דער אויסראָטונג פון פּוילישען אידענטום.

אויפרוף

דער ביטערער גורל פון אונזער פאָלק האָט זיך אמשטאַרקסטן אָבגעשלאָגן אויף אונזערע קינדער.

פון פּרעה׳ס באַוואוסטער גזרה וועגן אריינוואַרפן יעדן יידישן זכר אין וואַסער, ביז די בלאָנדזשענדע יונגע ברודערלאָך אונזערע אין „קיינעמס-לענדער" און דורך אומלעגאַלע גרעניצן ציט זיך א קייט פון רשעות און גזרות וועלכע האָבן בעצוועקט אונז אונטערברענגען אלם פאָלק, אסימילירן צווישן אַנדערע.

ס׳איז אָבער נישט געלונגען. צוזאַמען מיטן יידישן קינד, איז אפילו אין די פינסטערסטע צייטן מיטגעוואקסן די ליבע צום פאָלק און פאטערלאַנד און דער אייביגער טרוים וועגן ווידערגעבורט, א דאַנק די גייסטיקע יניקה, וועלכע די זעלבע קינדער האָבען דורות לאַנג געשעפט פון אונזערע אוראַלטע קוואַלן.

היינט לעבט אונזער פאָלק איבער איינע פון די טראַגישסטע תקופות און ס׳איז צוועקלאָז אַן איבעריק מאָל אויפווייזן ווי וויכטיק ס׳איז היינט אונזערע קינדער אַרויסצוציען פון דער אַטמאָספער פון נידערגעשלאָגנקייט און דערנידעריקונג, וועלכע זיי פילן אין די פרעמדע שולן און צוריקקערן זיי אויף דער שוים פון אונזער אייגענע קולטור, צו נאַציאָנאַלער ערציהונג און צו די העברעישע שפּראַך בכדי זיי דערמעגליכן אין היינטיקע פינסטערע טעג צו שעפּן פון זעלבן ערמוטיגונגם קוואַל, און צוגרייטן זיי צו א ניי לעבן אין באַפרייטן פאָטערלאַנד.

די נויטוועגדיקייט צו גרינדען א „תרבות" שולע פערשטאַרקן נאָך די לאָקאָלע באַדינגונגען — די עם-הארצות וואָס הערשט אין שטעטל, די פרעמדקייט פון דער יוגנט צו אונזער געשיכטע, שפּראַך און קולטור.

זינט יאָרן איז עס דער טרוים פון די סאָקאָלאָווער יידישע עלטערן אויפצושטעלן א „תרבות" אין שטעטל. ביז איצט איז עס נישט גלונגען.

א גרופּע יונגע ליכע אין שטעטל איז צוגעטרעטן מיט דער גאַנצער ערנסטקייט צו גרינדן אין סאָקאָלאָוו א שולע. מיר וועלן זיך דעריבער צו אייך:

יידישע עלטערן! פּאַר וועלכע ס׳איז נישט אלץ איינס צי זייער קינד וועט ערצויגן ווערן אין אַטמאָספער פון אסימילאַציע און אין א פרעמדער שפּראַך.

יידישע מאמעס! פּאַר וועלכע ס׳איז נישט אלץ איינס צי זייערע קינדער וועלן ערצויגן ווערן אין אַטמאָספער פון פרעמדקייט צו א י י ך א ל י י ן, צום פאָלק און צו זיינע טראַדיציעס.

ציוניסטישע עסקנים ! וועלכע ווילן נישט אז יידישע קינדער זאלן ערציונג ווערן אין אן אטמאספער פון ציון-פרעמדקייט און זאלן נישט וויסן ווער איז ביאליק.

אלע יוגנטליכע ! וועלכע ווילן צוהעלפן ארום „תרבות" שאפן א גייסטיקן צענטער אין שטעטל,

העלפט אונז אויפבויען די שולע !

דעקלארירט זיך אלס מיטגלידער פון „תרבות"! (לעגיטימאציעס, מיטגלידם-אבצאהל), שטיצט אלע אונזערע אימפרעזעס נישט בלויז אבצוקומען נאר געדענקענדיק כסדר וועגן די וויכטיקייט פון ענין.

אין משך פון עטליכע חדשים וועלן מיר וועלן דיספאנירן מיט א גרעסערן סכום וועלן מיר נאך א באשטעטיגונג פון אן אויסגעוועהלטע רעוויזיאנס-קאמיסיע ארא-ברענגען א פארשטעהער פון דער צענטראלע וועלכע וועט פערענדיקן די צוגרייטונגען און גרינדן א שולע.

זארגט פאר גורל פון אונטערוואקסנדן דור — העלפט
בויען א תרבות-שולע דורך שאפן די נויטיקע געלט-מיטלען !

די איניציאטיוו-גרופע

די ערשטע יידישע אוונט-שולע געגרינדעט פון די פועלי-ציון פארטיי אין סאקאלאוו אין יאר 1918 מיט די לערער בצלאל פרידמאן און חאלצקענער

בעאַמטע פון דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס אייד סאָסייעטי פאַר דעם יאָר 1946

ערשטע רייע, זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): משה הערים, טשערמאַן פון דער סעמעטערי; יוסף ראָזענגאַרט, פּראָטאָקאָל סעקרעטאר; הערי ווייסבערג, וויים טשערמאַן; שמואל לייב זשעלענץ, טשערמאַן; אברהם משה ראָזענגאַרט, פינאַנץ סעקרעטאר; מאיר טוירנער, קאַסירער.

צווייטע רייע: דאובן שולטץ, טראָסטי; יחיאל האָכבערג, האָספּיטאַלער; אברהם משה ראָזענגאַרט, האָספּיטאַלער; לייבעל פרידמאַן, סעקרעטאר-טרעזשורער פון לאָאן פאָנד; בערל פּלאָטנער, טראָסטי.

דריי צעהנדליג יאָהר סאָקאָלאָוועד לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו יאָרק

- די געשיכטע פון דער „סאָקאָלאָוועד יאָנג פרענדס פראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי" צו איר איצטיגען 30 יעהריגען יובל

●

דריי צעהנדליג יאָהר זיינען פאַרלאָפען זייט ס׳האָט זיך געגרינדעט אונזער סאָקאָלאָוועד לאַנדסמאַנשאַפט — די „סאָקאָלאָוועד יאָנג פרענדס פראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי".

און איצט, צו אונזער יובל, וועלן ס׳וועלט אָפּגעשלאָסען אַן עפּאָכע אין דעם לעבען פון אונזער אַרגאַניזאַציע, איז כדאי צו געבען אַן איבערבליק פון אונזער טעטיגקייט — פון דער אנהויב ביז איצט; כדאי צו פאַרצייכענען די געשיכטע פון דער סאָקאָלאָוועד לאַנדסמאַנשאַפט — איר גרינדונג, אַנטוויקלונג, אירע אויפטוען, איר פאַרנעם.

אין אונזער איבערבליק, וועלען מיר זיך באַמיען צו זיין באַשיידען און אויפריכטיג. וויסען מיר, אַז מיט גוואַלדיגע לייסטונגען קענען מיר זיך ניט באַרימען, וואַרום מיר זיינען נאָך אַלעמען באַגרעניצט אין אונזערע כחות און צאָל. מיר וויסען אויך, אַז מיר האָבען אין פאַרלויף פון אונזער עקזיסטענץ געמוזט בייקומען פיל שטרויכלונגען אין וועג: זייטיגע סבות און אינערליכע קאָנפליקטען, וואָס האָבען געשטערט די אַנטוויקלונג פון אונזער טעטיגקייט. מיר קאָנען אָבער מיט א ריינעם געוויסען זאָגען, אַז מיר האָבען שטענדיג אינזינען געהאַט דעם וואויל פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט, און אונזערע כוונות זיינען שטענדיג געווען די בעסטע.

וואָס איז, אייגענטליך, שטענדיג געווען אונזער ציל? אונזער אויפגאַבע איז כסדר געווען אַז אונזער סאָסייעטי זאָל זיך שטיצען ניט אויף א באַזים פון קרקע, נאָר אויף לעבעדיגער טעטיגקייט. און דער עיקר: זיך שטענדיג האַלטען צוזאַמען, געאייניגט, אַלס איין משפּחה, וואָס וויל וויי וועיט מענליך דערהאַלטען די עראינערונגען פון אונזער אַלטער היים און אַנהאַלטען דעם קאָנטאַקט צווישען זיך אַליין — די אַלע, וואָס זיינען מיט סאָקאָלאָוו אמאָל געווען פאַרבונדען.

די דאָזיגע אויפגאַבען, זיינען מיר זיכער, זענען אין א גרויסער מאָס דערגרייכט געוואָרען. עס איז אונז געלונגען, טראָץ אַלע שטרויכלונגען און שטערונגען אין וועג, אויסצובויען א לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס שטעהט אויף א פעסטען, סאָלידען באָדען. אין די שוועריסטע מאָמענטען האָבען מיר זיך צוזאַמענגעהאַלטען, ניט פאַרגעסען אונזער ליבע, אַלטע היים וואָס איז אונז אַלעמען איינגעבאָקען אין הארצען.

נישטאָ מער דאָס אידישע סאָקאָלאָוו! נישטאָ מער! מיר דאָ, דורך אונזער סאָקאָלאָוועד לאַנדסמאַנשאַפט, האָבען זיך אָבער באַמיהט זי פון אונזער זכרון ניט אָפּמעקען; זיך באַמיט אונזער פאַרגאַנגענהייט און יונעמט ניט פאַרגעסען, אזוי, אַז

די סאָקאָלאָווער סאָסייעטי זאָל בלייבען א מין דענקמאָל פאַר אונזערע געפאַלענע מארטירער און קדושים.

דאָס יאָר 1905 איז א היסטאָרישע דאַטע אין דער געשיכטע פון אונזער סאָסייעטי. אין יענעם יאָר זיינען געמאַכט געוואָרען די ערשטע פאַרזוכן צו גרינדען א סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו יאָרק. צווישען די איניציאַטאָרס פונ׳ם פאראיין זיינען געווען: ישראל ישעיה גרינבערג, מ. פערלשטיין, משה הערים, אהרן ראָזענבאָום און יונה קאַרפּ.

דער פאַרזוך איז פאַרבליבען בלויז — א פאַרזוך. ער האָט זיך ניט איינגעגעבען. דער גרעסטער טייל פון די סאָקאָלאָווער אין אַמעריקא זיינען דאַמאָלט ניט געווען קיין „נאַנצע" סאָקאָלאָווער. קומענדיג דאָ פון די שטעט אין וועלכע זיי האָבען פאַרבריינגט זייערע לעצטע יאָרען אין אייראָפּא, האָבען זיי זיך אָנגעשלאָסען אין די לאַנדסמאַנשאַפטען פון די שטעט פון וועלכע זיי זיינען געקומען.

אָבער דער געדאַנק צו שאַפען א סאָקאָלאָווער פאראיין איז דאָך ניט אויפגעגעבען געוואָרען. פינף יאָר זיינען פאַרפלויגען — און אין 1910 איז געמאַכט געוואָרען א צווייטער פאַרזוך.

אין יענעם יאָר האָט אין סאָקאָלאָוו אויסגעבראָכען א גרויסע שרפה. דאָס פייער האָט פאַרניכטעט א באַדייטענדען טייל פון די דאָרטיגע אידישע היימען און קראָמען. נאַנצע גאַסען זיינען אוועק מיט רויך. דער אידישער קבוץ אין סאָקאָלאָוו איז כמעט אינגאַנצען אָפּגעווישט געוואָרען. די טראַגעדיע איז געווען א האַרצריייסענדע. הילף איז געוואָרען מאַמענטאַל נויטיג.

דאָ אין ניו יאָרק, האָט משה הערים באַקומען פון סאָקאָלאָוו א רירענדען בריוו, אין וועלכע אונזערע סאָקאָלאָווער ברידער און שוועסטער האָבען געבעטען ביי זייערע אמעריקאַנער לאַנדסלייט, זיי באַלד צו העלפען.

משה הערים האָט זיך בראַטען מיט נאָך עטלעכע חברים און ס׳איז באַשלאָסען געוואָרען באַלד עפעס טאָהן.

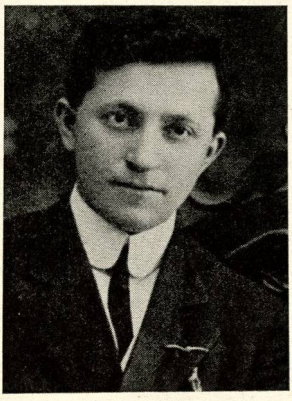
די דריי לאַנדסלייט האָבען אויף זייער חשבון אָפּגעדרוקט א ליפלעט, וואָס האָט געפונען די סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק צו א מאָס מיטינג — אין „האיאָס" געבוידעט. ביים מיטינג — וואָס איז געווען א גוט-באַזוכטער און אַן אינספּירירענדער — האָבען די באַטייליגטע באַשלאָסען: שאַפען אַן אייגענע אָרגאַניזאַציע. אָהן דעם, האָבען די רעדנער ביים מיטינג ערקלערט, זיינען די לאַנדסלייט צוזעהט און צושפּרייט. באַפעסטיגט דורך א סאָסייעטי, קאָנען די סאָקאָלאָווער דאָ, קאָנסאָלידירען זייערע כוחות, געהאַלטען זיך געאייניגט, פערבעסערען זייער אייגענעם מצב און פאַרטיילען הילף צו זייערע ליידענדע ברידער און שוועסטער אויף יענער זייט ים — אויף אַן אָרגאַניזירטען סיסטעמאַטישען אופן.

דאַמאָלט איז געמאַכט געוואָרען א צווייטער פאַרזוך צו שאַפען א סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט — און אויך דאָס מאָל האָט זיך עס ניט איינגעגאַנגען. דער פאראיין האָט אמת, דערזען די ליכטיגע וועלט; ער איז אָבער געווען געשפּאַלטען אין פאַרשיידענע גרופּען: פרומע, סאָציאַליסטען און ציוניסטען. עס זיינען אַנטשטאַנען אינערליכע רייסעריין און די נייע אָרגאַניזאַציע האָט דעם דרוק ניט געקאָנט אויסהאַלטען און איז זיך צופאַלען.

די איצטיגע סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט וועלט געבוירען

אזוי זיינען פאַרלאָפען פיער יאָר. דער אינערליכער שטאַרקער דראַנג וואָס האָט

געגליט אין די הערצער פון א גרויסע צאל סאקאלאווער לאנדסלייט זיך צוזאמענצו-האלטן און לייסטען געגענזייטיגע הילף, האט דאך באזונדט דעם יצר הרע פון פאליטישע מיינונגס-פארשיידענהייטען. אין 1914, האט א גרופע לאנדסלייט זיך פארזאמלט ביי יונה קארפ אין הויז און ס׳איז באשלאסען געווארען — מאכען א נייעם פארזוך.

ס׳איז געוועהלט געווארען א צייטווייליגער קא-מיטעט וואס איז באשטאנען פון די פאלגענדע מיט-גלידער: ס. סילווער, מ. ראזענגארט, ה. פעלדמאן. אברהם ווישניע, און משה העררים אלס טשערמאן. דער קאמיטעט האט באשלאסען מער צו קיין רייו-סעריען ניט צו דערלאזען און צו שאפען דעם באזים פאר א פערמאנענטע סאקאלאווער לאנדס-מאנשאפט אין ניו יארק. דער קאמיטעט האט אויס-געדריקט די האפנונג אז די סאסייעטי וועט ביים גרינדען זיך אנהויבען א בריט-פארצווייגטע טעטיג-קייט, וואס וועט ארויצוציען די בריטע שיכטען פון די סאקאלאווער לאנדסלייט דא און אז אזוי-ארום וועלען די קליינליכע פאליטישע חשבונות במילא פארגעסען ווערען און ס׳וועט זיין שלום ושלוה.

א דאנק דער ענערגישער ארבייט פון אט דעם איניציאטיוו-קאמיטעט, איז גע-לונגען אריינצוציען א גרעסערע צאל מיטגלידער און אין דעמזעלבען יאהר — 1914 — איז ערוועהלט געווארען א פערמאנענטער קאמיטעט, וואס האט פאר זיך געהאט דריי אויפגאבען:

1) ארגאניזירען די סאסייעטי.
2) אויפנעמען פארשלאגען וועגען א נאמען.
3) באזארגען די סאסייעטי מיט א סעמעטערי.

אזוי ארום, איז די איצטיגע סאקאלאווער לאנדסמאנשאפט געגרינדעט געווארען. און די דערמאנטע אויפגאבען, וואס זי האט ביי איר גרינדונג אונטערגענומען, זיינען דורכגעפיהרט געווארען מיט ערפאלג.

ביי א ספעציעלער פארזאמלונג, אין דעצעמבער 1915, איז איינשטימיג בא-שלאסען געווארען, אז דער נאמען פון דער סאסייעטי זאל זיין: „סאקאלאווער יאנג פרענדס פראגרעסיוו אייד סאסייעטי".

סאקאלאווער לאנדסמאנשאפט באזארגט איהרע מיטגלידער מיט סעמעטערי

די ארגאניזאציע האט זיך ביי איר גרינדונג באלד גענומען צו דער ארבייט דורכצופיהרען איינע פון אירע וויכטיגסטע אויפגאבען: באזארגען די מיטגלידערשאפט מיט סעמעטערי.

ס׳זיינען אפגעקויפט געווארען א גרויסע צאל סעמעטערי „פלאטס" אויף מאונט יהודה בית עלמין, סייפרעס היל, לאנג איילענד. ס׳איז באשטימט געווארען א סעמעטערי קאמיטע פון פינף, מיט משה הערים אלס טשערמאן, וואס איז בא-אויפטראגט געווארען אנצופיהרען מיט דער גאנצער ארבייט אויף דעם געביט.

די סעמעטערי קאָמיטע האָט דורכגעפיהרט איהרע אויפגאַבען געווייסענהאפט און מיט גרויס פּאַרשטענדעניש. אין 1925, האָט די סאָסייעטי באַשלאָסען: אויפ-שטעלען א פּאַרקאָן אונזער סעמעטערי. צו דער צוזאַמענקונפט, ביי דער גע-לעגענהייט, אויף די סעמעטערי-גראָונדס, זיינען געקומען כמעט אַלע מיטגלידער. מ׳האָט געמאַכט אויפ׳ן אָרט „לחיים" און זיך געוואונשען לאַנגע יאָהר.

אין יאַנואַר 1938, האָט די סאָסייעטי צוגעקויפט ניי באָדען אויף וועלוואוד סעמעטערי, אין קווינס, אזוי, אז אונזער לאַנדסמאַנשאפט באזיצט שוין היינט-צו-טאָג, א צאָל „פּלאָטס" אויף צוויי בית עלמינס — פּריי פון חובות.

די רעליף־טעטיגקייט פון אונזער סאָסייעטי

די סאָקאָלאָווער לאַנדמאַנשאפט קאָן מיט שטאָלץ אָנווייזען אויף א בריט-פּאַרצווייגטער רעליף-טעטיגקייט — פון איר גרינדונג ביז איצט.

אונזער ערשטע אונטערנעמונג איז געווען א גרויסער באַל. וואָכענלאַנג האָבען די טעטיגע לאַנדסלייט אין דער סאָסייעטי געמאַכט די נויטיגע פּאַרבריטונגען צו פּאַרזיכערען דעם ערפאָלג פונ׳ם באַל. טיילּ האָבען פּאַרשפּרייט ליפלעטס איבער דער שטאָט, אָנזאָגענדיג וועגען דער אונטערנעמונג. אַנדערע זיינען ארומגעפּאָרען

ZARZĄD
Gminy Wyznaniowej Żydowskiej
w Sokołowie-podlaskim
dnia 5 10 37

אויף ביסיקעלס און אויף טראקס און וועגענער, צו-ווייסען-געבענדיג די אידישע אייג-וואוינערשאפט וועגן דעם. דער באל איז געווען א געלונגענער — אין אלע הינזיכטען — און די הכנסה דערפון האט דערמעגליכט אונזער סאסייעטי צו פארברייטערן איר הילף צו די ליידענדע סאקאלאווער אין דער היימשטאדט.

די דאזיגע הילף איז נאך מער פארצווייגט געווארען נאכ'ן סוף פון דער ערשטער וועלט מלחמה פון 1914, וועז די היגע לאנדסלייט האבען געקראגען די מעגליכקייט זיך צו פארבינדען מיט זייער ליבע היימשטאט סאקאלאוו. ס'איז נויטיג געווארען דרינגענדע הילף און אונזער סאסייעטי האט זיך בריטהארציג אפגערופען און אויס-געשטרעקט א ווארימע, ברידערליכע האנט.

מאס-מיטינגען, אונטערנעמונגען, טעאטער פארשטעלונגען, קאנצערטען און בעלער — דורכדעם האט די סאסייעטי געשאפען די נויטיגע געלט-מיטלען צו העלפען באשפייזען, באקליידען און באשוכען די מלחמה-געטראפענע אין סאקאלאוו און זיי באזארגען מיט א דאך איבערן קאפ.

כדי צו פארגרעסערען די איננאמען פון די דאזיגע אונטערנעמונגען, האט אונזער לאנדסמאנשאפט געשאפן אן אייגענע דראמאטישע סעקציע.

אנגעהויבען האט אונזער נייער צוויג מיט דער אויפפיהרונג פון אין־אקטערס. די פארשטעלונגען האבען „אנגעריסען", אויסגענומען ביים עולם-צושויער און מיר האבען באשלאסען אז די דראמסעקציע זאל בלייבען א שטענדיגע אינסטיטוציע.

אין פארלויף פון איהר עקזיסטענץ, איז די דראמסעקציע מדרגות'ווייז געוואקסען. פון איין-אקטערס, איז מען אריבער צו דער אויפפיהרונג פון גאנצע פיעסען.

צווישען אנדערע, האבען זיך אין די אויפפיהרונגען באטיליגט: אברהם ווישניע, ר. ראזענגארט, מ. סילווער, מ. ראזענגארט, א. א.

דער דאזיגער פראיעקט האט אין א גאר גרויסער מאס געהאלפען אנטוויקלען דראמאטישען טאלאנט ביי אונזערע לאנדסלייט און דערהויבען דעם קולטורעלען מצב פון דער מיטגלידערשאפט; איינפלאנצען אין איר א ליבע צום בעסערען סארט טעאטער.

שטארק אויסגעצייכענט האט זיך אונזער טרופע מיט איר אויפפיהרונג פון „הערצלס מיוחס". זי איז אויפגעטראטען אין פארשיידענע געגענטען פון ניו יארק — איינשליסענדיג באראָ פארק, אין ברוקלין — און האט ארויסגערופען פארהרונג און באגייסטערונג.

אונזער לאנדסמאנשאפט ווייזט אן מיט צופרידענהייט און שטאלץ אויף די דערגרייכונגען פון איר דראמאטישען צוויג. אלס אויסדרוק פון איר דאנקבארקייט און אנערקענונג, האט די סאסייעטי באהרט די טרופע מיט א באנקעט.

די טעטיגקייט פון דער דראמסעקציע איז געווען א גרויסער מארלישער און מאטעריעלער ערפאלג. דער גאנצער פראפיט פון די פארשטעלונגען איז אוועקגעשיקט געווארען צו די הילפס-אינסטיטוציעס אין סאקאלאוו. דערפון האבען געמאסען אלע נויטבאדערפטיגע אין אונזער היימשטאט.

גראדענווייז, איז אונזער רעליף-טעטיגקייט אוועקגעשטעלט געווארען אויף א פעסטען באדען און ס'איז באשלאסען געווארען, אז די רעליף-ארבייט זאל געפיהרט ווערען פון א באזונדער צוויג אין דער לאנדסמאנשאפט, אזוי, אז די סאסייעטי זאל זיך קאנען אנהויבען מעהר זארגען פאר די נויטען און באדערפענישען פון די מיטגלידער אליין.

די לאַנדסלייט מאַריסאָן און ווישניע באַזוכען סאָקאָלאָוו

אין 1923, איז פֿאַרצייכענט געוואָרען אַ וויכטיגע געשעעניש אין דער געשיכטע פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפֿט. צווישן טעטיגע מיטגלידער — ס. מאַריסאָן און א. ווישניע — זיינען געפֿאָרען באַזוכען אונזער אַלטע היים, סאָקאָלאָוו. פֿאַר זייער אָפּפֿאָרען, האָט די סאָסייעטי איינגעאָרדנעט אַ ספּעציעלען אָפּשייד-אָוועניט. די, וואָס האָבען די דאָזיגע גוט-באַזוכטע צוזאַמענקונפֿט בייגעוואוינט, וועלען זי לאַנג, לאַנג געדענקען.

אין 1934, איז ווידער אַ טיכטיגער מיטגליד פון דער לאַנדסמאַנשאַפֿט — י. לעוונטשנער — געפֿאָרן קיין סאָקאָלאָוו. און אין 1935 און 1936 זיינען דאָרט געווען אויף אַ באַזוך אונזערע לאַנדסלייט: משה ראָזענגאָרט און לייזער האָפֿענגאָרט. אויך לכבוד זיי האָט אונזער סאָסייעטי איינגעאָרדנעט איינדרוקספֿולע פֿאָר-געזונט אָוועניטען.

צוריקקערענדיג זיך פון זייערע באַזוכען, האָבען די לאַנדסלייט געבראַכט די סאָקאָלאָווער דאָ אַ לעבעדיגען גרוס וועגען דעם, וואָס ס'טוט זיך אין דער אַלטער היים.

די סאָקאָלאָווער אידישע אינסטיטוציעס וואָס זענען געשטיצט געוואָרען פון אונזער סאָסייעטי

צווישען אַנדערע, שטיצט אונזער לאַנדסמאַנשאַפֿט די פֿאָלגענדע אידישע אינסטיטוציעס אין סאָקאָלאָוו:

ת ל מ ו ד ת ו ר ה

בית לחם סומך נופלים גמילת חסד האַנטוווערקער פאַראיין

די סאָסייעטי האָט אויך געשטיצט די אידישע קינדער אין די קריסטליכע שולען אין סאָקאָלאָוו.

1917: די שפּאַלטונג אין אונזערע רייען — ווי מיר האָבן זי בייגעקומען

אין 1917 איז פּאָרגעקומען א שפּאַלטונג אין אונזערע רייען — די קריטישסטע אין דער גאַנצער פּאַראיין זאָל זיך צופּאַלן. ס׳איז אַנשטאַנען די גרעסטע, אז דער גאַנצער פּאַראיין זאָל זיך צופּאַלן.

אַמעריקא איז דאָן אריין אין קריג געגען דייטשלאַנד. מיט דער ערלויבעניש פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג איז דאַמאָלט אָרגאַניזירט געוואָרען דאָ אין לאַנד א אידישער לעגיאָן, וועמעס אויפגאַבע ס׳איז געווען: העלפּען ענגלאַנד איינצעמען

דער יונגער עלעמענט אין דער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי, א טייל פון זיי האָבן זיך אין 1917 אָנגעשלאָסן אין „יידישן לעגיאָן"

ארץ ישראל, וואָס האָט זיך דאָן געפונען אין די הענט פון די טערקען. פיל פון אונזערע מיטגלידער — א יונגער עלעמענט — האָבן זיך אָנגעשלאָסן אינ׳ם לעגיאָן און געפֿאָרן קיין ארץ ישראל. א טייל פון די וואָס זיינען דאָ איבערגעבליבן, זיינען געוואָרען נאַציאָנאַליסטיש-געשטימט און געוואָלט זיך אָנשליסן אין וועלכער ס׳איז אָרגאַניזאַציע וואָס האָט אין איר פּלאַטפֿאָרמע איינגעשלאָסן די פֿאָדערונג פּאַר׳ן אויפבוי פון א נאַציאָנאַל-אידיש היימלאַנד אין ארץ ישראל. אַלס רעזולטאַט, האָט זיך אין אונזער סאָסייעטע געשאַפּען א שטאַרקען סענטימענט פּאַר דעם, אז די סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט זאָל זיך אָנשליסן אַלס ברענטש פון אידיש-נאַציאָנאַלען אַרבייטער פּאַרבאַנד. די מאַיאָריטעט אָבער, האָט אָט דעם פּאָרשלאָג באַקעמפט. האָט די אָפּאָזיציע — וואָס איז געווען אין דער מינאָריטעט — אוים פּראָטעסט, אַנטזאָגט זיך צו צאָלן „דיום" און די סאָסייטי האָט זיי געמוזט אויסשליסן אַלס מיטגלידער.

ס׳איז פֿאַרלאָפֿען א שטיק צייט. די אויסגעשלאָסענע מיטגלידער האָבען זיך סוף כל סוף צוריקגעקערט צו אונזערע רייען און מיר האָבען זיך אויפסנייַ געזומען פֿאַנאַנדערצוואַקסען. צוגעבונדען מיט צענדליגער פעדים צו דער לאַנדסמאַנשאַפט וואָס זיי האָבען געהאַלפֿען בויען; צוגעבונדען צו זייער היימשטאָט, סאָקאָלאָוו, וואָס האָט זיי געהאַדעוועט און דערנערט, זיינען די אויסגעשלאָסענע צוריקגעקומען צו דער לאַנדסמאַנשאַפט און געהאַלפֿען זי דערפירען צו נייַע אויפטוען און דערגרייכונגען. ביז היינט-צו-טאָג, זיינען זיי טרייַע, טיכטיגע מיטגלידער פון דער סאָסייעטי.

די סאָסייעטי באַזאָרגט איהרע מיטגלידער מיט דאָקטאָר און קראַנקען בענעפיט

דערפֿילן די נויטען ניט בלויז פון די ברידער און שוועסטער אויף יענער זייט ים, נאָר אויך פון די אייגענע לאַנדסלייט דאָ איז געווען איינע פון די הויפּט-אויפגאַבען פון אונזער סאָסייעטי זייט איר גרינדונג.

די לאַנדסמאַנשאַפט האָט אָנגעשטעלט א סאָסייעטי דאָקטאָר (דר. גאָנז) פאַר די ניו יאָרקער מיטגלידער, און שפּעטער — א דאָקטאָר פאַר די ברוקלינער מיטגלידער.

א צווייטער אויפטו איז געווען דער אינפיהר פון קראַנקען בענעפיט. יעדער גוטשטעהענדער מיטגליד איז באַרעכטיגט צו 12 וואָכען קראַנקען בענעפיט צאָלונגען א יאָהר.

דערצו איז געשאַפֿען געוואָרען א טויטען בענעפיט. אין פאַל פונ׳ם טויט פון א מיטגליד, באַקומען די יורשים אויסגעצאָלט 200 דאָלאָר; ווען ס׳שטאַרבט די פרוי פון א מעמבער, באַקומען די יורשים 100 דאָלאָר.

הלוואָה פאָנד

א וויכטיגע דערגרייכונג אונזערע איז — דער הלוואָה פאָנד. דער דאָזיגער פאָנד איז געשאַפֿען געוואָרען אין נאָוועמבער 1922, מיט א קליינעם קאַפּיטאַל פון 200 דאָלאָר. צוערשט האָט א מיטגליד געקענט באַרגען א מאַקסימום פון 15 דאָלאָר. אין 1925, איז דאָס קאַפּיטאַל פאַרגרעסערט געוואָרען מיט נייַע 200$, און מ׳האָט געקאָנט באַרגען ביז 25 דאָלאָר, אהן פּראָצענט.

דער ערשטער קאַסירער פונ׳ם פאָנד איז געווען ראובן ראָזענגאַרט, וועלכער האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכענט אין זיין אמט. זיין נאָכפֿאָלגער — ל. פרידמאַן — האָלט אָן דעם אמט ביז היינטיגען טאָג. פאַר זיינע לייסטונגען ביים פאַרוואָלטען דעם פאָנד האָט פ׳ פרידמאַן געוואונען די פאַרערונג און אנערקענונג פון דער גאַנצער מיטגלידערשאַפט.

די סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט גרינדעט א ליידים אָקזילערי

די פרויען פון די לאַנדסלייט זיינען א וויכטיגער כח און קאָנען פיל העלפֿען די אַרבייט און די טעטיגקייט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט צו פאַרבריייטערען.

אונזער סאָקאָלאָווער פאראיין האָט דאָס איינגעזעהן און אין 1903 איז געמאַכט געוואָרען דער ערשטער פאַרזוך צו גרינדען א לידים אָקזילערי. זי איז אין יעקעם יאָר טאָקע געשאַפֿען געוואָרען; לאַנג אבער האָט זי ניט עקזיסטירט, ווייל די פירענדע פערזונלעכקייטען וואָס זיינען אין איהר געווען אָנגעשלאָסען זיינען געווען „פרעמדע" פרויען וואָס האָבען זיך ניט געפיהלט פאַראַנטוואָרטלעך.

א צווייטער פּאַרזוך איז געמאַכט געוואָרען — אין 1935, און ס׳איז געווען ערפֿאָרגרייך, ווארום דאָס מאָל זיינען געווען געוואָרען אַלע פּירערינם פון דער אָרגאַניזאַציע — ניט קיין „פּרעמדע" פּרויען, נאָר סאָקאָלאָווער פּרויען פון אונזערע אייגענע מיטגלידער און זיי האָבען זיך ארויסגעוויזען צו זיין טרייע, איבערגעגעבענע מיט ארבייטערינם.

די ערשטע אָקזיליערי באַאַמטע זיינען געווען: אַלטע זשעלענץ, טשערליידי; איידא גאַרדאָן, רעקאָרדינג סעקרעטאר; באַשקי כאַניע, פינאַנץ סעקרעטאר; יעטא ווישניע, טרעזשורער; שיינדל ראָזענגאַרט מלכה לענטשנער און בעססי ראָזענגאַרט האַספּיטאַלערי.

אויפֿן צווייטען מיטינג פונ׳ם נייעם צווייג איז באַשלאָסען צו רופען זיך: „סאָקאָלאָווער לידים אָקזיליערי".

מיט דער הילף פון די סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט מיט ראַט און טאַט, האָט די לידים אָקזיליערי, זייט איהר גרינדונג, פּאַרצייכענט א רייה באַדייטונגספולע אויפֿטוען. זי האָט באַזאָרגט אידישע קינדער פון די קריסטליכע שולען אין סאָקאָלאָוו מיט פרישטיק און „אַנבייסען" וואָס איז באַשטאַנען פון א זעמל מיט א גלאָז מילך טעגליך. זי האָט אויך אָנגעפיהרט א פּאַרצוויינטע אָרגאַניזיר-אַקציע, אריינצוציען יעדע פרוי פון די סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין דער אָקזיליערי. זי האָט אונטערנומען א רייה סאַציאַלע ארבייטען. זי האָט געשטיצט א גרויסע צאָל אינסטיטוציעס אין ניו יאָרק, איינשליסענדיג „האיאס", „יוניייטעד דזשואיש אפּיל", געווערקשאפטען קאַמפּיין א. א.

אין יעדער אויפגאַבע, וואָס די סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אונטערנומען, אז די שוועסטער-אָרגאַניזאַציע, די לידים אָקזיליערי געשטאַנען ביי דער זייט און געהאָלפען דאָס דורכפיהרען מיט ערפאָלג. פאר זייער הילף, פאַרדינען די מיטגלידער פון דער אָקזיליערי אונזער אַלעמענם אנערקענונג און דאנקבארקייט.

אונזער סאָסייעטי ארבייט אויס א קאָנסטיטוציע

ווי א רעגירונג, מוז אויך אן אָרגאַניזאַציע האָבען א קאָנסטיטוציע, וואָס איז איר וועג-ווייזער און צייכענט אָן ווי אזוי זי זאָל זיך פיהרען.

אין 1923, האָט אונזער סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַנשאַפט באַשלאָסען אויסצוארבייטען א קאָנסטיטוציע. ס׳איז געווען אונזער א קאָמיטעט דאָס דורכצופיהרען, מיט׳ן אנטייל פון די פאַלגענע מיטגלידער: א. ווישניע, פ. ראָזענבערג, חנא פעלדמאָן א. מ. ראָזענגאַרט, מיט משה סילווער אלס טשערמאָן.

דער קאָמיטעט האָט די קאָנסטיטוציע פּאַרפאַרטיגט און די מיטגלידער פונם קאָמיטעט זיינען פאר זייער ארבייט באַדאַנקט געוואָרען, אין נאָמען פון דער גאַנצער לאַנדסמאַנשאַפט.

סאָסייעטי נעמט אָן באַשלוסען, אז קיין מיטגליד טאָר ניט זיין קיין סטרייק-ברעכער אָדער אָנשטעלען סקעבס

אין 1926 האָט אונזער לאַנדסמאַנשאַפט אָנגענומען צווויי פּאַרפֿליכטענדע באַשלוסען פון געזעלשאַפטליכען כאַראַקטער, וואָס זיינען פון גרוים באַדייט:

1) אז קיין מיטגליד פון דער סאָסייעטי טאָר ניט זיין קיין סטרייק-ברעכער; און
2) אז קיין באַם — אויב ער וויל בלייבען א מיטגליד פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפט — טאָר ניט אָנשטעלען קיין סקעבס.

די אַראַנדזשמענט קאָמיטע פון דעם 10 יעריקן יובילעאום

ערשטע רייע, זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): א. ווישנע, ישעיה מאָריסאָן, מ. ראָזענגאָרט, מ. סילווער, א. א. ראָזענגאָרט.
צווייטע רייע: ל. פּרידמאַן, י. סטיילל, י. ראָזענגאָרט, ס. קאוואר, ח. מאָריסאָן, ל. סאקאל.
דריטע רייע: ב. מאָריסאָן, י. גרינבערג, ב. פּלאטנער, ה. וויסבערג, מ. צוויק.

אין זעלבּיגען יאָר, איז פֿאַרגעקומען דער גרויסער קלאָוקמאַכער סטרייק. מיר האָבען דאָן באַשלאָסען, צו שטיצען די סטרייקענדע צווישען אונזערע מיטגלידער מיט 40 דאָלאָר יעדען.

אונזער לאַנדסמאַנשאַפט שטיצט אַמעריקאַנער אידישע און אַלגעמיינע אינסטיטוציעס מיט אַ בריוטע האַנט

די סאָקאָלאָווער סאָסייעטי האָט אימער בריוטהאַרציג געהאָלפֿען פֿאַרשיידענע אידישע און אַלגעמיינע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס דאָ אין לאַנד.

צווישען אַנדערע, האָבען מיר געשטיצט: אַמעריקאַנער אידישען קאָנגרעס, „האיאַס", אידישע מלחמה וועטעראַנען, ליג פֿאַר אידישע בלינדע, יונייטעד דזשואיש אַפּיל, געווערקשאַפטען קאמפּיין, אידישע צדקה פעדעראַציע, לאָס אַנדזשעלעס סאַניטאַריום און דענווער סאַנטיאַריום. דערצו קאָנען אויך צוגערעכענט ווערען: סאַראָטאָגאָ ספּרינג האָום רויטער קרייז און „יו. עם. אָו.".

איינדרוקספולע יובילי־פייערונגען דורכגעפירט

אין לויף פון די לעצטע עטלעכע צענדליג יאָהר, האָט די סאָקאָלאָווער סאָסייעטי דורכגעפֿיהרט אימפאָזאַנטע יובילי־פייערונגען וואָס האָבען אויף די אנווועזענדע איבערגעלאָזען א טיפען איינדרוק.

אין דעצעמבער 1924, איז געפייערט געווארען אונזער 10 יעריגער יובילי; אין 1929 — אונזער 15טער — אין דעצעמבער 1934 האָבען מיר פֿאַרצייכענט צוואַנציג יאָהר לעבען און טעטיגקייט.

באַזונדערס באַדייטונגספול איז געווען אונזער 25 יעריגע יובילי־פייערונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין דעצעמבער 1939. די צוזאַמענקונפט, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין סענטראַל פּלאַזאַ האַל, האָט אָפּגעשלאָסען א וויכטיגע תקופה: א פערטל יאָהרהונדערט אין אונזער געשיכטע.

די פייערונג איז געווען א גרויסער מאַלישער און מאַטעריעלער ערפאָלג. די אַנווועזענדע האָבען זיך פֿאַרזאַמלט ארום געדעקטע טישען ביי א באַנקעט, אָבער ניט פֿרעהליך איז דעם עולם געווען אויפֿן הארצען. דער גרויל פון דער נאַצי־וואַקאַנאַליע האָט דורכגענומען די פֿאַרזאַמלטע און די טראַגעדיע פון דעם געמאָרדעטען און געפֿיניגטען אידישען פֿאָלק אויף יענער זייט ים האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף די פּנימער פון די פֿאַרזאַמלטע. דער פּאָקט איז, אַז דער באַנקעט איז פֿאַרגנקומען בלויז דערפֿאַר, וואָס ס'איז שוין אוממעגליך געווען אים צוריקצוציען. איז די צוזאַמענקונפט דעריבער פֿאַרוואַנדלט געווארען אין א גרויסע הילפֿס־מאַניפעסטאַציע. די אַנווועזענדע האָבען געגעבען זייער צוזאָג, אַז זיי וועלען טאָן אַלץ אין זייערע כחות צו העלפען זיידערע ליידענדע סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט. זיי האָבען, דורך זייער אנווועזנהייט, באַצאָלט א מין „קאָפּ-שטייער" פאַר די ליידענדע סאָקאָלאָווער, וואָס האָבען זיך שוין דאָן געפונען אין מלחמה־לאַגער און ס'איז אויפֿן אָרט געשאַפען געווארען א באַדייטענדע סומע געלט פאַרן „סאָקאָלאָווער רעליף".

סאָקאָלאָווער יוכל בוך פֿאַראיבּיגט אַנדענק פון אונזערע לאַנדסלייט־קדושים

די שארית הפּליטה פון אונזערע סאָקאָלאָווער שוועסטער און ברידער קאָנען מיר העלפען — אויף א ממשות'דיגען אופן... און דאָס טוען מיר טאָקע.

פֿאר די סאָקאָלאָווער מאַרטירער וואָס זיינען דורך די נאַצישע בעסטיעס אומגע-בראַכט געוואָרען, אויסגעמאָרדעט געוואָרען, אָדער וואָס זיינען העלדיש געפֿאַלען אין קאַמפֿ געגען דער היטלעריישער טיראַני — פֿאר זיי קאָנען מיר שוין ליידער גאָרנישט טאָן, חוץ הייליגען זייער ליכטיגען נאָמען.

אָט דאָס איז די אויפגאַבע פון סאָקאָלאָווער יובילי-בוך, וואָס געפינט זיך איצט אין לייענערס האַנט.

דער באַשלוס ארויסצוגעבען אָט דעם בוך איז אָנגענומען געוואָרען אויף א ספּעציעלען מיטינג פון אונזער לאַנדסמאַנשאַפֿט, אין מערץ 1945.

די גאַנצע הכנסה פונ׳ם בוך וועט געהן אויף העלפֿען אונזערע אומגליקליכע לאַנדסלייט אין סאָקאָלאָוו.

דער יובל-בוך קאָמיטעט באַשטעהט פון די פֿאלגענדע מיטגלידער: מ. סילווער, יוסף ראָזענגאַרט, א. מ. ראָזענגאַרט, ל. האָפענגאַרט, ל. פרידמאַן, י. שטיינבערג, משה פעלדמאַן, הערי ווייסבערג, מ. גאָרדאָן ב. ווייס, מ. הערים און ש. זשעלעזנין — מיט מרדכי כאינע אָלס טשערמאַן.

אונזער חילף צו די סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין איראָפּא נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה

ביים סוף פון צווייטען וועלט קריג, האָבען מיר געשטיצט די סאָקאָלאָווער אין רוסלאַנד מיט שפּייז-פּעקלאַך; די פון אונזערע לאַנדסלייט וואָס האָבען זיך געפונען אין שאַנכאַי-כינע האָבען געהאָלפֿען מיט געלט-מיטלען.

דער רעליעף-קאָמיטעט אין ניו יאָרק ביי פּאַקען שפּייז פּעקלעך קיין איראָפּע אין יאָר 1946

זײט אַמעריקא איז אריין אין קריג, האָבען מיר באַמיהט זיך צו פֿאַרבינדען מיט אונזערע ברידער און שוועסטער אויף יענער זײט ים — אָבער אָהן ערפֿאָלג. וועז די מלחמה האָט זיך געענדיגט האָבען מיר די אויבענדערמאָנטע הילף געשיקט צו אונזערע לײדענדע לאַנדסלײט. די הילף האָט דערגרייכט לאָדזש, שטעטין, לינגניץ, און אַנדערע שטעדט אין פּוילען, ווי אויך פּאַריז.

אָט די הילף זעצען מיר פּאָר — דורך א רעליף-פּאַנד קאַמפּיין וואָס איז איצט אין פּוילען גאַנג.

די סאָסייעטי'ס מלחמה הילף צו אונזער רעגירונג

דאָ איז אין פּלאַץ צו דערמאָנען די הילף, וואָס אונזער סאָקאָלאָווער לאַנדסלײט האָבען געגעבען דער אַמעריקאַנער רעגירונג אין לויף פון דער מלחמה. זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט אין די באַנד-קויף אַקציעס, געשטיצט דעם רויטען קריץ און גע-האָלפֿען מיט אַלע מיטלען דערנענטערען דעם זיג פון די אַליאירטע איבער די נאַצישע און יאַפּאַנישע באַרבאַרען.

★

סאָקאָלאָווער אין רייען פֿאַר הילף אין דער ערשטער וועלט מלחמה

מעמבערס פון דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס

מ. אַטעל
ס. אַסמאַן
מ. בערמאַן
ה. בערענשטיין
דר. מ. בוכבינדער
שרה בוכבינדער
דר. ס. גאַנז
דר. א. גאַנז
מ. גאַרדאַן
ה. גאַרפינקעל
מ. גאַרפינקעל
י. גרינבערג
ל. גאַרבאַטי
נ. גארבאַטי
ס. גראַסמאַן
חוה גרינבוים
א. גרינשטיין
ב. גאַלדבערג
צעשע גאַלדשטיין
ח. האַכבערג
ה. אַרלאַווסקי
ל. האפענגארט
מ. העריס
א. העריס
ה. העריס
י. וועבער
א. וועבער
ב. וויים
ה. וויים
א. וויטנער
ל. וויינברום
ה. וויינבערג
י. וויינבערג
ה. וועגנער
ה. וואפניק
ה. ווילער
ס. זשעלענין
ברוינדעל חאַמידעס
מאיר טוירנער
משה טוירנער
י. טענענבוים
ה. יאבלאן
גאַלדע יאַבלאַן
מ. כאַינע
י. לענטשנער
ח. מאַריסאַן
ד. מור
ה. מיידענבוים
י. סילווער
מ. סילווער
ס. סקאַפּ
ל. א. סעקס
ז. סטראָוס
ל. סאַלאַרזש
י. סקאפאף
מ. סענדי
נ. סוויטצען
ח. ענגליש
ס. ענגליש
ס. עלעקמאַן
נ. עלבערג
ב. פּלאטנער
מ. פּערלשטיין
ראשקע פּערלשטיין
ל. פרידמאַן
ח. פעלדמאַן
י. פעלדמאַן
מ. פעלדמאַן
פ. פודענבערג
י. פישער
ל. קארשענבלאט
י. קאַהן
ה. קאַהן
ס. קאַסאַווער
רחל קאַסאַווער
י. קראַשינסקי
י. קאווער
י. ראַזענבערג
ה. ראַדזינסקי
י. ראַזענגאַרט
מ. ראַזענגאַרט
א. מ. ראַזענגאַרט
א. ראַזענגאַרט
וו. ראַטשטיין
מ. ראַזען
מרס. ראַטשטיין
ה. רילי
מ. שאַרפּ
י. שטיינבערג
מ. שייפער
ה. שייפער
ס. שולמאַן
ב. שולמאַן
מ. שטרייכלער
נ. שולטין
י. שפּילמאַן

בעאמטע פון דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פּראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי זינט איר גרינדונג

★

אין יאָר 1914 : ר. ראָזענאַרט, פינאַנץ סעקרעטאר; מ. סילווער, רעקאָרדינג סעקרעטאר; ח. פעלדמאַן, קאַסירער.

אין יאָר 1915 : י. יאסּפּערשטיין, פינאַנץ סעקרעטאר; מ. סילווער, רעקאָרדינג סעקרעטאר; ח. פעלדמאַן, קאַסירער.

אין יאָר 1916 : א. ראָזענבוים, פינאַנץ סעקרעטאר; מ. סילווער, רעקאָרדינג סעקרעטאר ; ח. פעלדמאַן, קאַסירער.

אין יאָר 1917 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; מ. סילווער, רעקאָרדינג סעקרעטאר; ח. פעלדמאַן, קאַסירער.

אין יאָר 1918 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; י. שטיינבערג, רעקאָרדינג סעקרעטאר; ח. מאָריסאָן, קאַסירער.

אין יאָר 1919 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר ; פ. ראָזענבערג, רעקאָרדינג סעקרעטאר; מ. ראָזענגאַרט, קאַסירער.

אין יאָר 1920 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; ב. ווייס, רעקאָרדינג סעקרעטאר; א. ווישנע, קאַסירער.

אין יאָר 1921 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; ב. ווייס, רעקאָרדינג סעקרעטאר; א. ווישנע, קאַסירער.

אין יאָר 1922 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; פ. ראָזענבערג, רעקאָרדינג סעקרעטאר; א. ווישנע, קאַסירער.

אין יאָר 1923 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; פ. ראָזענבערג, רעקאָרדינג סעקרעטאר; י. יאַבלאַנאָוויטש, קאַסירער.

אין יאָר 1924 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; ל. האָפענגאַרט, רעקאָרדינג סעקרעטאר; י. יאַבלאַנאָוויטש, קאַסירער.

אין יאָר 1925 : ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאר ; ל. האָפענגאַרט, רעקאָרדינג סעקרעטאר; י. יאַבלאַנאָוויטש, קאַסירער.

ביז דעם יאָר האָט די סאָסייעטי נישט געהאַט קיין שטענדיגען טשערמאַן ; ביי יעדען מיטינג איז ערוועהלט געוואָרען א טשערמאַן און ווייס טשערמאַן.

אין יאָר 1926 : נ. עלבערג, טשערמאַן ; מ. ראָזענגאַרט, ווייס טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; ח. מאָריסאָן, קאַסירער.

אין יאָר 1927 : נ. עלבערג, טשערמאַן ; מ. ראָזענגאַרט, ווייס טשערמאַן, ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט רעקאָרדינג סעק.; ח. מאָריסאָן, קאַסירער.

אין יאָר 1928 : י. גרינבערג, טשערמאַן ; ב. ווייס, ווייס טשערמאַן ; ל. האָפענגאַרט, פינאַנץ סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; נ. עלבערג, קאַסירער.

אין יאָר 1929 : מ. סילווער, טשערמאַן ; ב. ווייס, ווייס טשערמאַן ; מ. גאָרדאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; ס. מאָריסאָן, קאַסירער.

אין יאָר 1930 : י. לענטשנער, טשערמאַן ; ח. עלעקמאַן, ווייס טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט, קאַסירער.

אין יאָר 1931 : ה. עלעקמאַן, טשערמאַן ; מ. ראָזען, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט, קאַסירער.

אין יאָר 1932 : מ. סילווער, טשערמאַן ; י. גרינבערג, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; א. מ. ראָזענגאַרט, קאַסירער.

אין יאָר 1933 : א. ווישנע, טשערמאַן ; י. לענטשנער, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1934 : מ. הערים, טשערמאַן ; א. מ. ראָזענגאַרט, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1935 : י. לענטשנער, טשערמאַן ; ב. וויים וויים-טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1936 : מ. כאינע, טשערמאַן ; ב. וויים, וויים-טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1937 : מ. כאינע, טשערמאַן ; ס. זשעלענץ, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאַר; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1938 : ה. וויסבערג, טשערמאַן ; ס. זשעלענץ, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1939 : מ. הערים, טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1940 : מ. הערים, טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעקרעטאַר ; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1941 : מ. ראָזענגאַרט, טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1942 : י. לענטשנער טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1943 : ה. וויסבערג, טשערמאַן ; א. מ. ראָזענגאַרט, וויים טשערמאַן ; ס. מאָריסאָן, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעק. סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1944 : מ. ראָזענגאַרט, טשערמאַן ; מ. הערים, וויים טשערמאַן : א. מ. ראָזענגאַרט, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעקאָרדינג סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1945 : ס. זשעלענץ, טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; א. מ. ראָזענגאַרט, פינאַנץ סעק.; י. ראָזענגאַרט, רעק. סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

אין יאָר 1946 : ס. זשעלענץ, טשערמאַן ; ה. וויסבערג, וויים טשערמאַן ; א. מ. ראָזענגאַרט, פינאַנץ סעקרעטאַר; י. ראָזענגאַרט, רעק. סעק.; מ. טוירנער, קאַסירער.

● די אמטען פון טראַסטים, האַספּיטעלער, עקזעקוטיוו און פינאַנץ קאָמיטעס זיינען אין פֿאַרשידענע צייטן אָנגעהאַלטען געווארען פון די פאלגענדע מיטגלידער : מ. כאינע, ל. פרידמאַן, מ. גאָרדאָן, ה. האַכבערג, ל. האָפענגאַרט, ב. פּלאָטנער, י. שטיינבערג, ב. וויים, א. ווישנע, ה. וויסבערג, נ. עלבערג, ח. פעלדמאַן, פ. ראָזענבערג, י. פעלדמאַן, מ. פעלדמאַן, מ. הערים, י. לענטשנער, ח. מאָריסאָן, י. ראָזענגאַרט, מ. ראָזענגאַרט, א. מ. ראָזענגאַרט, ר. ראָזענגאַרט, ר. שולטץ, ל. א. סעקס, מ. סילווער, מ. טוירנער, ס. זשעלענץ, א. ראָזענגאַרט, ס. מאָריסאָן.

דער יובל־בוך קאָמיטעט

ערשטע רייע, זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): משה סילווער, אברהם ווישנע, אברהם משה ראָזענגאַרט, סעקרעטאר; מרדכי כאָינע, טשערמאַן; משה פעלדמאַן, פינאַנץ סעקרעטאר; משה ראָזענגאַרט, טרעזשורער; משה הערים.

צווייטע רייע: בערל ווייס, ישראל שטיינבערג, הערי ווייסבערג, שמואל לייב זשעלענץ, יוסף ראָזענגאַרט, לייזער האָפענגאַרט, לייבל פרידמאַן, משה גאָרדאַן.

באגריסונג פון פֿאַרזיצער פון סאָקאָלאָווער יובל-בוך קאָמיטעט און רעדאַקציאָנס קאָלעגיום.

●

איך באגרים די „סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פֿראָגרעסיוו עיד סאָסייעטי", צו דער גלעזענהייט פון איר יובילייאום פייערונג פון דרייסיק יאָר אַקטיוויטעט סיי אויפן ארגאניזאציאָנעלן געביט און סיי אויפן סאָציאָלן געביט. איך ווינטש אַלע מיטגלידער און באַאמטע, אז צום 50 יאָריקן זויבל זאָלן זיי קומען מיט נאָך א גרעסערן און שענערן רעקאָרד פון אַקטיוויטעט און פֿאַרשטענדעניש פֿאַר די נויטן פון די סאָקאָלאָווער, וועלכע זיינען היינט „מפוזר ומפורד" איבער גאַנץ אייראָפּע.

איך באגרים דעם גאַנצן יובל-בוך קאָמיטעט און דעם רעדאַקציאָנס-קאָלעגיום פֿאַר זייער גרויסער פּיאָנערישער ארבעט, וועלכע זיי האָבן זיך אונטערגענומען און דורכגעפירט בשלמות. איך האַלט, אז די קאָמיטע האָט באמת דורכגעפירט א היסטאָרישע ארבעט, וויל דער „בוך" דאַרף און וועט דינען אלם א „מצבה" און דענקמאָל פֿאַר אונדזערע נאָענטסטע און ליבסטע, וועלכע זיינען געפאָלן וויי העלדן און מארטירער על קידוש השם, און אויך פֿאַראייביקן אונדזער אַלעמענס „היימשטאָט" סאָקאָלאָוו, וועלכע מיר וועלן קענען זעהן און אויפלעבן אין דער פאַנטאַזיע נאָך דורך די אַפּהאַנדלונגען, עפּיזאָדן, בילדער און דערציילונגען וועגן סאָקאָלאָוו, וואָס געפינען זיך אין בוך, וויל ליידער וועט שוין קיין יידיש-סאָקאָלאָוו אין וועלכן מיר האָבן געהאַט די זכיה דערצוגן צו ווערן — קיינמאָל ניט זיין.

ס׳איז געווען א שווערע און אָנגעשטרענגטע, אָבער א נויטיקע, נוצלעכע און דאַנקבאַרע ארבעט. זאָלן אייערע הענט געבענטשט זיין! איר האָט געטאָן א הייליקע, וויכטיקע און נאָבלע ארבעט, וועלכע וועט זיין א כבוד פֿאַר אַלע סאָקאָלאָווער איבער גאָר דער וועלט.

איך דריק אויס מיין פֿערזענלעכן דאַנק צום גאַנצן קאָמיטעט פֿאַר דער הילף און קאָאָפּעראַציע, וועלכע זיי האָבן מיר געגעבן. ס׳איז געווען א שווערע און פּיאָנערישע ארבעט צו רעאַליזירן אזא שווערן פּלאַן — פון ארויסגעבן א ליטעראַרישן יובל און יזכור-בוך. א דאַנק אייער שטאַרקן ווילן און איבערגעבנקייט פֿאַר דער אחריות-פולער ארבעט, איז אונדז געלונגען צו באַזייטיקן אַלע שטרויכלונגען און שטערונגען. איר מעגט שטאָלץ זיין מיט אייער דערפאָלג! דער בוך וועט זיכער געלייענט ווערן מיט גרויס הנאה אפילו פון נישט קיין סאָקאָלאָווער. פֿאַר דעם קומט א ספּעציעלן דאַנק אונדזער רעדאַקטאָר, א. ס. ליריק, וועלכער האָט אומפֿאַרטייאיש און ערלעך רעדאַגירט דאָס בוך. ס׳איז געווען א כבוד צו האָבן אים אלס רעדאַקטאָר.

איך וויל דאָ דערמאָנען מיט כבוד און דאַנק ספּעציעל די וועלכע האָבן זיך פֿשוט מוסר נפש געווען ביים שאַפן דאָס גאַנצע פֿאַרן בוך דורך זייער אונערמידלעכע און ענערגישע טעכנישע ארבעט געהאָלפֿן ארויסגעבן דעם בוך. זיי פֿאַרדינען די אַנערקענונג און דאַנק פון יעדן סאָקאָלאָווער. זיי זיינען: אברהם ווישניע, משה ראָזענגאַרט, משה סילווער, יוסף ראָזענגאַרט, משה פעלדמאַן, שמואל זשעלעניץ, ליבל פרידמאַן, לייזער האָפּענגארט, ישראל שטיינבערג, משה גאָרדאָן, און אחרון אחרון חביב — אברהם משה ראָזענגאַרט, אלס סעקרעטאר פון יובל בוך און פון רעדאַקציאָנס קאָלעגיום. ער האָט געארבעט ענערגיש, אויפריכטיק און איבערגעגעבן צו דערגרייכן אַלע סאָקאָלאָווער

איבער גאָר דער וועלט און בכלל דורכגעפירט זיין אמט אויסנעצייכנט. עס איז געווען פאר מיר א פארגעניגן צו האָבן אים אלס סעקרעטאר.

א האַרציקן דאנק שיק איך איבער אין נאָמען פון גאנצן רעדאקציאָנס-קאָלעגיום, די בארימטע ליטעראַרישע קינסטלער, ה. לייוויק, י. אפאטאשו און דר. יעקב שאצקי, פאר זייערע ליטעראַרישע ביישטייערונגען צום יובל-בוך.

מיין אנערקענונג און דאנקבארקייט צו די וועלכע זיינען ניט קיין סאָקאָלאָווער און האָבן אזוי ברייטהארציק געהאָלפן פינאנציעל.

איך דריק אויס מיין הארציקע באגריסונג צו אלע סאָקאָלאָווער איבער גאָר דער וועלט, וועלכע האָבן זיך מיטבאטייליקט און בייגעשטייערט סיי ליטעראַריש און סיי פינאנציעל און מיטגעהאָלפן דערשיינען דאָס יובל בוך, וועלכער ווערט דערוואַרט מיט אומגעדולד פון אלע סאָקאָלאָווער בארבע פנות העולם. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן מיט אנערקענונג און דאנקבארקייט דער יונגער קאָמיטעט אין סאָאָ פאולא, בראזיל, פאר זייער שיינער פינאנציעלער ביישטייערונג, וועלכע זיי איז געלונגען צו שאפן, א דאנק זייער ענערגישער ארבעט. זיי זיינען: קלמן ארענשטיין, מרדכי גאָלדפעדער, יוחנן ארענשטיין, דוד שטוטמאן און בינעם ארענשטיין.

צו אייך אלע און צו יעדן באזונדער, שיק איך מיין באשיידענע אָבער האַרציקע ברכה, — תחזקנה ידיכם!

צו די סאָקאָלאָווער, וועלכע זיינען נע-ונד אין איראָפע, מיין האַרציקע באגריסונג, חזק ואמץ, און מיין אינציקער וואונטש צו זיי איז, להראות בקרוב בארץ ישראל.

מיט יובל גרוס,

מרדכי כאינע,
פאָרזיצער פון יובל-בוך קאָמיטעט
און רעדאקציאָנס קאָלעגיום.

מיר בעטן אנשולדיקונג ביי די אלע וועמענס מאנוסקריפטן האָבן צוליב פארשידענע סבות ניט געקענט אריין אין דעם יובל-בוך.

רעדאַקציאָנס קאָלעגיום

אַ וואָרט פון אונדזער טשערמאַן

הײַנט, אין דעם טאָג פון אונדזער יום־טוב, ווען מיר פייערן דעם 30 יאָריקן עקזיסטענץ פון אונדזער אַלעמענס באַליבטע אָרגאַניזאַציע, האָב איך דעם כבוד און פֿאַרגעניגן צו באַגריסן אייך אַלע, מיינע ליבע שוועסטער און ברידער, אין נאָמען פון אַלע באַאַמטע פון אונדזער סאָסייעטי. איך בין באמת שטאָלץ וואָס איך בין דער טשערמאַן פון אַזאַ שעהנע און נאָבעלע אָרגאַניזאַציע ווי די סאָקאָלאָווער יאָנג פֿרענדס, ווען עס הערשט שטענדיק וואָרעמע פֿריינטשאַפֿט פון איינעם צום צווייטן. איך דריק אויס מיין בעסטן דאַנק צו די באַאַמטע און צו אַלע מיטגלידער־פון אונדזער סאָסייעטי פֿאַר האָבן אין מיר צוטרוי און פֿאַר זייער מיטאַרבעטן מיט מיר די גאַנצע צייט.

איך האָף דאָס דער וואונדערבאַרער ברודערליכער געפֿיל וועט אָנהאַלטן ביי אונדז אויף שטענדיק. איך דריק אויס מיין האַרציקסטן דאַנק צו דעם יובל־בוך קאָמיטעט פֿאַר איר איבערגעגעבענע געטרייע אַרבעט, אַרויסצוגעבן אַ בוך וואו אונדזער שטעטל סאָקאָלאָוו וועט פֿאַראייביקט ווערן. געבענטשט זאָלן זיין זייערע הענט.

איך דאַנק אויך דעם סאָקאָלאָווער רעליף קאָמיטעט אין ניו יאָרק פֿאַר די גוטע, וויכטיקע אַרבעט וואָס זי טוט ביי שאַפֿן הילף צו קענען העלפֿן אונדזערע אומגליקלעכע סאָקאָלאָווער פֿאַרוואָגלטע וואַנדערער.

איך ווינטש דאָס מיר זאָלן דערלעבן צו פייערן נאָך פילע יובילייאומס פון אונדזער סאָסייעטי.

שמואל לייב זשעלענעץ,

טשערמאַן פון דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס

פֿראָגרעסיוו אייד סאָסייטי אין ניו יאָרק

סאָקאָלאָווער רעליעף קאָמיטעט אין ניו יאָרק

ערשטע רייע, זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): משה סילווער, מרדכי כאינע, רעקאָרדינג סעקרעטאר; משה ראָזענגאַרט, טשערמאַן; משה גאָרדאָן, פינאַנץ סעקרעטאר; אברהם ווישנע, קאַסירער; משה הערים.
צווייטע רייע: שמואל לייב זשעלענץ, לייבל פרידמאַן, אברהם משה ראָזענגאַרט, יוסף ראָזענגאַרט, משה פעלדמאַן, בערל ווייס

באַגריסונג פון דעם

סאָקאָלאָווער רעליף קאָמיטעט אין ניו יאָרק

●

מיר באַגריסן די סאָקאָלאָווער יאַנג פרענדס פֿראַגרעסיוו עיד סאָסייעטי אין ניו יאָרק צו אירע דרייסיק יעריקן יובילעאום.

מיר באַגריסן די בויער, די באַאַמטע און די מיטגלידער, וועלכע האָבן געהאָלפֿן אויפבויען אַזאַ שטאַרקע און וויכטיקע אינסטיטוציע ווי אונדזער סאָקאָלאָווער סאָסייטי אין ניו יאָרק.

אין די דרייסיק יאָר פון אירע עקזיסטענץ איז די סאָסייעטי געווען זייער אַקטיוו אויפן געביט פון קעגנזייטיקע הילף צו אייגענע לאַנדסלייט, הילף צו פֿאַרשידענע אינסטיטוציעס אין ניו יאָרק, איבערן לאַנד און אין ארץ־ישראל. אָבער אַמערסטן האָט די סאָסייעטי געוויזדמעט אירע אַקטיוויטעט צוזאַמען מיט „אונדז" מיטצוהעלפן אין דער אַרבעט פֿאַר די נויטלייַדענדע אין סאָקאָלאָוו און אירע הילפס־אינסטיטוציעס.

אין טאָג פון אייער „שמחה" דאַנקען מיר אייך האַרציק, פֿאַר אייער פינאַנציעלער הילף און פֿאַר אייער שטענדיקער גרייטקייט מיטצוהעלפן אין אונדזער וויכטיקער אַרבעט. די סאָסייעטי האָט אַסאַך מאָל מותר געווען אויף אירע אייגענע פינאַנציעלע אונטערנעמונגען לטובת דעם רעליף־פֿאַנד. אייַנצעלנע מיטגלידער פלעגן צייטנווייז קריטיקירן אַז מען פֿאַרנאַכלעסיגט די אַרבעט פון דער סאָסייעטי

אמת, פינאַנציעל האָט אפשר די סאָסייעטי עפּעס פֿאַרלאָרן, צוליב דער רעליף־אַרבעט, אָבער מאָראַליש האָט זי זייער אַ סך פֿראָפּיטירט, ווייל קיינער איז נישט בכח אָפּצושאַצן אין „דאַלאַרן" דעם ווערט פון זיין אַ שותף צו אַזאַ נאָבעלער אַרבעט, ווי: שיקן מעדיצינישע הילף צו קראַנקע, ברויט צו הונגעריקע, באַהייצן קאַלטע הייזער און טיילווייז שפּייזן, באַקליידן און געבן אַ אידישע דערציאונג צו אָרעמע קינדער און יתומים אין תלמוד תורה אין סאָקאָלאָוו אזוי אַז איר מעגט שטאָלץ זיין מיט אייער רעקאָרד.

מיר נוצן אויך אויס די געלעגנהייט צו באַגריסן דעם סאָקאָלאָווער יובילי־בוך־קאָמיטעט פֿאַר איר אונערמידליכע און דערפֿאָלגרייכע אַרבעט — מאָראַליש און פינאַנציעל — פון וועלכן דער גאַנצער פֿראָפּיט געהט פֿאַר דעם רעליף־פֿאַנד. זאָל דער טאָג פון אונדזער אָלעמענס יום־טוב, וואָס קומט צופֿעליק אויס אין אַזאַ אונזיכערע און פינסטערע צייט פֿאַר דער וועלט, און פֿאַר אונדזער פֿאָלק, אונדז געבן האָפֿנונג און דערמוטיקונג פֿאַרצוזעצן אונדזער הייליקער אַרבעט לטובת אונדזערע וואַנדערנדיקע סאָקאָלאָווער אין אייראָפּאַ.

משה ראָזענגאַרט, פּאַרזיצער

מרדכי כאינע, סעקרעטאר

בעאַמטע פון דער סאָקאָלאָווער ליידיס אָקזילערי אין ניו יאָרק

ערשטע רייע, זיצענדיק (פון רעכטס צו לינקס): דזשעני וויים, **טר**עזשורער ; ראָזע וויליָער, פינאַנץ סעקרעטאר ; אַלטע זשעלענץ, פרעזידענטין ; איידע גאָרדאָן, רעקאָרדינג סעקרעטאר ; פעני בלאָק, וויים-פרעזידענטין.
צווייטע רייע : ראָזע וויים, סעקרעטאר פון לאָאן פאָנד ; חאַמע סטיין, טראָסטי ; רעי בוירמאַן, האָספיטאַלער ; לאה שולטץ, האָספיטאַלער ; טילי זאַלצמאַן, טרעזשורער פון לאָאן פאָנד.

סאָקאָלאָווער ליידים אָקזילערי אין ניו יאָרק

●

אונזער האַרציקע באַגריסונג צום סאָקאָלאָווער רעליף קאָמיטעט אין ניו יאָרק. אייער אַרבעט איז א שטאָלץ פאַר אונזער לאַנדסמאַנשאַפט און א גרויסע הילף פאַר אונזערע אייגענע אין סאָקאָלאָוו. מיר ווינשען אייך גרוים דערפאָלג אין אייער הייליגער אַרבעט פאַר אונזער אומגליקליכער היים-שטאָט סאָקאָלאָוו.

די לוידים אָקזילערי האָט זיך אָרגאַניזירט בלויז פאַר איין צוועק — צו העלפען אונזערע אייגענע אין אונזער היים-שטאָט סאָקאָלאָוו.

איידער די וועלט מלחמה האָט אויסגעברָאכען האָבען מיר רעגעלמעסיג געשיקט געלד קיין סאָקאָלאָוו. איצט וואָן מען קען נישט שיקען קיין געלד קיין סאָקאָלאָוו איז אונזער טעטיגקייט נישט פאַרקלענערט געוואָרען. מיר האַלטען אָן דעם טעמפּאָ פון אונזער אַרבעט. מיר שטיצען די אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבען א מעגליכקייט צו העלפען די אומגליקליכע פון יענער זייט ים. מיר העלפען דעם דזשאָינט, די אידישע געווערקשאַפטען, דעם רעד קראָס, דעם ראָשען וואָר רעליף. און איצט וואָן היטלער מיט זיינע העלפערס האָבען שוין געקראָגען זייער פאַרדינטע מפלה, האָפען מיר פאַר א פרייע וועלט און מיר וועלען ווייטער קענען שיקען הילף צו אונזער היים-שטאָט סאָקאָלאָוו.

אדעל זעלענץ, טשערלייד

פעני בלאָק, ווייס טשערלייד

איידע גאָרדין, רעקאָרדינג סעקרעטאר

ראָזע ווילער, פינאַנס סעקרעטער

דזשענער ,ווייס טרעזשורער

רבקה בערמאַן, האָספיטאַלער

לאה שולטז, האָספיטאַלער

אַמעריקאַן סאָקאָלאָווער אינדעפּענדענט פּאַרטיי

אין שיקאַגאָ

●

טייערע פריינט:

אייער יובל-פייערונג פאַלט אוים אין דער צייט וואַן אויף דער וועלט האָט נאָר-וואָס זיך פאַרענדיקט דאָס שרעקלעכסטע פון די טענער פון פרידן און זיג, איבער די גרעסטע שונאים פון דער מענטשהייט און אידענטום.

אָט אין די טעג איז צוזאַמען מיטן אומקום פון 6 מיליאָן ,אידן אין אייראָפּע, איז דורך די בעסטיאַלישע נאַצים פון דעם 5טען ביזן 12טען סעפּטעמבער, 1942, אומגעבראַכט געוואָרן אונזערע עלטערן, שוועסטער און ברידער, קרובים און פריינד פון אונזער היים-שטאָט סאָקאָלאָוו.

מיט געבויגענע קעפּ, הערצער פול מיט טרויער — באַערן מיר אין אייער יובל-בוך צוזאַמען מיט אַלע סאָקאָלאָווער איבער גאָר דער וועלט, אונזערע סאָקאָלאָווער קדושים.

זייט באַגריסט סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק צו אייער דרייסיק יעריקן יובילעאום. לאָמיר צוזאַמען זיך דריקן די הענט און שווערן צוזאַמען מיט די סאָקאָלאָווער איבעראַל — צו טאָן גוטע געזעלשאַפטלעכע ארבעט און הילף פאַר אונזערע לעבן געבליבענע סאָקאָלאָווער און פאַר א פרייער וועלט.

פּרעזידענט: משה קאָהן נום. 2
וויים פּרעזידענט: חיים גרינבערג
רעקאָרדינג סעקרעטאַר: הערשל מאַדאַנסקי
פינאַנס סעקרעטאַר: בעני קאַרפּס
קאַסיר: מאַקס גאָטליב
טראָסטי: משה קאָהן נום. 1
טראָסטי: היימי בעקער

באגריסונג פון הרב נחום פערלאָוו

ירמי׳ הנביא, דער גרויסער אידישער באַקלאָגער, האָט אָנגעפאָנגען זיינע קינות מיט א פראָגע אויסרוף: איכה? ווי אזוי?

ירמי׳, וועלכער האָט בעגריפען די גרויסקייט פון זיין פאָלק ישראל, וועלכער האָט געהאַלטען אז זיין שטאָדט איז באמת געווען די „רבתי בגוים שרתי במדינות" — די גרויסע צווישען פעלקער און האַרענט צווישען מדינות — פאַר איהם איז געווען שטוינענד און אומבאַגרייפליך דער גרויסער חורבן און ער האָט אויסגערופען דעם „איכה"?

אויך אין אונזער יעצטיגען נאַציאָנאַלען אומגליק, מוז יעדער איד צום ערשט פאַרשטאַרקען און אויפפרישען זיין זכרון פאַר דעם שעהנקייט און ליכטיגקייט פון זיין אמאָליג אידיש שטעדטעל אין אלע זיינע פאזען; בעגרייפען דעם רייכען נשמה-דיגען אינהאַלט וואָס האָט אין יעדעם אידיש לעבען געשטעקט — דאָן קאָנען מיר זיין די ריכטיגע מקוננים, די בעקלאָגער אויפן גרויסען חורבן וואָס האָט אונז גע-טראָפען. די סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק טוהען דעריבער זעהר א דאַנק-בארע ארבייט ארויסגעבענדיג א זאַמלבוך מיט בילדער און שילדערונגען פון דער קהילה הקדושה סאָקאָלאָוו פאדלאָסקי, הי״ד.

אלם איידעם פון סאָקאָלאָווער רב, דער בעוואוסטער גאון און מנהיג פון פוילישען אידענטום, ר׳ יצחק זעליג מאַרגענשטערן זצ״ל, פלעג מיר אויסקומען בעזוכען אידישע הייזער אלם סנדק אויף ברית׳ן אדער אויף חתונות. איך קאָן נישט פערגעסען די קדושה און גייסטיגע עשירות וואָס איז געווען אין יעדען אידיש הויז. נישט געווען קיין הויז אהן ספרים, דא א שאפפע מיט ש״ס ופוסקים, דא משניות׳ן, עין יעקב׳ס אדער חומשים, מנורת המאור און קב הישר און סתם חסידישע ספרימלאך.

זייענדיג אין „בית-דין שטוב" וואָס איז געווען דער „צומת-הבגדים", דער צענטראַלער קנופ פון דעם פולסירענדיג אידישען לעבען אין שטעדטעל, איז מיר אויסגעקומען צו דערקענען אלע קלאַסען און שיכטען פון שטאָדט. צווישען אלע האָבען זיך געפונען אזוי פיעל ערליכע טרייע טיפען — בעלי תורה ועבודה, וגמילת חסדים. איך האַלט אז סאָקאָלאָווער אידען האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט גוט-האַרציגקייט, פשטות און ברודערליכקייט.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאַציע ביי דער פריהערדינגער מלחמה, האָב איך, צוזאַמען מיט אייניגע אונגעלייט פון רבינס בית-המדרש, געגרינדעט די סאָקאָלאָווער ישיבה וואָס האָט עקזיסטירט ביז דעם יעצטיגען חורבן. עס זיינען אין דער צייט פון דאָרט ארוים טויזענדער תלמידים. די ישיבה בחורים זענען זעהר ליעב געווען ביי מיין שווער זצ״ל, ער פלעגט פיעל פון זיין צייט אוועקגעבען פאַר דעם שטייגען און וואַקסען פון די בחורים אין תורה און אידישקייט. און אויך די שטאָדט האָט געמומען א גרויסען אינטערעס אין דער ישיבה.

וועו מען דערמאָנט זיך אין אזא טייערע שטאָט מיט אזעלכע טייערע הייזער, וואָס מ׳זעט נישט ביי קיין אומה ולשון, ווי רייסט דאָס הארץ און ווי אומגעהויער איז דער וויסטאָג אויף דעם חורבן סאָקאָלאָוו! זאל אונז ג-ט טרייסטען מיט בנין ציון וירושלים.

מיין פערזענליכער וואונש וואלט זיין, צו שאפען א חנוך אנשטאלט צו פער-אייביגען דעם אנדענק פון די שטאָדט סאָקאָלאָוו מיט דער סאָקאָלאָווער ישיבה.

נחום מרדכי פערלאָוו,
החופ״ק ברוקלין, נ. י.

באַגריסונג פון

סאָקאָלאָווער קאָמיטעט אין פּאַריז

רעכטס צו לינקס, ערשטע רייע:
דוד פרידמאַן (סעק.); אברהם רובינשטיין (פּאַרזיצער); דאניאל יאספּערשטיין.

צווייטע רייע:
יודל גאפטארניק, נחום זילבערמאַן, אליהו שטיינבערג, א. גאפטארניק און יודל לאשיצע.

●

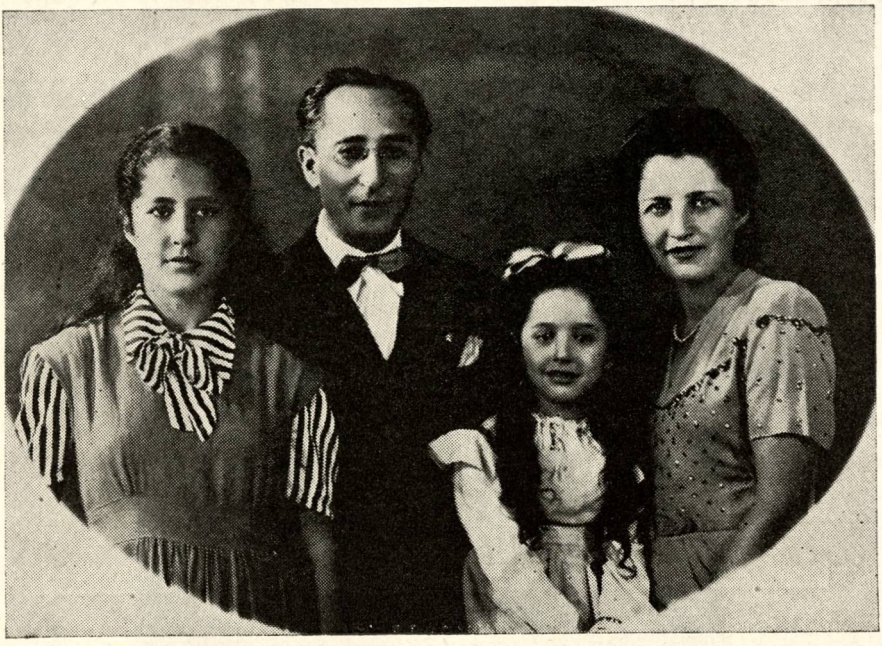
חשוב'ע לאַנדסלייט:

אייער מיטטיילונג וועגן אייער 30 יעריקן יובל האָט ביי אונדז ארוים־געפון גרוים פרייד: אַז אונדזערע סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק פירן אַ פּאַרטוויגטע טעטיקייט אין העלפן אונדזערע ברידער אין איראָפּע.

מיר, די לעבן געבליבענע פון היטלער־גיהנום, אין פּאַריז, שיקן אייך איבער אונדזערע האַרציקסטע וואונטשען דאָס דערשיינען פון דעם ערשטן יובל־בוך, וועלכער וועט פּאַראייביקן אונדזערע קדושים און מארטירער און פּאַראיניקן אונדזערע לאַנדסלייט פון גאָר דער וועלט.

מיט ברודערליכן און סאָקאָלאָווער גרוס,

דער סאָקאָלאָווער קאָמיטעט אין פּאַריז

באַגריסונג

מיר באַגריסן די סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פֿראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי צו איר דרייסיק יעריקן יובילייאום. מיר ווינטשן איר נאָך לאַנגע יאָרן פון אַקטיוויטעט לטובת די מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע און אין דער הילפס־אַרבעט פֿאַר אונדזערע נויטלײדנדע סאָקאָלאָווער אין אייראָפּאַ.

מיר ווינטשן איר אויך זי זאָל פֿאַרשטאַרקן איר אַרבעט פֿאַרן אויפבוי פון אַ יידישן קאָמאָנוועלט אין ארץ ישראל.

צו דער געלעגנהייט שיקן מיר אויך איבער אונדזערע האַרציקסטע גרוסן צו אַלע סאָקאָלאָווער איבער גאָר דער וועלט.

מיר שיקן אויך אונדזערע האַרציקסטע ברכות צו אונדזער ברודער, שוואָגער און פעטער, שמואל כאינע, מיט זיין גאַנצע פֿאַמיליע אין כפר ברנדם, ארץ־ישראל.

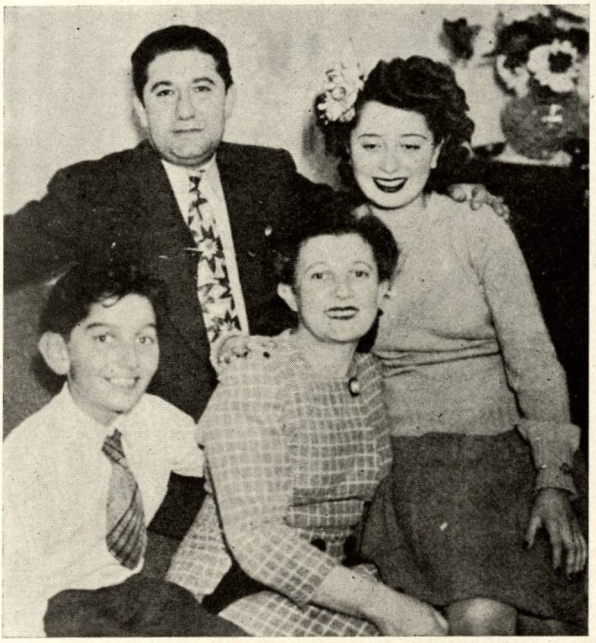
מיט האַרציקע גרוסן,

מרדכי, באשקע, דינה און רחל כאינע

מיר באַגריסען . . .

די סאָקאָלאָווער סאָסייעטי

צו איר 30 יעריקן יובילעאום

משה און טעמע פעלדמאַן
און פאַמיליע

●

● צו דער געלעגנהייט פון אונדזער גרויסער פייערונג, באַגריסן מיר אַלע סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק און אַלע לאַנדסלייט אין גאָר דער וועלט. זאָלען מיר אַלע האַלטן הייליג דעם אָנדענק פון אונדזערע „קדושים" וואָס זענען אומגעקומען אויף אַזאַ אַכזריו׳דיקן אופן. זאָלן זייערע נעמען דערמאָנט ווערן מיט יראת הכבוד.

אַלס אייניער פון די ערשטע מעמבערס פון דער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי בין איך צופֿרידען צו באַגריסען די סאָסייעטי און אירע מעמבערס צו דעם דרייסיק יעריקן יובילעאום און ווינטש זיי נאָך לאַנגע יאָרן פון פֿראָדוקטיוון אַרבעט. מיר זאָלן נאָך דערלעבן צו פייערן דעם פופציק יעריקן יובילייאום פון אונדזער אַלעמענס אַרגאַניזאַציע.

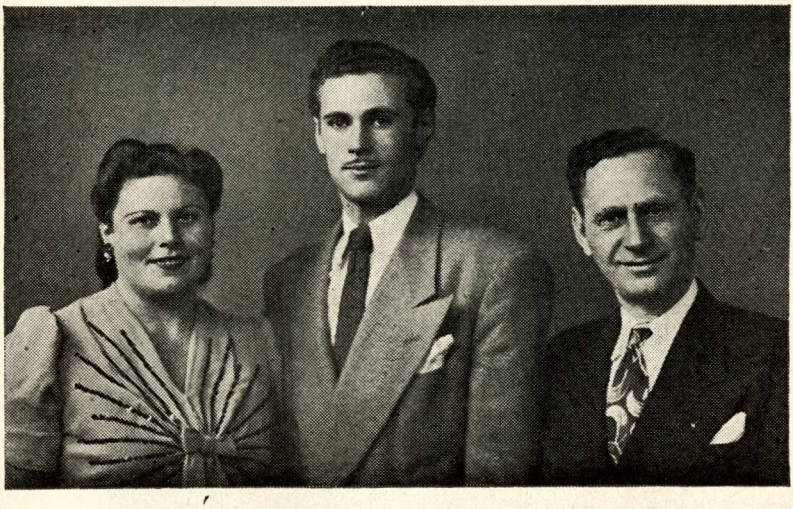
אברהם, יעטא און סימאָר ווישניץ

מיט גרוים כבוד און דרך ארץ באַגריסען מיר דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס סאָסייטי, אין נאָמען פון אונזערע ליבע טאַטע און מאַמע, שוועסטער און ברודער. אמת, מיר זיינען פאַרצווייפעלט און אונדזערע געדאַנקען זיינען פול מיט זאָרג אין דעם שיקזאל פון אונדזערע ליבע טאַטע און מאַמע, שוועסטער און ברודער אויף יענער זייט ים. מיר זיינען נישט זיכער וואָס זייער גורל איז געווען. צי זייער גורל איז געווען צו זיין פון יענע איינצעלנע וואָס האָבען געהאַט דאָס גליק זיך צו רעטעווען פון די ווילדע באַרבאַרישע מערדער, אדער זייער גורל איז געווען חו"ש פאַרקערט. מיר האָבען בטחון און גלויבען דאָס אונדזערע ליבסטע און טייערסטע לעבען און וועלען האָבען דאָס פאַרגעניגען צו לייענען דעם באַגריסונג געוויידמעט אין זייער נאָמען

משה ראָזענגאַרט און פאַמיליע
יוסף ראָזענגאַרט און פאַמיליע

באַגריסונג פון רעקאָרדינג סעקרעטאר . . .

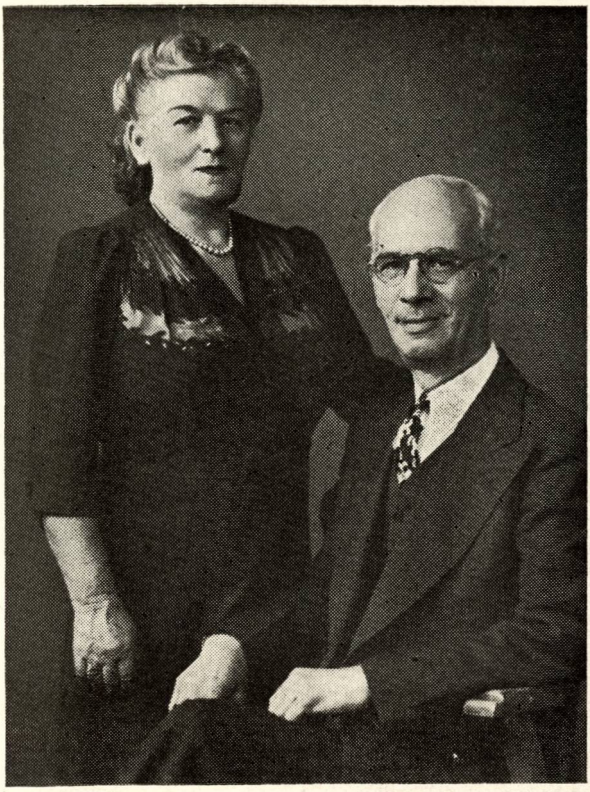
וועַן מיר פייערן דעם דרייסיק יאָריקען יובילייאום פון אונדזער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי זיינען אונדזערע הערצער צעווייטאָגט. מיר טרויערן אויף אונדזערע לִיבסטע און טייערסטע וואָס זיינען אזוי ברוטאַל אומגעקומען אויף קידוש השם פון די נאַצישע מערדער.

איך באַגריס דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדם פֿראָגרעסיוו א"ד סאָסייעטי מיט אירע מיטגלידער צו דעם דרייסיק יאָריקען יובילייאום. אַלע בעאַמטער פון דער סאָסייעטי, בין איך שטאָלץ מיט דער ארבעט וואָס מיר האָבען ביז יעצט אויפגעטאָן, און איך וויינטש זיי דערפאָלג אין דער וויטערדיקער ארבעט. מיר זאָלען זיך אַלע צוזאַמען פרייען אויף דעם פופציק יאָריקען יובילייאום.

איך באַגריס דעם סאָקאָלאָווער רעליעף קאָמיטעט פאַר די גוטע ארבעט פון שאַפען מיטלען צו העלפען די איבערגעבליבענע פון אונדזער היים שטאָט סאָקאָלאָוו.

איך באַגריס דעם יובל בוך קאָמיטעט פאַר זיינע אונערמידלִיכע ארבעט צו שאַפען דעם בוך אַלס דענקמאל נאָך אונדזער געבורטס שטעטל סאָקאָלאָוו.

יוסף, שׂיינדעל ראָזענגאַרט
און זון אוירווינג

משה און עטעל סילווער

גוט יום-טוב

● ווי יעדער געטרייער און טעטיגער מיטגליד אין אונזער פאראיין, בין איך מיט פרייד און גליק געשטימט ביים דערלעבען צו זיין צו דעם דריסיג יאָריגען יובילעאום פון אונזער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי.

● ביי דער געלעגענהייט ווינש איך אייך אז מיר אלע צוזאמען זאָלען דערלעבען צו פייערען אונזער פופציג יאָריגען יובילעאום אין א שענערער און בעסערער וועלט, אין א וועלט פון יושר און גערעכטיגקייט פאר אלע.

משה און עטעל סילווער

באַגריסונג פון שולטז און ראָזענגאַרט פאַמיליעם

●

אין נאָמען פון די פאַמיליעם שולטז און ראָזענגאַרט וואָס זיינען אונטער-געשריבן, באַגרים איך דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדם פֿראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי צו איר 30 יאָריקען יובילעאום.

היינט, אין דעם טאָג פון אונזער גרויסען יום-טוב, וועז מיר פייערן דעם דרייסיק יאָריקן עקזיסטענץ פון אונדזער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי, זיינען אונדזערע הערצער אָנגעפילט מיט צער און טרויער וועז מיר ווייסען דאָס אויף דעם נאָמען וואָס אונדזער סאָסייעטי האָט זיך געגרינדעט און רופט זיך מיט דעם נאָמען ביז היינט-צו-טאָג — מיר מיינען דעם נאָמען סאָקאָלאָוו עקזיסטירט נישט מער.

אונדזער טייער באָליבט געבורטם שטעטעל סאָקאָלאָוו איז פון די בלוטיקע ווילדע רוצחים פּאַרוואַנדעלט געוואָרען אין א „בית-עולם" און די געציילטע לעבען געבליבענע סאָקאָלאָווער וואָס האָבען געהאַט דאָס גליק זיך ארויס צו ראַטעווען פון דעם טיוועלם נעגל, וואָלגערען זיך ארום „נע ונד", אין פרעמדע שטעט און לענדער און ווייסענדיק ביי זיך דאָס זיי האָבען נישט מער קיין האָפענונג א קוק צו טאָן אויף זייער ליב שטעטעל סאָקאָלאָוו ווייל סאָקאָלאָוו איז נישטא מער.

אָבער א דאַנק דער סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדם סאָסייעטי אין ניו יאָרק, וועלען אונדזערע לעבען געבליבענע סאָקאָלאָווער, וואו זיי זאָלען זיך געפינען, ווידער האָבען א מענליכקייט צו זעהן אונדזער שטעטעל סאָקאָלאָוו מיט זייערע אויגען. און איך גראַטוליר די סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדם סאָסייעטי פאַר ווידמענען זייער יובל-בוך אָלס א דענקמאל פאַר אונדזער געבורטם שטעטעל סאָקאָלאָוו און איך בין זיכער דאָס יעדער סאָקאָלאָווער לאַנדסמאַן וועז ער וועט אריינקוקען אין דעם בוך וועט ער זעהן פאַר זיך סאָקאָלאָוו.

און איך וויל דאָ אויסדריקען א ספּעציעלען דאַנק צו דעם יובל בוך קאָמיטעט פאַר זייער ענערגישער איבערגעבענער און אונערמידליכער אַרבעט פאַר דעם בוך. און איך בין שטאָלץ וואָס איך פֿערזענליך האָב געזומען אַן אַקטיוועז אַנטייל אין דער נאָבעלער אַרבעט דאָס אזא אַנדענקונג בוך פון אונדזער געבורטם שטעטעל סאָקאָלאָוו זאָל ווערען ארויסגענעבען. און איך ווינטש אָלע מעמבערם מיט זייערע פאַמיליעם דאָס מיר זאָלען צוזאַמען פייערן דעם 50 יאָריקען יובילעאום פון אונדזער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי אין ניו יאָרק.

אין נאָמען פון אָלע אונטערגעשריבענע,

אייער מעמבער, אברהם משה ראָזענגאַרט.

ראובן און לאה שולטז
ישעי', שרה און גרשון שולטז
וועלוול שולטז
אברהם משה, פערל און ראני מ. ראָזענגאַרט
בריינדעל און שרה ראָזענגאַרט
אברהם משה, באשע ראָזענגאַרט
און קינדער שרה, פייגע, חנה און
בעריש וועלוול.

מר. און מרס. נייטען עלבערג

באַגריסען אַלע סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט פון סאָקאָלאָווער יאַנג פרעגדם
פּראַגרעסיוו אייד סאַסייעטע אין ניו יאָרק צום 30טען יובילעאום.
זאָל אייך גאָט געבען כח אָנצוגעהן מיט אייער גוטער אַרבעט פאַר
אונזערע ליידענדע שוועסטער און ברידער אויף יענער זייט ים.

נחמן עלבערג

ד ע ר

נאַציאָנאַלער קאָמיטעט פון נעוועדקשאַפטן קאמפיין

אין אַמעריקע

●

באַגריסט די סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פראָגרעסיוו עיד סאָסייעטי צו איר דרייסיק־יעריקן יובילייאום, און ווינטשט זיי נאָך אַסך יאָרן פון אַקטיוויטעט לטובת דעם אידישן פאָלק.

זאָלן זיי מצליח זיין אין זייערע מעשים פאַר די סאָקאָלאָווער פּליטים אין ארץ ישראל און פאַר דער גרויסער ערלעכער אַרבעט פון דער הסתדרות העובדים אין ארץ ישראל.

יוסף שלאָסבערג,
נאַציאָנאַלער פאָרזיצער

א. העמלין,
נאַציאָנאַלער סעקרעטאר

באַגריסונג

השוב׳ע סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק:

אייער אויפרוף וועגן דעם סאָקאָלאָווער יוביליי-בוך האָב איך דערהאַלטן.

איר טוט אַ גרויסע זאַך, דאָס בוך וואָס איר וועט ארויסגעבן דאַרף זיין אַ פּנקס פון אונדזער סאָקאָלאָוו, אַ נר-תמיד פאַר אַלע אונדזערע נאָענטע און טייערע און אַלץ וואָס איז אונדז נאָענט און טייער געווען און אונדזערע אויגן וועלן קיינמאָל מער נישט זען; דאָס וועט זיין אַ מצבה פאַר די אַלע וועלכע האָבן קיין קבר און קיין מצבה ניט. מיר און אונדזערע קינדער וועלן אין שעה׳ן וועג עס וועט אַ בענק-שאפט באַפאַלן און עס וועט ביים הארצן פאַרקלעמען מתיחד זיין זיך מיט די בלעטער פון דעם פּנקס און ווי פרומע יידן אויפן „גוטן ארט" אויסווייזען זיך, בכדי עס זאָל אַביסעלע לייכטער ווערן. דאָס בוך דאַרף אויך זיין אַ מאָנומענט פאַרן פראָווינצער טיפיש-יידישן שטעטל פון וועלכן סאָקאָלאָוו איז געווען אַן אמת׳ער אויסדרוק. דאָס בוך וועט אויך, אַן שום ספק, מיטווירקן צו דעם אַז דער קאָנטאַקט צווישן אַלע לעבן געבליבענע איבער שבעה ימים צעזייטע און צעשפרייטע סאָקאָלאָווער, זאָל זיין אַזוי, ווי ער באַדאַרף צו זיין נאָך אַזא אומגליק, וועלן נאָר דאָס האַלטן זיך צוזאַמען און „וויסן אייגער פון צווייטן" איז די אייגנציקע דערלייכטערונג פאַר אונדזער טרויעריק געמיט.

איר טוט אַ גרויסע, וויכטיקע זאַך און די ממשות׳דיקע הילף וואָס וועט קומען פון דעם, און דער גרויסער וועך פון אַזא ווערק פאַר אונדז אַלע, וועט זיין די גרעסטע באַלוינונג פאַר אייער אַרבעט.

זאָל דאָס אויבענדערמאָנטע דינען אַלס מיין האַרציקסטע באַגריסונג צו דעם 30-יעריקן יובילעאום פון דעם סאָקאָלאָווער-פאַריין אין ניו יאָרק.

אליעזר רובינשטיין, לאָדזש, פוילען

באַגריסונג פון

די סאָקאָלאָווער אין סאַן־פּאולא, בראַזיל

•

מיר באַגריסן די סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק צו זייער דרייסיק יעריקן יובילייאום, און מיר ווינטשן זיי נאָך אַסאַך יאָרן פון אַקטיוויטעט לטובת אונדזערע נויטליידענדע סאָקאָלאָווער אין איראָפּא.

•

די סאָקאָלאָווער אין סאַן־פּאולאָ, בראַזיל

קלמן אָרענשטיין
יוחנן אָרענשטיין
הערשל שטוטמאַן
לייזער טשעכאַנאָוויטש
ראָזטאַ עלענבערג־ליבמאַן
בערל ווייַנבערג
יעקב דזשעגעצקי
דוד שטוטמאַן
מרדכי גאָלדפּעדער
בינם אָרענשטיין
נחום טשעכאַנאָוויטש
בנימין גאָלדפּעדער
ראָזאַ מארקאם־זלאַטניק
שמואל שטוטמאַן
חיים שטוטמאַן
מרדכי לייב פישביין

יוסף אָפּענהיים
קלאַרא עלענבערג־זילבערבערג
אהרן וועלוויל אָרענשטיין
באַשע אָרענשטיין־בידלאָווסקי
חיה אָרענשטיין־קאָרן
מלכה אָרענשטיין־פינקעל
חיים נח גאָלדפּעדער
חיה גיטעל שטוטמאַן־סימראט
יענטע טשעכאַנאָוויטש־טרייגער
העווע עלענבערג־טעפּערמאַן
יעקב פישביין
אליהו פישביין
באַשע גאָלדפּעדער־שפּינדעל
אברהם גלאַזמאַן
פרוידע סרולזאַן־אבולאק
גיטעל סרולזאַן־קריסטאַבו

באַגריסונג פון

סאָקאָלאָווער קאָמיטעט אין סאַן פּאולאָ

רעכטס צו לינקס, ערשטע רייע:
יוחנן אָרענשטיין (קאָסירער); קלמן אָרענשטיין (פּאָרזיצער); דוד שטוטמאַן (וויצע פּאָרזיצער).

צווייטע רייע:
מרדכי גאָלדפּעדער (קאָרעספּ. סעק.); און בינם אָרענשטיין (רעק. סעק.)

●

חשוב׳ע סאָקאָלאָווער!

מיר זענען זייער צופרידן וואָס איר האָט אונדז געגעבן די מעגליכקייט צו באַטייליקן זיך אין אַזאַ היסטאָרישע ארבעט צו פּאַראייביקן די „קדושים און העלדן" פון אונדזערע סאָקאָלאָווער אידן, צווישן וועלכע ס׳זענען אויך געווען אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, און אויך דורכדעם שאפן א קוואל פון הילף פאר די לעבן געבליבענע.

מיר שיקן אייך איבער אונדזערע האַרציקסטע ברכות צו אייער דרייסיק-יעריקן יובל, און מיר וויינטשן אייך נאָך אסאך יאָרן פון פּראָדוקטיווע טעטיקייט, סִפּעציעל פאר אונדזערע נויטליידענדע סאָקאָלאָווער אין איראָפּאַ, און מיר וועלן שטענדיק ארבעטן מיט אייך האַנט אין האַנט צו העלפן אונדזערע סאָקאָלאָווער.

פּאַרן סאָקאָלאָווער קאָמיטעט אין סאַן פּאולאַ

אונזער האַרציקסטע באַגריסונג

צו דער

סאָקאָלאָווער יאָנג פרענדס פראָגרעסיוו אייד סאָסייעטי

צו איר

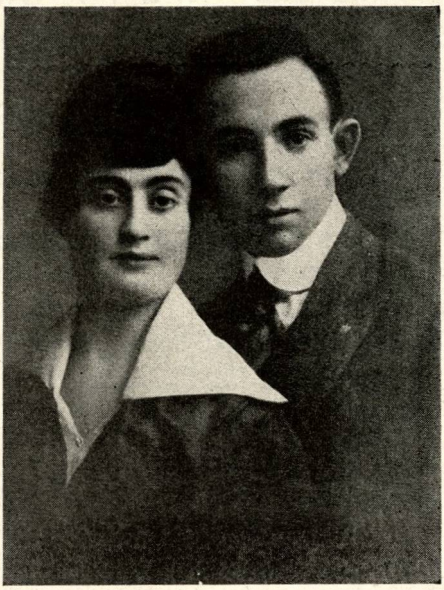
דרייסיק יעריקן יוביליייאום.

מר. און מרס. הערי גאַרפינקעל
און פאַמיליע

מר. און מרס. יוסף שפילמאַן

באַגריסונג פון

לייבעל פרידמאַן און פאַמיליע

צום 30 יאָריקן יובילעאום פון דער סאָקאָלאָווער סאָסייטי

אונדזער ברודערליכען גרוס אייך
סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק
צו אייער 30 יעריקן יובילייאום ..

שוין פֿריבער 25 יאָר וויי דער שיקאַגער רעליף קאָמיטעט האָט געשיקט הילף קיין סאָקאָלאָוו. העכער 20 טויזענט דאָלאר איז אַבגעשיקט געוואָרן וואָס האָט געהאָלפען בויען אינסטיטוציעס און שטילן דעם הונגער ביי די אָרימע מאַסן.

אומגעדולדיק האָבן מיר געוואַרט אַז די מלחמה זאָל זיך ענדיקן, און מיר זאָלן קענען קומען מיט הילף. ליידער איז סאָקאָלאָוו נאָך אָפּגעשלאָסן פֿאַר אונזער הילפס־אַרבעט. מיר דאַרפן אָבער זיין גרייט צו יעדער מינוט.

הילפס אַרבעט דאַרף ווערן אונזער געבאָט פון דער שעה. זאָלן מיר צוזאַמען פֿאַרשטאַרקן אונזער הילפס־אַרבעט פֿאַר די סאָקאָלאָווער וואו נאָר זיי זענען פֿאַרוואָגלט.

סאָקאָלאָווער רעליף קאָמיטעט אין שיקאַגאָ

משה ראָזענבלום, טשערמאַן
הערשל מאַראַנסקי, סעקרעטאַר
דזשאָו זיגאַרד, קאַסיר

סאָקאָלאָווער ליידים אייד סאָסייטי אָף שיקאַגאָ

זייט געגריסט סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק צו אייער 30 יעריקן יובילעאום. שוין 24 יאָר ווי מיר טוען אונזער הילפס ארבעט פאַר סאָקאָלאָווער ליידענדע און פאַר הילפס אינסטיטוציעס אין שיקאָגאָ.

דערשיטערט וועגן די לעצטע „סאָקאָלאָווער נייעס", וועלען מיר נאָך שטאַרקער פאָרזעצען אונזער הילפס ארבעט פאַר די סאָקאָלאָווער פּליטים אומעטום.

סאָפיע באָרענשטיין, פּרעז. **ענע מאַדאַנסקי,** קאָרעס. סעק.
סערע פֿאַלעק, וויים־פּרעז. **איידע זיגאַרט,** פינאַנס סעק.
ענע באַום, רעק. סעק. **סערקע גילבערט,** קאַסיר
דיסטרעס קאָמיטע: **לינע גרינבערג און סאָניע שוגערמאַן.**

מרדכי און בילע גאָלדשטיין

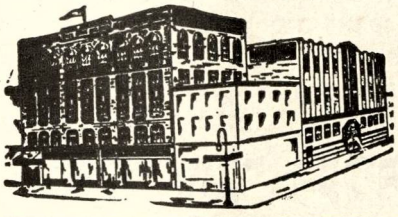
פון אָמאַהאַ, נעבראַסקאַ

באַגריסען אַלע סאָקאָלאָווער צו זייער 30 יעריגען יובילעאום.

א סאָקאָלאָווער וואָס איז שוין דאָ אין אַמעריקע פון 1907 . . . איך באַגריס אַלע

לאַנדסלייט און ווינטש זיי גליק אין זייער גוטער ארבעט.

אברהם יאַבלאַנסקי

סענטראַל פּלאַזאַ

דער שענסטער פּאַלאַץ אין שטאָט פאַר אידישע שמחות, אונטערנעמונגען און מיטינג רומס.

סענטראַל פּלאַזאַ געפינט זיך אין דעם בעסטן געגנט און איז בלויז צוויי בלאָק פון אַלע סאָבווי און עלעווייטער סטיישאָנס.

CENTRAL PLAZA

111 SECOND AVENUE (Cor. 7th St.) NEW YORK
ALgonquin 4-9800

איך באַגרים דעם דרייסיק יעריקן יוביליִיאום
פון די סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק.
זאָל דאָס בוך זיין אַ פּאַראייביגונג פאַר אונדזער
געבורטס־שטאָט.

בנימין גאָלדפּעדער

סאַן פּאולאָ, בראַזיל

געהרטע לאַנדסלייט פון סאָקאָלאָווער פּעראיין...

איך קום אייך באַגריסען פאַר אייער דרייסיג יאָהר גוטע ארבעט,
און ווינטש אייך סוקסעס אין אייער ארבעט צו העלפען אונזערע
סאָקאָלאָווער פון גאָר דער ווילט, שווער נאָר זיי זענען צע־
זייט און צעשפּריט. לאָמיר האָפען אַז די אמת'ע גאולה זאָל
אין גיכען קומען במהרה בימינו, אָמן.

מיט אַכטונג, אייער לאַנדסמאַן,

יוסף אָפּענהיים און פרוי,

זייט באַגריסט סאָקאָלאָווער אין ניו יאָרק.

צו אייער 30 יאָריקן יובל

לאָמיר בעת דער שמחה אויך פאַרגיסען אַ טרער נאָך די אויסגעמאַרדעטע
פון אונזער היים־שטעטל.

הערשל מאַדאַנסקי און פאַמיליע **עקיבא פייערשטיין און פאַמיליע**
חנינא ראָטשטיין און פאַמיליע **חיים דוד ספּיער און פאַמיליע**
סעם בעקער און פאַמיליע

אין שיקאַגאָ

מיר שיקן אייך אונדזערע האַרציקסטע ברכות און וואונטשען אין צוזאַמענהאַנג
מיט אייער דרייסיק יאָריקן יוביליִיאום און מיר האָפן אַז איר וועט ניט
אַוועקגיין פון אייער אָנגעצייכנטע ארבעט פאַר אונדזער
היים שטאָט סאָקאָלאָוו פאַר די וואָס זענען פאַרבליבן.
אייערע לאַנדסלייט,

אַלטער און מלכה לואים און פאַמיליע

פון ראָקפאָרד, אילאָנאָי

זייט געגריסט אַלע סאָקאָלאָווער
לאַנדסלייט צו אייער דרייסיק
יאָריקן יובל.

יעקב און גישא רייזמאַן

אין דעטראָיט

מיר באַגריסען די סאָקאָלאָווער
לאַנדסלייט אין ניו יאָרק פּאָר
מעגליך מאַכען דאָס פּאַראייביקן
אונדזער חרוב געוואָרענע שטאָט
סאָקאָלאָוו אין זייער 30 יאָריקן
יובל בוך. זאָלן מיר אונדזער
טרייסט געפינען אין העלפען
אויפבויען אונדזער הייליג לאַנד
ארץ - ישראל.

רפאל און מנוחה זילבערבוים

מעקסיקאָ סיטי

אַלטער דוד'ס טאָכטער און איידים

Compliments of . . .

JOE MEAD

וועלוויל באַחערעם ס זון

באַגריסונג פון . . .

פ י ל י פ ק ע ל מ א ן

און פאַמיליע

באַגריסונג צום 30טען יובילעאום

מר. און מרס.

דזשאָו גרינבערג

א. סילווער און פאַמיליע

באַגריסט די לאַנדסלייט צו זייער
30טע יובילייאום אוןווינשט
זיי דערפאָלג.

מיר באַגריסען די סאָקאָלאָווער
סאָסייעטי צום 30־יאָריקן
יובילייאום.

מר. און מרס. לייבעל סאלארוש

און פאַמיליע

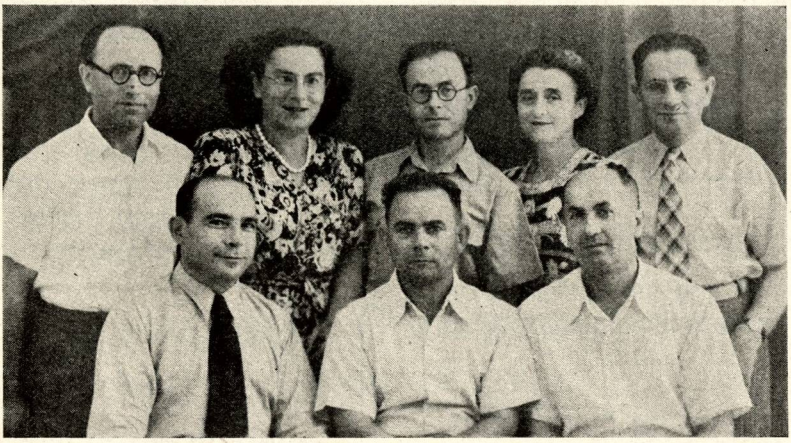
אונדזער האַרציקע ברכות צו די
סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט צו דעם
30 יעריקן יובילעאום פון
דער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי.

חנטשע (אַלטער דוד'ס) **ליבין**

און מאַן און טאָכטער

באַגריסונג

אַפּשאַצנדיק אייער פילזייטיקע טעטיקייט, באַגריסן מיר אייך צו אייער דרייסיק יעריקן יובילעאום. מיר ווינטשן זיך אייך זען צוזאַמען מיט אונז אין אַ פריי ארץ־ישראל.

וועד ארגון יוצאי סוקולוב
פּאַרזיצער: י. אַרנשטיין
סעקרעטאר: שבתי שטוטמאַן

אַ באַגריסונג צום דרייסיק יעריקן יובילייאום

פון דער סאָקאָלאָווער סאָסייטי אין ניו יאָרק

★

חיים יאַבלאַן און פאַמיליע

באַגריסונג פון...

מר. און מרס. מאַקס גאַרפינקעל

צו אייער 30טען יובילעאום

★

זייט געגריסט סאָקאָלאָווער, און פיל גליק אין אייער גוטער ארבעט.

האַרציקע גרוסן צו די סאַקאַלאַווער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק צו זייער דרייסיק יאָריקן יובילעאום.

בעריש מאַטל לייבם און **אַלטע קאָפּעלם**

קליוולאַנד, אָהייאָ

באַגריסונג צום דרייסיג יעריגען יובילעאום.

פּסח פישער און פאַמיליע

CLEVELAND, OHIO

זייט געגריסט, טייערע לאַנדסלייט

Mr. & Mrs.
PINIE ELBLING

4813 PARK AVENUE
MONTREAL, CANADA

פּיניע צאַלקע קאַשע-מאַכערס זון

באַגריסונג פון

אסנה (גאָלדמאַן) **פינקעלשטיין**
און פאַמיליע

לאַנג ברענטש, ניו דזשוירזי

אַלם סאַקאַלאַווער איז פאָר מיר אַ גרויסע פרייד צו באַגריסען אייך פון מיין טיפען האַרצען צו דעם דרייסיג יאָריגען יובילעאום פון דעם ניו יאָרקער סאַקאַלאַווער פעראיין און ווינטשען אייך אַלע גרוים דערפאָלג אין אייער גוטע אַרבייט.

יעקב פּערלשטיין

שיקאַגאָ

חבל על דאבדין ולא משתפחין

איז אונזער טרויער אויף דער טראַגעדיע פון די סאַקאַלאַווער קדושים.

שלום, זיסעל און שמחה זאַלצבערג

CHICAGO, ILL.

באַגריסונג צום 30 יעריקן יובל פון דער סאַקאַלאַווער סאַסייטי אין ניו יאָרק.

אברהם משה באָרנשטיין
און פאַמיליע

שיקאַגאָ, אילאַנאי

באַגריסונג פון

משה און באַשע קרייטמאַן

סט. לואים, מיזורי

GREETINGS FROM . . .

JOSEPH E. ROTHSTEIN

22 Years with
NEW YORK LIFE INSURANCE COMPANY

135 SO. LaSALLE STREET
CHICAGO 3, ILLINOIS

Phone HUMboldt 0443
INSURES THROUGHOUT UNITED STATES AND CANADA

מיר באַגריסען די סאָקאָלאָווער לאַנדס-לײַט אין ניו יאָרק צו זייער דרייסיק יאָריקן יובילעאום און ווינשן זיי דערפאָלג אין זייער ווייטערדיקער אַרבעט.

משה מאַנדעלבוים
און פאַמיליע

אין לאָם אַנדזשעלעס

מיר באַגריטען אייך סאָקאָלאָווער פון ניו יאָרק צו אייער 30טען יובילעאום.

מר. און מרס. סעם פודענבערג

סיינט פּאָול, מינעסאָטאַ

חיים וועלוועל בנימין
אהרן יצחק׳ס

און זיין פרוי גיטקע

באַגריסען די סאָקאָלאָווער סאָסייעטי אין דעם אָנדענק פון די געשטאָרבענע פון סאָקאָלאָוו.

באַגריסונג פון

הערש יצחק פּלאכטע

פון יאבלאנע

מיט דער גרעסטער אַכטונג צו די פירער פון דער ס. י. פ. פ. א. ס., באַגריסען מיר אייך צו דעם 30טען יאָריגען יובילעאום. מיר ווינטשען אַלע מעמבערס צוזאַמען פאַרזעצען זייער גוטע ארבעט פון פעראיין.

מרדכי און רחל פּערלשטיין
און פאַמיליע

באַגריסונג פון...

דזשוליעס און עני קאָהן
און פאַמיליע

באַגריסונג פון

בערל וויים
און פאַמיליע

באַגריסונג פון . . .

יאַנקעל ווישניעס
בעסטער זון

זייט געגריסט אַלע סאָקאָלאָווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

מר. און מרס. משה העררים

באַגריסונג פון...

הערשל קאָהן
און פאַמיליע

באַגריסונג צום
דרייסיק יעריקן יובילעאום

לאה יעדלין ראָזענבוים

באַגריסונג פון . . .

פרייַנד
יודעל גרינבערג

COMPLIMENTS

OF

A. WICHA

We happily congratulate the Sokolover Young Friends Progressive Aid Society on their 30th Anniversary.

Although we do not come from Sokolov, we are still happy and proud to associate and belong to such a fine organization.

We hope that we may celebrate together another joyous occasion at the 50th Anniversary of the Sokolover Society.

MEYER SCHAFFER and FAMILY

HARRY SCHAFFER and FAMILY

COMPLIMENTS and BEST WISHES

— from —

A FRIEND

— of —

MORRIS ROSENGART

With heartfelt gratitude, I take this opportunity to extend sincere felicitations to all my friends of the Sokolover Young Friends Progressive Aid Society on the occasion of this, our Thirtieth Anniversary Celebration.

Thirty years of continuous, progressive existence, during which our accomplishments within cases noble and worth, have enabled us to proudly cite our enviable record as one of the most successful organizations of our faith in the City of New York. During these many years, we have extended financial and variable aids to those in need, we have contributed ambiguously towards causes noteworthy and noble, we have undertaken charitable advances, and, in the great spirit of brotherhood, always, as in the past, disregarding geographical differences, conscious only of the fact that a brother is a brother, irrelevant of his locale, we shall continue to assist and protect, uninhibited, the fundamental basic rights and requirements of our brethren.

I sincerely hope that this grand evening of gala festivities lingers everlastingly in your memory as one of delightful joy and celestial pleasure, and I hope that the next twenty years will find us again celebrating an anniversary jubilee of our fine, upstanding society.

MORRIS and TESSIE ROSENGART
AND FAMILY

As chairman of the Sokolover Relief Committee of New York, I wish to express infinite gratitude for the splendid efforts and cooperation of the committee, with whom I have worked harmoniously to help effect unmitigated success in order that we may procure aid for our suffering brethren in Europe.

MORRIS ROSENGART

COMPLIMENTS OF

Morris Rosengart **Ben Nankin**

— and —

Herman Bornstein

— of the —

LAUREL HAT CO.

62 WEST 39th STREET

NEW YORK

SIEGEL BROS. FURS

●

SILVER FOXES

Jackets - Scarfs - Coats

●

231 WEST 29th STREET

NEW YORK

Compliments of . . .

CROWN MATTRESS CO.

Manufacturers of

FINE MATTRESSES

★

5512 NEW UTRECHT AVENUE

BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

FLEETWOOD DAIRY

GROCERIES - APPETIZERS

"Where Quality Prevails Always"

★

21 WEST GRAND STREET

MT. VERNON, N. Y.

Compliments of . . .

ROBERT EDELMAN

MANUFACTURING FURRIERS

350 SEVENTH AVENUE

NEW YORK 1, N. Y.

PEnnsylvania 6-0344-0341

Compliments of . . .

BEACON CHEMICAL CO., Inc.

298 LAFAYETTE STREET

NEW YORK CITY

Compliments of . . .

OLIVIER STRAW GOODS CO.

CONGRATULATIONS ON YOUR 30th ANNIVERSARY

— from —

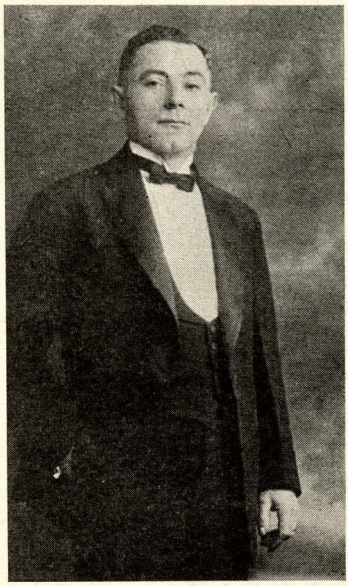
METROPOLITAN FOOD CO.

Wholesalers

FOOD PRODUCTS

120-130 NEW LOTS AVENUE

BROOKLYN, N. Y.

Compliments of . . .

HARRY WENGER

★

BOwling Green 9-1995

ETTA STUART

Costume Jewelry Manufacturers

35 MAIDEN LANE NEW YORK 7, N. Y.

Tel. CAnal 6-4328 QUALITY - SERVICE

GORBATY BROS.

Manufacturers of

Store Fixtures

Complete Outfits — New or Second Hand for CASH or CREDIT

BAR FIXTURES

Fish - Cigar - Jewelry - Cafeteria - Coffee Shop - Stationery

Restaurant - Delicatessen - Confectionery and Show Cases

97 BOWERY NEW YORK

Compliments of . . .

COLUMBIA LEATHER CO.

SAM CHERNIT

GREETINGS TO THE 30th JUBILEE OF THE
SOKOLOVER YOUNG FRIENDS OF NEW YORK

— from —

Mr. & Mrs. HARRY A. SLIVE

ROCKFORD, ILL.

HEARTIEST CONGRATULATIONS . . .
ON THIS MOMENTOUS OCCASION OF YOUR
THIRTIETH ANNIVERSARY JUBILEE

PHIL FINKELSTEIN

AND FAMILY

GREETINGS TO YOU . . .

SOKOLOVER RELIEF COMMITTEE
AND MEMBERS OF THE SOCIETY

CHARLES I. SIPITSKY

Compliments from . . .

B. PLATNER

AND FAMILY

GREETING LANDSLEIT

CONGRATULATIONS AND BEST WISHES . . .

THE SOKOLOVER RELIEF ASSOCIATION

Mr. & Mrs. MAX BERNSTEIN

AND FAMILY

Compliments from . . .

A FRIEND

— of —

MORRIS ROSENGART

Compliments of . . .

H. & J. DRESS CO.

MR. & MRS. S. SCHUSTEK

248 WEST 35th STREET NEW YORK, N. Y.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
MAX WAPNIK

•

Compliments of . . .

NEUMANN & ENDLER
Inc.

•

GREETINGS FROM . . .

Dr. & Mrs.
ABRAHAM GANZ
and Family

Compliments of . . .

CH. MORRISON

Compliments of . . .

TUBELL & CO.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
HERMAN WEISS
and Family

Compliments of . . .

JEWISH DAILY
F O R W A R D

Compliments of . . .

PHILIP RUBACK

Compliments of . . .

NATHAN FUDENBERG

Compliments of . . .

J A C K K A V E R

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. GOLDBERG

Compliments of . . .

RYWKA BLANK

Compliments from . . .

JACK KIRSHENBAUM
and Family

Compliments of . . .

MORRIS PEKARSKY
and Family

Compliments of . . .

A FRIEND

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. R. SOLOWEY

Compliments of . . .

BERNARD J. COHEN

Compliments of . . .

J. HAMBERGER

WHITEROSE DRESS CO.

253 WEST 26th STREET
NEW YORK 10, N. Y.

To all our friends from Sokolow we send greetings and best wishes and to you on the 30th Jubilee Committee congratulations on the splendid work you are doing.

Mr. & Mrs. A. PEKARSKY
and Family

Compliments of . . .

Mrs. NOVINA
and Family

GREETINGS FROM . . .

Mr. & Mrs.
AARON FELDMAN

644 ST. GERMAIN STREET
MONTREAL, CANADA

ON YOUR 30th JUBILEE

Compliments of . . .

A. KIRSHENBAUM
and Family

CONGRATULATIONS AND
BEST WISHES TO THE
SOKOLOVER JUBILEE COMMITTEE

Mr. & Mrs. M. GORDON
and Family

GREETINGS FROM . . .

Dr. & Mrs.
SIMON RUBIN

Doctor for the Sokolover Society

Compliments of . . .

HARRY GREENBERG

GREETINGS FROM . . .

Mrs. BELLA JACOBS
and Children

Compliments of . . .

HARRY RODZINSKY

Compliments from . . .

A FRIEND

— of —

MORRIS ROSENGART

JOHN ZIMMERMANN CO.

Importers of

Straw Goods

Compliments of . . .

HARDMAN PECK & CO.

Manufacturers of

Fine Pianos

Compliments of . . .

NASH DRESS CO.

Mr. & Mrs. Morris Hyman

257 WEST 38th STREET

NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

PHILIP RITTENBERG

SHIRLEY FROCKS, Inc.

318 WEST ADAMS STREET

CHICAGO, ILL.

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

SAMUEL BERSON

— and —

Mr. & Mrs.

EARLE EVANS

SUSANMADE FROCKS

553 EIGHTH AVE. NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

PHILIP TIFFANY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.

L. ROSENBLUTH

— and —

Mr. & Mrs.

JACK BERGMAN

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
BERNARD SANDS

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
JACK MALAWER

Compliments of . . .

IMPERIAL BUTTON CO.

Compliments of . . .

PARAMOUNT
TUCKING CO.

Compliments of . . .

THE STYLE SILK CO.

Mr. & Mrs.
WM. ROSENBERG

450 SEVENTH AVE. NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
EDWARD SHOHER

Compliments of . . .

RAUSH BROS.

Compliments of . . .

URICA, Inc.

233 WEST 26th STREET
NEW YORK CITY

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
SAMUEL DUBIN

LOngacre 5-0893 Since 1914

IRVING SALTZMAN
. . . Furs . . .

350 SEVENTH AVE. NEW YORK

Compliments of . . .

Mr. & Mrs.
MURRAY SMITHLINE

Compliments of . . .

LIDO PAJAMA CO., Inc.

Compliments of . . .

LEO SPAIN, Inc.

. . . Furriers . . .

350 SEVENTH AVE. NEW YORK

Compliments of . . .

INTERNATIONAL
TEXTILE PRINTING CO.

304 EAST 23rd ST. NEW YORK

Compliments of . . .

BETTE VEE FROCKS, Inc.

313 WEST 35th ST. NEW YORK

Compliments of . . .

WARBRO DRESS, Inc.

212 WEST 35th STREET
NEW YORK CITY

GREETINGS . . .

GREENBERG SHOE CO.

836 TEXAS AVENUE
SHREVEPORT, LA.

Compliments of . . .

MORRIS KOPCIAK

Fur Manufacturer

Compliments of . . .

ABRAHAM HERMAN

PRESIDENT HIAS

GREETINGS TO THE SOKOLOVER

— from —

POLISH KOSSOVER
Y. M. P. ASS'N

BEST WISHES FROM . . .

THE GROUP

— of —

M. KULOK'S SHOP

L. GOLD

A FRIEND

OF THE SOKOLOVER

GREETINGS TO ALL THE MEMBERS

MEYER TURNER

and Family

מיר באַגריסן די
סאַקאָלאָווער סאַסייעטי צו אונדזער
30-יעריקן יוביליאום

מר. און מרס.
שלמה גראָסמאַן

Compliments of . . .

JOLEO FROCKS CO.

253 WEST 35th STREET
NEW YORK CITY

Compliments of . . .

NORMANDY DRESSES
Inc.

254 WEST 35th STREET
NEW YORK 1, N. Y.

Compliments of . . .

KRULL BROS.

★

Compliments of . . .

Mr. & Mrs. D. VAUL

— and —

Mr. & Mrs. M. RIDEL

Compliments of . . .

GORDON & LESHU DRESS CORP.

501 SEVENTH AVE. NEW YORK

Compliments of . . .

SOL TOBIAS, Inc.

★

Compliments of . . .

FAIRWAY NOVELTY CO.

59 WOOSTER STREET
NEW YORK 12, N. Y.

WITH BEST WISHES . . .

E. C. SCHERRER, Inc.

15 WEST 37th STREET
NEW YORK

GREETINGS FROM . . .

Mr. & Mrs. H. BERNSTEIN

AND FAMILY

Compliments of . . .

B. & H. TEXTILE CO.

105 WEST 40th STREET NEW YORK, N. Y.

PEnnsylvania 6-8674

Compliments of . . .

MAX LINU

ANGELES APPAREL

834 SOUTH BROADWAY LOS ANGELES, CALIF.

OUR OFFICIAL UNDERTAKER . . .

J. S. GARLICK, Inc.

. . . Undertakers . . .

367 GRAND STREET NEW YORK 2, N. Y.

GRamercy 5-2050

יזכור

מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און געבראָכענע הערצער, דערמאָנען מיר מיט יראת הכבוד — היינט, אין טאָג פון אונזער דריסיג יאָהריגען יובילעאום — אַלע סאָקאָלאָווער מאַרטירער און קדושים וועלכע זיינען אומגעקומען אויף אַן אכזריות׳דיגען און רוצח׳שען אופן דורך די גרעסטע מערדער אין דער וועלט געשיכטע.

ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

מאַסן קבר

אין טאָג פון אונדזער גרויסע שמחה, דעם דרייסיק יעריקן יוביליאום, דערמאָנען מיר מיט טרויער און יראת הכבוד אונדזערע אַקטיוויסטע מיטגלידער וועלכע זענען אַוועקגעריסן געוואָרן פון אונדז אזוי פּלוצלינג.

ראובן ראָזענגאַרט — געשטאָרבן דעם 30טן נאָוועמבער, 1943

ישעיה מאריסאן — געשטאָרבן דעם 1טן נאָוועמבער, 1943

עהרע זייער אנדענקען

●

די סאָקאָלאָווער סאַסייעטי און רעליף קאָמיטעט

על אלה אני בוכיה

מיר דערמאָנען מיט טרויער די פאַרשטאָרבענע מיטגלידער

פון דער סאָקאָלאָווער סאָסייעטי

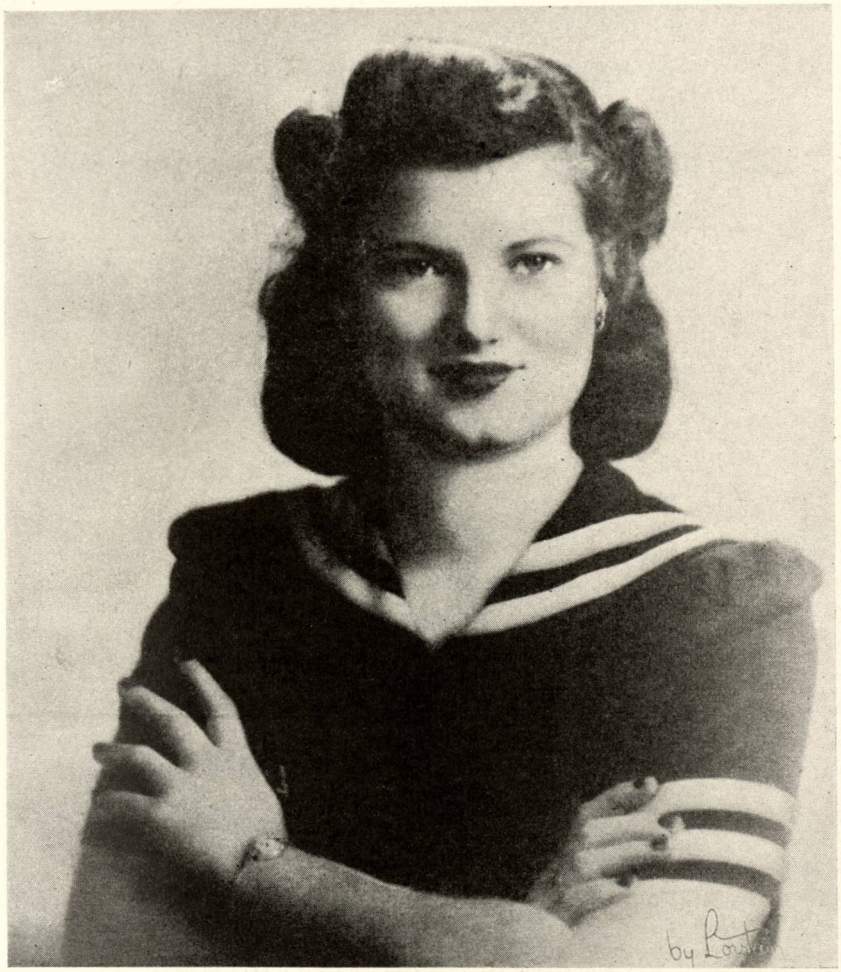
ע ה ר ע ז י י ע ר אָ נ ד ע נ ק !

פרויען

גאָלדע ראָזען	מערי ראָזענבערג
שרה וועבער	רחל האָכבערג
שרה פינקעל	שוירלי זירלער
רחל ראָטשטיין	בעקי קאָהן
ביילע וועגנער	מיני ראָזענבערג
יענטע מאָריסאָן	רויזע ענגליש
ברוינע פעלדמאָן	חנה שטראָום

מענער

יעקב יאספּערשטיין	פּסח ראָזענבערג
מענדל וויינבערג	ישעי' מאָריסאָן
שלמה ראָזענבערג	יעקב יאבלאָן
משה פּערלשטיין	חיים שענקין
משה ווינשטיין	אלבערט גרינבוים
ישראל ראָטשטיין	ראובן ראָזענגאָרט
דוד גאָלדשטיין	אברהם קאָסאָווער
חיים איטשע בוכבינדער	בערל האָכבערג
משה וויינבערג	שעפּסעל עלבערג

(By Parents and Brother)

In reverent memory of our only beloved daughter and sister **SHIRLEY** (Wissner-Zirler), our never forgotten child, who left this earth at such an early age. Always in our mind and heart.

ABE WISSNER (Father)
YETTA WISSNER (Mother)
SEYMOUR WISSNER (Brother)

(By Friend)

This expression of deepest sympathy in their great loss and bereavement is inserted by a devoted Friend of the Wissner family. May the Lord alleviate their great loss.

צום אָנדענקונג פון אונזער ליבע און אונפאַרגעסלעכע מוטער

רחל באַשע לאה׳ס ע״ה

און איהר יונגסטער זוהן יאַנקעל און פרוי סאָניאַ און קינד,
וואָס זענען אומגעקומען אין טראַגישען יאָהר 1942
אין סאָקאָלאָוו.

תנצב״ה — עהרע זייער אָנדענקונג

די אין טרויער פאַרבליבענע משפחה

אין ניו־יאָרק
אין תל־אביב

שמעון און ראָזע אָפענגארט
חיה און נח זילבערמאַן
און פאַמיליע

לייזער און קלאַרא אָפענגארט
שמואל און מירקא זיטעלנע
און פאַמיליע

IN MEMORY

— of —

OUR BELOVED PARENTS

SAMUEL MORRISON

YETTA MORRISON

MR. & MRS. L. A. SACHS

צום אַנדענקען פון אונדזערע קינדער און אייניקלעך, שוועסטערן, שוואָגער און פּלימעניקם, ליבע (מיגדאל) און הערשל מרגליות און קינדער: לייבעל, ישראל און שמואל. רייזעל מיגדאל און קינדער: דוד און חוה.

אין טרויער פּאַרבליבענע עלטערן:

יאַנקעל און באַשע מינדאל

שוועסטער און שוואָגער

בריינע און סעם גאָלדבערגער

און פאַמיליע

צום אָנדענק פון אונזער פאָטער

משה וויסבערג ע"ה

הערי וויסבערג און פאַמיליע

דזשעק וויסבערג און פאַמיליע

מאָריס בערמאַן און פאַמיליע

על אלה אני בוכיה,
בכו תבכה יום ולילה.

אבי
ר׳ יוסף צבי

אמי
עניע רחל

הם שמסרו נפשם על קדושת השם על ידי הנצית בשנת 1943 בעיר סוקולוב.

ישראל שטיינבערג, בנם ומשפחתו

צום אייביגען אַנדענק
פון אונדזער ליבען און
געטרייען מאַן און פאַטער.

משה לעמל פּערלשטיין ע״ה

זיין פרוי ראשקע

זיינע קינדער:
חיים, דזשעני, אסתר און מלכה

צום אַנדענק פון אונזער ליבע פרוי
און מוטער

חנה רחל סטראָם (פּערלשטיין) ע״ה

מאַן, זכריהו
קינדער, סילוויע און אַשר

צום אייביקען אָנדענק פון אונדזער ליבען

זיידען

באָבע

בערל (קיווע) און חנה (שיינע חוה׳ס) ע״ה

די אייניקלעך:

אברהם משה ראָזענגאַרט און פאַמיליע
ברײַנדעל ראָזענגאַרט און פאַמיליע
אברהם משה ראָזענגאַרט און פאַמיליע

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער ליבע מוטער חנה רחל, און ברודער ברוך עפּעלבוים, פרוי און קינדער, און שוועסטער שרה דבורה הינדעס, מאַן און קינדער, און מומע שיינע בלומע.

שמואל לייב, אַלטע ושעלענעץ
און פאַמיליע

צום אייביגען אָנדענק פון אונזער ליבען מאַן
און פאָטער

ישעיה גרינבערג ע״ה

געשטאָרבען דעם 3טען פעברואַר, 1924
אין עלטער פון 34 יאָהר

פרוי און קינדער:
ראשקע, הערש וועלוויל, יעקב יודל, אַלטע פריידע

אין אָנדענק פון מיין ליבן פאָטער

ליפע ראָטשטיין ע״ה

געשטאָרבן אַ פאַרוואָגלטער ערגעץ ארום
סיערקאנד (סאָוועט רוסלאַנד)

חנינא ראָטשטיין

איך טרויער אויפ'ן פריצייטיקן טויט פון מיינע שוועסטערן:
גיטל רייזעל און איר מאַן;
מרים און אירע קינדער, מיין שוועגערן געלע לענטשער און קינדער.
פון מיין ברודער בנימין'ס טאָכטער;
וועלכע זענען אזוי אכזריות'דיק אומגעקומען.
זייער ברודער און פעטער **יוסף לענטשנער**

צום אָנדענק פון אונדזער ליבע מוטער

טויבע ווינברום ע״ה
(די טריכניצערן)

לייזער ווינברום און פאַמיליע - ניו־יאָרק
משה ווינברום און פאַמיליע - יאָרק, פּא.

IN MEMORY

— of —

OUR BELOVED PARENTS

BERNARD & ROSE HOCHBERG

DEVOTED CHILDREN

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער
ליבען מאַן און פאַטער

חיים איטשע בוכבינדער ע"ה

זיין פרוי און קינדער

IN MEMORY

— of —

OUR BELOVED FATHER

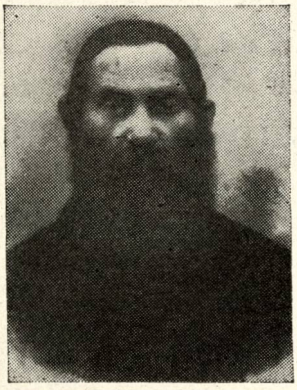
JACOB YABLON

MR. & MRS. MURRAY R. SANDE

צום אָנדענקונג
פון מיין ליבען פאַטער

שלמה לייזער רעשיעס דער מלמד
ע"ה

זיין טאָכטער,
ברײַנדעל דזשעגעצקי

IN MEMORY

— of —

OUR BELOVED SON

JOSEPH

MR. & MRS. HYMAN WAPNICK

צום אייביקען אָנדענק
פון מיינע עלטערען
יוסף און נעכע דאָבע
די קינדער
משה און
אברהם יהודה סילווער

דער ליקווידירטער אַלטער בית־העולם. מען זעט אונזמיטן אַ קאָפּ פון אַ מת. ס׳שטעויען יוסף קאפּיטא און פייוול טשארנעבראצע; זיי זויכען נאָכאַמאָל מקבר דעם מת.

קעפּ פון מתים אויף דעם נייעם בית־העולם, וועלכע וועלן נאָכאַמאָל קומען צו קבורה דורך די סאָקאָלאָווער וועלכע שטייען ארום זיי.

assured us that we wouldn't be harmed since we were needed for military tasks, and we believed it, because we wished to believe it. The catastrophe, though, came much sooner than we had anticipated. It happened on Yom Kippur which was just being observed. During the previous evening, all Jews, pious and non-religious alike, had been assembled in the Synagogue. But on the morrow, quite suddenly, a huge commotion ensued: the entire ghetto was fenced off by police and S. S., and even those at work for the Nazis could not escape. The march of Jews to Tremblinka had begun. Jews were taken from their hiding places in Sokolov and shipped off to the City of Slaughter. The grisly job continued for nine days. In that period, the Nazis murdered more than 1,000 Jews. Some 1,000 others succeeded in hiding in big ditches and cave-holes. But they couldn't remain there indefinitely — hungry, frozen, fatigued. Gradually, they emerged from their hideouts to search for food, and, one by one, were either caught by the Nazis or voluntarily surrendered. But a handful, among them this writer, managed to escape the Nazi net. The toll: of a total of 6,300 Sokolov Jews, only 36 survived. When "liberation" came, these 36 began to return to their wrecked hometown. But the non-Jewish population received them in hostile, unfriendly manner, and they soon realized their future was black, indeed. Whereupon they again left Sokolov. Today, Sokolov, once such a lively and colorful Jewish city, doesn't harbor a single Jew!

It is well to remind our brothers and sisters in America that in Tremblinka a certain ditty was very popular amongst the Jews there. The song voices the wrath of the doomed in that city against their brethren overseas who so little endeavored to save European Jewry. Unable to comprehend the situation, the Tremblinka Jews were convinced that they had been left stranded, and many died with curses upon their lips: curses directed at the entire world and their own fellow-Jews abroad.

An excerpt from this popular Tremblinka songs follows:

Across the sea, our brother-Jew
Can't feel the pangs we're going through,
Don't feel our need and misery
With death in sight — momentarily.
Oceans, oceans of tears will flow,
When man one day to Tremblinka will go,
And, scanning the city ahead and behind,
The greatest mass-grave there he will find.

of the Jews began. At first, the Nazis drove out all Jews of Polish territories which became a part of the Third Reich, i.e., all of Eastern Poland. Subsequently, the Germans initiated the exodus of all Jews from the small towns into the large cities. There is no doubt that, at the time, the German murderers already had formulated the plan of annihilating all Jews in the big cities and that the concentration of the Jews of all of Poland in a few large metropolitan centers was the prelude to the mass slaughter.

The close of 1940 marked the Nazi inauguration of a ghetto in Sokolov. At the outset, the ghetto was an open one, i.e., only one ban existed: Jews were not permitted to live outside the ghetto bounds. Later, when the "Aryan supermen" began to solve the "Jewish Question", all ghettos in Poland were closed, and one found leaving the ghetto confines, for any length of time, would draw the death penalty. Even then, Jews harbored false illusions and still were not aware that this was the beginning of the end. Naturally, ghetto life was intolerable; however, in the smaller cities, Sokolov included, Jews managed to get along, oftentimes achieving a desired result by bribing the guards or stealing out of the ghetto and smuggling in a little flour and other food products. On July 22, 1942, we, in Sokolov, learned that Jews were being driven out of Warsaw and taken to Tremblinka. We refused to believe it, but three days later, saw it happening, for, through the railway station, before our eyes, rolled a train carting freight cars that bore thousands of Jews. When the train halted briefly at Sokolov, the Jews in the freight cars peered out of the compartment windows, pleading: "Fellow Jews, save us, we're dying of thirst!" Indeed, they were ready to exchange a diamond, or a gold watch, for a flask of water. Unfortunately, however, we could offer them no aid, for there wasn't a drop of water to be had.

Tremblinka is in the vicinity of Sokolov, some 35 kilometers away. We were probably the first to surmise that a huge mass-grave for Jews was being prepared in Tremblinka. One day, an S. S. Storm Trooper approached us, requesting our "Judenrat" to furnish various construction tools. He explained, saying a large "colony" for Jews would be built in Tremblinka. We viewed that matter with suspicion, but still desired to persuade ourselves that the Nazis are setting up a concentration camp there, for Jews who had worked in some way. Later, though, upon seeing tens of thousands of Jews — including such large numbers of old folks and little children — being conveyed to Tremblinka from every corner of Europe, the meaning of this began to dawn upon us. The "passengers" themselves were unaware as to their destination or the purpose of the trip. Many wore fine attire and carried along luxury baggage. We, in Sokolov, knew, however, where they were being taken, and the object of the journey. Amazingly, we, in Sokolov, even then consoled ourselves that we were not to be included in the lot of the doomed. The Sokolov Nazi Area Chief

THE FINAL YOM KIPPUR

By ISAAC GREENBERG

The Nazis marched into Sokolov on September 11, 1939. Preceeding their entry, a fierce battle raged, with the Germans fighting the Poles who waged stubborn resistance. The bombardment brought the civilian death toll to about 100.

The Nazi breakthrough was followed immediately by the launching of a bloody terror, directed mainly at the Jews. Old and young, men and women alike, were seized for forced labor recruitment. Vicious beatings were rampant. Jews "broke" both physically and morally. However, we were so naive at the time that we were certain the French and British would somehow manage to cope with the Germans and that the entire war would be of a short duration. For a brief spell, two days, the situation began once again to brighten for the Jews. On the first day of "Sukkoth", the Russians, to everyone's surprise, entered the city and the Germans departed. Of course, the joyous feeling was widespread, but it soon passed, for, on the very day of the Russian occupation of Sokolov, a radio "flash" revealed that the picture had changed and that the boundary-line between the Soviet and Nazi armies would be the Boog, and not the Weichsel. Panic swept throug the Sokolov Jewish populace as it watched the Russians evacuating the city. The Soviets assisted the Jews to the best of their ability, and anyone amongst the Sokolov Jews could join the departing Russians if he desired. At this point, however, "practical" factors came up for consideration: how can one leave a home and a city in which one has lived for so many years? What would one do in a foreign land, confronted with a foreign mode of life? Regrettably, most of the Sokolov Jews were optimists and possessed of faith: of course the Germans were brutal, shrewd, and bad times must be anticipated, they reasoned; but certainly the Germans were not murderers, and they, the Sokolov Jews, would somehow manage to mark time until the war will have been ended. Thus it was that but a small sector of the Sokolov Jews joined the Russians. The others decided to remain with the Nazis, paying dearly for their faith and optimism. The pessimists alone saved themselves.

The first year of Nazi occupation of Sokolov signified the quiet before the storm. The Germans confiscated Jewish businesses and properties, drove Jews to forced labor, stood by as the populace endured hunger and cold. They had not yet begun to murder Jews and the latter still hoped that the situation would be met. The following year, the shifting

some grave-diggers were compelled to watch as their nearest kin were cold-bloodedly and sadistically done to death.

During the few days prior to the annihilation, many Jews voluntarily emerged from their hideouts and surrendered to the murderers—famished, half-blind by having wasted away in pitch blackness, and filthy beyond description. In this condition, they reached the stage of resignation or insanity. These men and women, no longer human beings, preferred Tremblika rather than to endure a slow, inevitable death in the underground caves and the other hideaways. They numbered a few hundred, and, when a train passed on its way to Tremblinka, they were hurled into the freight cars.

Throughout, the leader of the Tremblinka death-camp, Zava, toured all towns and saw to it that the annihilation proceeded "as it should". His longest stay was in Sokolov, and the last victim to meet death was the President, Nachum Levin, who had previously been employed as an aide in the mass slaughter.

While in one portion of the city, Jews were being murdered and the blood had not yet dried, the Aryan phase of life proceeded normally. Peasants came from the villages to sell the grain in the markets and purchase in Polish shops, and merchants with tables full of toys for children hawked their wares in the market place. The shots and grenade explosions concerned none and some of the Poles were even gratified.

A few days following the annihilation, the Poles reaped bargains in a sale of the victim's clothes, furniture, dishes, bedding. Large crowds gathered to buy. Village peasants demanded they be given purchase priority in view of the fact that they had turned in the grain promptly. City Poles utilized the protection they enjoyed wih the murderers, to make their way into the death ghetto first, so as to get their hands on a better loot. Poles not so fortunate were accorded bloody garments or bedding, and these bloodstains were difficult to remove. Lucky were those who, in the clothes or bedding, found money or other valuables.

In our camp, where the annihilation command had not yet been decreed, other murderers would "have a little fun" in their spare time and attack us. During one such assault, the Lodz Jewish student, Hershel Bub, was shot to death. He lost his life near a peasant shack, and the peasants stripped him of his clothing and buried him near their shack. Another victim was the Sokolov youth, Orlovsky, who jumped from a freight train as it speeded toward Tremblinka and hid in our camp for an extended time. The Warsaw Jewish student, Isaac Goldwasser, and a number of others, were also among the martyred dead. Thanks only to our constant vigilance and the fine, secret hideouts we set up, were our lives spared. However, ten days later, I, too along with other Jews who had hidden, were discovered and hauled to Tremblinka.

Mothers bore their babies in arms and let them suck the milkless breasts, to halt them from breaking the silence of the march to death. Men dragged their fainting wives, and it was a gallop-march to death, as if they were hurrying to escape all the quicker this despicable world that permits such awful crimes against innocent people to be committed. Along the side-lines, stood the Aryans, the pious Catholics, and watched apathetically this march of death. Among those in the rear ranks of the doomed was an aged, one-legged woman, on crutches. She ran wildly, with all her might, as if she did not want to leave her fellow-Jews and as if she desired to go to death along with them. But her strength gave out and she fell—shot by the Nazis. All the Jews who could not follow the march, were shot. The road was clogged with such victims.

Then began a struggle with the Jews who were still in hiding, a battle that lasted more than 10 days. All underground and other hideouts were observed by special murderers who already were experienced in annihilating other Jews in cities and towns. For the most part, the hideouts were discovered by the location of the sounds of the small children, who kept sobbing. There were many instances in which, during moments of fear mingled with insanity, fathers choked their children, so that the youngsters' cries would not betray the family's whereabouts.

The Jews who were discovered during the first few days of the annihilation were shot in mass-graves in the ghetto. There are a few such mass-graves in Sokolov. At such a mass grave I saw the horrible mass-shootings executed, accompanied by complete indifference on the part of the Nazi beasts.

It happened thus: A group of us — workers in our camp — which included the brothers Israel and Hershel Greenberg, Moshe Kreitman, Shloma Goldwasser and myself — was sent to work at a mill that had been turned into a military arsenal. The mill was located some one hundred metres from the barbed wire in the ghetto. Standing alongside the mill, we could see what was happening, and we observed how the above mentioned Kalman Klin stood, paper in hand, recording the identity of those who were being shot.

The bestial killers lined up 10 men and women in a line, and one shot was to have killed them all. Since that was impossible, those who, after the shot, survived, had to be buried alive. Unwilling to be buried alive, each in the line rushed in the path of the bullet. Entire families were driven, in semi-fainting condition. Fathers and mothers covered the faces of their children, so that, before death, they be spared the sight of the heart-breaking scenes. Among those driven to death were also Jewish policemen: Moshe Valgatch, Spiegelman, Shepsel Rosenzweig (all Sokolover), Frankel (Kovne-born), Arbuz (from Kalisz), Yankel Farbstein, and others whom I was unable to positively identify. Some Jewish police and

up. Following every suspicious noise, the occupants would dash to their hideouts.

The ghetto- commandant, Surdick, a Pole from the Posen area, would purposely frighten us. He intentionally ran about in the ghetto throughout the night, armed, and would shoot and grow wild, drunkenly. Civilian Germans would wage robbery-assaults during the night, so that they might intentionally create a condition of depression and helplessness among the confined Jew. Thus, we marked time in what was neither life nor death, until September 22, 1944, approached.

The murderers intentionally picked the date of "Motzi Yom Kippur". On Yom Kippur Day, the Jews in the ghetto congregated in the "shtiblach" to pray (from our camp, all were sent to pray . . .). It is difficult, indeed, to depict the scene at prayer. All were wailing. Young men to whom religious life was foreign, also came to join in prayer, driven by an inner urge. Maybe this was the last time they would be alive; it is well, then, that all Jews be together, the thought ran through everyone's minds. The prayers were like confessions in the final moments of life.

The aged Sokolov Cantor, Israel Chinach, stood at the pulpit, weeping and howling, calling to the Almighty. He wanted to have God put a halt to the horror. In the interim, the Gestapo murderers, Herman and ghetto-commandent Surdick, entered the ghetto, lustful for Jewish blood. They smiled, listening to the Jewish prayer-pleadings. At night, after the prayers, as is the Jewish custom following a fast, the Jews did not forget to drink a "lechayim"; but this was the last time. Divisions of S. S., Ukraine Lithuanians and Latvians were awaiting them to execute the horrible murder-plan.

On the morrow, at 5 a.m., we, in our camp, were terrified by an awful volley of shots that encircled the ghetto. For three hours, the shooting ceaselessly continued. Eight o'clock a.m., the slaughterers entered the ghetto armed with hand-grenades, machine and hand-guns, in order to drag the Jews from their hideouts. With the aid of most frightful terror, and a sector of Jewish police which wished to save its own life by means of another's death, the murderers succeeded, on the first day, to congregate in the synagogue-area almost half of the Jews ferreted out from their hideaways, and from there to herd them to the train in a specially prepared freight car, on to Tremblinka. Speeded by armed murderers, gathered like a flock of sheep, four thousand Jews, at gunpoint, surged ahead. A black smoke-cloud covered the mass of Jews: men, women and children; young and old, they all made their way ahead, pressed one against another on their final path. Entire families went along arm-locked, silently, desirous through their silence to voice their wrath against the barbarism unparallelled in human history.

not betray me. I was alone, in the midst of the stillness of night that, from time to time, was broken by dog-barking. The dark of night protected me against animals and humans.

About twelve midnight, the moon rose. The dark vanished. Fear overcame me. In the light, I was afraid of my own shadow. Suddenly, I heard the breaking of hay in a nearby field, and the quiet of night pierced by the sounds of human whispers. Soon, Jews, panting and stooped, some bearing small children in their arms, dashed passed me. I followed them. In the woods, I recognized them to be Sokolov Jews, entire families, including Vingeraver Jews — all wandering about. Fear-stricken, they emerged from their hideouts and fled into the woods where they broke up into smaller groups.

Thus, two weeks passed. Came the first half of September 1942. Every day and night was a stretch of struggle for survival: whether it be in a hole below the earth, on a tree in the woods, or in the haystacks in the fields. We were persecuted on the one hand by the robber bands which, by assaults on the defenseless Jews, quelled their thievery appetites; on the other by the German gendarmeries; and from a third quarter, by the Polish police.

Machine-gun echoes would herald word that somewhere in Poland, Jews were wandering about.

For two weeks, we continued to live in field and forest, famished, fatigued. But for the German murderers, who had already decided when to annihilate us, it was annoying to hunt for their victims in the sprawling fields and woods. Instead, they approached the "Judenrat", expressing "surprise" that the Jews had fled in view of the fact that no harm threatened us. Whereupon the head of the Labor Department of the "Judenrat", Kalman Klin (Rosen was his correct name) passed the word along, through various illegal channels, that return of the Jews to the ghetto is alright . . . "Only labor is demanded of us." . . . The Jews in the fields soon learned of this, and some of the defenseless, robbed Jews, who wandered desperately about, blindly permitted themselves to be misled and blindly believed: maybe . . . At any rate, the apathy and indifference had already become so acute that the will to live was gone. "Whatever will be, will be," Jews said. And hordes of them answered the "Judenrat's" call for work. Special German military guards would, upon the commands of the murderers, proceed to convey more and more Jews to needless labor tasks, so as to make them believe they were being regarded as useful workers. Smilingly, the beasts would eye the long rows of labor battalions and think to themselves: now we have the victims in our clutches.

Death hovered over us. Each, along with his nearest kin, dug underground caves in his home, double garrets, masked cellars and masterfully designed hideouts. Thus, life was a constant period of anticipation as to our fate. Entire families would lodge together, and guards would be set

I had then escaped from my labor camp, in order to reach my nearest kin, and my wife and child. But I already found none there. I saw only a few neighbors. Most of them lay in their beds, "hoping" they would be shot to death in their own homes. For, those who feigned illness, were not led to Tremblinka, but were shot in their beds.

I found my father-in-law, Isaac Mielnick, of Kaliscz, reclining in bed, wrapped in the manuscripts of one of the religious books he had penned. He turned to me: "With these, it will be easier for me to die." And then he cried out: "Flee, you're still young; maybe you'll save yourself. 'They' might come any moment. In the fields, or woods, you'll find your wife and child". On the graveyard-like streets of the ghetto, I found but a handful of Jews, their faces pale, their eyes awe-struck; they were dominated by a psychosis of insanity. They ran from one street to another, not knowing where to seek refuge. Jewish police milled restlessly about the community and the "Judenrat" was in a dilemma, lost, not knowing what to do.

I crawled out through the ghetto-wire, ripped off the mark of shame that I bore and trekked beyond the city. During the evening hours, as dusk came, I proceeded to the fields, through the Polish-inhabited streets. I endeavored to query the inhabitants on some matter, but none desired even to answer me. "Run! Run! Run!" was driven! Folks feared me as if I were a wild animal. I made my way towards the fields, located a few kilometers beyond the city. In the dark of night, I eyed suspicious light-signals. I ran deeper into the field, buried myself in a stack of hay. In the quiet of night, I heard concealed human cries, and soon thereafter, sounds of footsteps of men and women feeling in my direction reached my ears. I heard despicable words of insult in the Polish tongue. One asked another: "Do you have the clock?" . . . "Yes" . . . "The leprous Jews had the audacity to resist us." A cold sweat gripped me when the thieves passed me and vanished into the dark of night. On the morrow, well-known Poles found in the field, stabbed and robbed, the Sokolov grain merchant, Michulka. I continued to walk in the direction of the nearest forest and noted in the darkness silhouettes of humans, emerging from a little stretch of woods. I hurled myself quickly to the ground and eyed the direction in which they were heading. Suddenly, I heard Yiddish utterances! Approaching them, I recognized them at once: they were Naftoli the horse-merchant's two sons and their comrade, Scherb (all Sokolover). They departed from the woods in another direction. It turned out that they had been living in the woods for quite a while. They said to me: "This spot seems to us to be too perilous; here there are too many Jews wandering about". They advised me to go into another wooded area. I parted company with them, and headed toward a different direction.

I made my way forward into the pitch-black of night, aimlessly, planlessly. I avoided the peasant colonies, so that the barking of dogs might

man freuleins of the Posner area who aided him in his treacherous activities.

Upon apprehending Jews on the road outside the ghetto, as they were in quest for some bread for their dying youngsters, Dr. Herman would haul them to his quarters and shoot them in cold blood, subsequently advising the "Judenrat" to collect the corpses. He could often summon for conference the Jewish doctor of the ghetto, Ludwig Holtzer, and control the number of death certificates the physician would write for the hunger and epidemic victims on the ghetto. Grams and Herman also accepted bribes and, in exchange, assured the Jews that no harm would come to us.

In July 1942, when all trains bearing transports of Jews passed through the Sokolov-Kassov railway lines, the odor of the gas chambers of the death camps began to reach us; even then, however, the murderers firmly assured us that the Jews of the towns near Tremblinka would be spared. The leader of the death camp, Murderer Zoe, would take his time and a few times a week visit the Sokolov "Judenrat" and request various commodities, as wire, nails, tin, for the camp and for himself, along with valuable objects, simultaneously assuring us that we may be at ease, that no harm would come to us.

Special agents would circulate about, disseminating rumors that carried the identical message: "we shall survive". The plans of the murderers brought the desired results. The Jewish populace of the towns became disorganized, and, desirous of finding consolation, picked up these false rumor and believed in them. Thus, at the time, a story circulated to the effect that the International Red Cross, in Switzerland, had learned of Tremblinka and asked Hitler to halt the massacres; that world conscience was aroused; that soon the death-cars would cease making their runs to Tremblinka.

But the death-cars and their human cargo of thousands of Jews, from the remotest areas, continued to make their daily journeys in the direction of the hellish horror. In the meantime, more and more details would leak out, as to what was happening in Tremblinka. Jews were gripped by hopeless despair, awful apathy. Dominated by such mood, the desperate mass picked up every word that would for even a moment banish that feeling, although they knew it to be far from the truth. They thought, however, they might persuade themselves that there is hope . . . Maybe the tide would escape them.

Time marched on. August 1942 approached. At the end of that month, the Shedlitz and Loshitz Jews (three kilometers from Sokolov) who passed through our rail station to Tremblinka, were slaughtered. News of this flashed through with lightning-like rapidity to the ghetto-inhabitants of Sokolov, Stichish, and spontaneously, almost all of them rushed to the fields and woods, driven by common fear. Only the older folk remained, waiting with awful apathy for the murderers' arrival.

THE MARCH TO TREMBLINKA

By SIMCHA POLIAKEVITCH

In May 1942, the Warsaw Governor visited Sokolov; and that was the beginning of the murderous "groundwork" plan of annihilating the Jewish inhabitants of the towns adjacent to Tremblinka: Sokolov, Vengerov, Kassov, Sterdin.

The young men of the towns were forcibly led into the labor camps of the adjoining area — as for example: Kurchev, Skshesk, Lublin area and other centers — and concentrated behind barbed wire, under armed guard of Germans and Ukraines. Other Jews were put into the class of the "privileged", i.e., separated from their families. They lived in a camp in the environs of the city (I was among them). In addition, a registry was conducted of all Jews having near-kin abroad, ostensibly for the purpose of "affording them opportunity" so that they might emigrate to these relatives . . . A special plan prevailed, designed to arouse antagonism between the Jewish populace itself, and to divide the Jews into privileged and non-privileged groups — the former consisting of those who, through funds, could remain in the ghetto; the latter comprised of those who had to separate from their families and be forcibly taken to the labor camps for hard labor duties (this was the poorest sector of the ghetto inhabitants).

The murderers knew full well that, because we live near Tremblinka, we could quickly feel the gas-odors; they therefore did all they could to distract attention, to disorientate the Jewish inhabitants, and even eased the ghetto regime. Negotiations therefore were buzzing between the "Judenrat" and the Tremblinka leaders. That was an agreement between the S. S. Leader, Grams, and his representative, Dr. Herman. S. S. Leader Grams, dictator of the aforementioned towns, was tall, slender, bearing a harsh military expression, always flanked by a big dog and a military aide. He couldn't look at a Jew. At the sight of this man, who, on rare occasions, would pass through the ghetto on inspection, the Jews would vanish; they didn't want to see his murderous glances. He would always pass through the center of the street, so as not, God forbid, touch the "contaminating, stinking Jews." In appearance, Dr. Herman was the opposite of Grams: a little shorter than medium-build, broad-shouldered, carrying a pair of binoculars. Sometimes, he would visit the "Judenrat". to confer with its Secretary, Isaac Shlaffitz, or with the head, Nachum Levin, on the street, before the Gmine, near his auto. At other times, he would unexpectedly enter the Jewish Gmine alone and pity the Jew or Pole who fell into his trap. His chief task consisted of suppressing Polish underground activity in the areas under his jurisdiction. Also at his disposal were Ger-

was transformed into a relief-manifestation in behalf of the plagued Sokolov landsleit overseas. By their presence, the guests paid a so-called per capita tax for their needy brothers and sisters in the hometown who already then had been in the war zone. On the spot, a considerable amount was raised for the Sokolov Relief.

Sokolov Jubilee Book is Monument to Memory of our Landsleit-Martyrs

To the surviving remnants of our Sokolover landsleit in Europe we can extend aid. And we are doing just that.

For the Sokolov martyrs who have been murdered by the Nazi beasts, or who fell heroically in battle — fighting Nazi tyranny — we can, regrettably, do nothing, except to hallow their sacred memory.

That is the object of the Sokolov Jubilee Book, now before the reader.

Decision to publish this volume was adopted at a special meeting of our Society, in March 1945.

All proceeds of the sale of the book will go for relief of our unfortunate landsleit in Sokolov.

Members of the Jubilee Book Committee are: M. Silver, Joseph Rosengart, A. M. Rosengart, L. Hofengart, L. Friedman, J. Steinberg, Moshe Feldman, Harry Weisberg, B. Weiss, M. Harris and S. Zhelenetz, with M. Choina as Chairman.

Our Aid to the Sokolov Landsleit in Europe Following the Second World War

At the close of World War II, we aided the Sokolover in Russia with food packages, and those of our landsleit in Shanghai, China — with funds.

Since U. S. entered the War, we endeavored to contact our brothers and sisters overseas — but without avail. When the war ended, we dispatched the aformentioned forms of relief to our suffering landsleit. It reached Lodz, Stettin, Lignitz and other Polish cities and towns. Aid was also sent to Paris.

We are continuing this assistance — by means of a Relief Fund Drive, now in full swing.

Our Society's War Service

It is fitting, at this point, to cite the aid which our Sokolov landsleit have given to the U. S. Government, during the war. They excelled in war bond purchases and sales, aided the Red Cross and mobilized resources to bring closer the day of Allied Victory over the Nazi and Japanese aggressors.

In 1923, our landsmanshaft decided to formulate a Constitution. A Committee was elected, charged with this task. Its membership included: A. Vishnie, F. Rosenberg, Chana Feldman and A. M. Rosengart, with Moshe Silver as Chairman.

The Committee completed a draft of the Constitution and final preparation of the document. It received thanks for its efforts, in the name of the entire Society.

Resolution Adopted that no Member May be Strikebreaker or Employ Scabs

In 1926, our landsmanshaft, adopted two binding resolutions of communal character which were of wide import:

1. That no member of the Society may be a strike breaker; and
2. That no employer, if he wishes to remain a member of our organization, may employ scabs.

That year, the great cloakmaker strike swept the industry. We moved to aid the strikers amongst our members, with a 40 dollar grant to each.

Our Landsmanshaft Generously Aids American, Jewish and General Institutions

The Sokolov Society has at all times generously aided various Jewish and general communal institutions in our land.

They included: American Jewish Congress, HIAS, Jewish War Veterans, League for Jewish Blind, United Jewish Appeal, National Jewish Labor Committee for Palestine, Federation of Jewish Philanthropies, Los Angeles Sanatorium and Denver Sanatorium. Also: Saratoga Springs Home, Red Cross and U.S.O.

Impressive Jubilee Celebrations Observed

During the past few decades, the Sokolov Society has conducted impressive jubilee observances.

In December 1924, our 10th birthday was celebrated; in 1929 — our 15th; in December 1924 — our 20th.

Of special significance was our 25th jubilee, held in December 1939. The gathering, held at Central Plaza Hall, marked the close of an important epoch in our history: a quarter century of service.

The celebration was successful — morally and financially. The assemblage was gathered 'round a banquet table, but it was far from being in a gay mood. The horror of the Nazi onslaught permeated the gathering and the tragedy of the murdered and tortured Jewish People was mirrored on the faces of all attending. Fact is that the banquet was held only because it had already been too late to cancel it. And so, the assemblage

Loan Fund

One of our important accomplishments is the setup of the Loan Fund, created in 1922, with a small capital of $200. At the outset, a member could borrow a maximum of $15. In 1925, the capital was increased by another $200, and members could borrow up to $25, without interest.

The Fund's first Treasurer was Reuben Rosengart, who performed his duties commendably. His successor, L. Friedman, still occupies this post. His fine services in performing his duties have won Mr. Friedman the admiration and high regard of the entire membership.

The Sokolov Landsmanshaft Establishes a Ladies' Auxiliary

The wives of our landsleit constitute a vital force and can greatly aid in expanding our Society's activities.

We have recognized this as early as 1903, at which time the first attempt was made to set up a Ladies' Auxiliary. It saw the light of day that year, but existed for only a brief period, for the leading personalities in it were not Sokolov-born women who did not bear the proper responsibility and consequently failed in their tasks.

A second attempt, made in 1905, proved successful, for there were elected as leaders of the organization — Sokolov women, wives of our own members and they have proved to be devout co-workers, aiding us in every endeavor.

The first officers of the Auxiliary were: Alte Zhelenetz, Chairlady; Ida Gordon, Recording Secretary; Bashke Choina, Financial Secretary; Yetta Vishnia, Treasurer; and Sheidel Rosengart, Malche Lenchner and Bessie Rosengart, Hospitalers.

At the second meeting of the group, it was decided that the name of the unit be: "Sokolov Ladies' Auxiliary."

Since its inception, the Ladies' Auxiliary has chronicled a number of important achievements. It has provided Jewish children in Gentile schools in Sokolov with breakfast and lunch, consisting of a roll and a glass of milk daily. It has conducted a wide organizing drive, designed to enroll the wife of every Sokolov landsleit into its ranks. It has undertaken a number of projects of social import. It has responded to the call for aid, extended by a number of institutions in New York, including; HIAS, United Jewish Appeal, National Jewish Labor Committee for Palestine.

The Ladies' Auxiliary has lent a helping hand to the Sokolov landsmanshaft throughout, assisting it in every venture. For the Auxiliary's cooperation, it is deserving of the thanks and appreciation of all of us.

Our Society Formulates A Constitution

An organization, like a Government, must have a Constitution as a guidepost.

The Sokolov Jewish Institutions That Have Been Aided by Our Society

They include a number, among which are:

Beth Lechem
Somech Noflim
Gmilas Chesed
Artisans Society

Our landsmanshaft also aided the Jewish children in the Gentile schools in Sokolov.

1917: The Rift in Our Ranks—How we Surmounted it

In 1917, a rift developed in our ranks — the most critical in the Society's history. It imperiled the organization's very existence.

The U. S. had entered the war against Germany. With the American Government's permission, a Jewish Legion was then organized on this soil, the object of which was to aid Britain in conquering Palestine, which then belonged to the Turks. A large number of our members — a youthful element — joined the Legion and departed for Palestine. Some of those who remained here, became nationalist-minded and desired to join any organization which included in its platform the demand for the upbuilding of a national Jewish Homeland in Palestine. Consequently, a strong sentiment developed within our landsmanshaft in favor of its affiliation as a branch of the Jewish National Workers' Alliance. However, the majority opposed the proposal, whereupon the opposition — the minority — protested by refusal to pay dues. As a result, the Society was compelled to expel it.

Some time elapsed. The ousted members eventually returned to the fold and we again began to expand. Linked with ever so many ties to the landsmanshaft they helped to build; linked, too, to the hometown, Sokolov, which reared and gave them sustenance, the ousted members rejoined our ranks and aided it in recording ever-growing achievements.

The Society Provides its Members with Medical and Sick Benefits

One of the main objectives of our Society, since its inception, has been — provision for the needs not merely of our brothers and sisters overseas, but also of our landsleit here.

Our Society has engaged a Society physician (Dr. Ganz) for the New York members, and subsequently, a physician for the Brooklyn members.

A second accomplishment in this regard has been the inauguration of sick benefit. Every good-standing member is entitled to sick benefit payments for a 12 week period annually.

Then, too, death benefit payments were set up. In the event of a member's death, the heirs receive payment of $200; upon the passing of the wife of a member, a $100 payment is given.

Mass meetings, affairs, theatre benefits, concerts, balls — these were the fund-raising means to aid the feeding, clothing and housing of the war-stricken in Sokolov.

In order to increase proceeds of these affairs, our Society organized a Dramatic Section of its own.

The new unit began with presentation of one-act plays. The performances "clicked" — and we decided to make the Dramatic Section a permanent institution.

Since its inception, the Dramatic Section has continued to expand in scope. From one-act presentations, the group turned to full-length plays.

Among those who appeared in the performances were: Abraham Vishnie, R. Rosengart, M. Silver, M. Rosengart, and others.

An effective aid in developing dramatic talent amongst our landsleit, the Dramatic Section proved, too, as a vehicle for cultural advancement in our ranks and development of appreciation of the finer type of drama.

Our troupe excelled in a number of productions, among which were: "Hertzle Miuches". It appeared in various sections of New York, including Boro Park, Brooklyn, and elicited admiration and enthusiasm.

Our Society points with gratification and pride to the accomplishments of its Dramatic Section. As an expression of appreciation to the troupe, for its efforts, our landsmanshaft tendered a banquet in its honor.

The activity of this Section was successful — morally and financially alike. All proceeds of the performances were sent to the relief institutions in Sokolov. All needy in our hometown benefited therefrom.

Gradually, the relief activity of our Society was placed upon firm and sound foundation, and it was decided that it be conducted by a separate unit of the landsmanshaft, thus enabling the Society to devote its efforts on a wider scale in fulfillment of the needs of the members themselves.

Morrison and Vishnie Visit Sokolov

In 1923, an important event in the life of our Society was recorded. Two active members — J. Morrison and A. Vishnie — departed for a visit to our hometown, Sokolov. In their honor, a farewell evening was tendered. Those who witnessed the gathering will long remember it.

In 1934, J. Lenchner, another active member, made a similar trip. In 1935 and 1936, Moshe Rosengart and Leizer Hogengart, likewise visited Sokolov, and similar farewell evenings were given in their honor, previous to their departure.

Upon their return, these landsleit brought the Sokolover here greetings of their brothers and sisters overseas.

upon its founding, inaugurate activity of broad scope that would elicit the aid of the Sokolover landsleit here and that thus the minor political differences that exist will be forgotten and there would be peace.

Thanks to this Committee's energetic efforts, a considerable number of members were enlisted, and, in that year — 1914 — a permanent committee was elected, charged with the following responsibilities:

1. Consideration of proposals with regards to a name for the Society.
2. Organization of the Society.
3. Provision of a Cemetery.

Thus, the present-day Sokolover landsmanshaft was founded, and the aforementioned objectives, which it undertook to achieve when it was formed, were successfully attained.

At a special meeting, in December 1915, the name: "Sokolover Young Friends' Progressive Aid Society" was adopted unanimously, as the name of our landsmanshaft.

Sokolov Society Provides its Members With Cemetery

In line with its object of providing its members with cemetery, our landsmanshaft, shortly following its founding, purchased a large number of cemetery plots on Mt. Judah Cemetery, Cypress Hills, Long Island. A five-man Cemetery Committee, headed by Chairman Moshe Harris, was appointed to supervise activity in this regard.

The Cemetery Committee has, indeed, performed its functions conscientiously and understandingly. In 1925, the Society moved to erect a fence encircling the cemetery grounds. The observance marking this occasion was attended by almost the entire membership.

In 1938, new grounds were purchased, on Wellwood Cemetery, in Queens, so that our landsmanshaft today owns a number of plots on two cemeteries — all paid up.

Our Society's Relief Activity

The Sokolov Society can point with pride to far-flung activity — from its inception to the present day.

Our first affair was a big ball. For weeks, the active members of the landsmanshaft made the necessary preparations to assure the success of the undertaking. Some distributed leaflets through the city, telling of the affair. Some carried word of the ball by bicycle, wagon and truck. The event was a sellout — a success in every respect. Its proceeds enabled the Society to widen its relief for the suffering Sokolover inhabitants in the hometown.

Our relief efforts were further expanded following the end of the First World War of 1914. When the firing ceased, our landsleit here made contact with Sokolov. Aid became urgent and we responded generously to the call.

first attempts to launch a Sokolov landsmanshaft in New York. Among the trail-blazers of the Society were: Israel Isaiah Greenberg, M. Pearlstein, Moshe Harris, Aaron Rosenbaum and Jonah Karp.

But it was just an attempt — nothing more. It failed. Most of the Sokolover in U. S. at the time were not "thoroughbred" Sokolover. Arriving here from the cities and towns in Europe where they had spent the last years of their residence overseas, they joined the Societies which bore the names of the centers from whence they came.

The idea of establishing a Sokolov Society, though, was not abandoned. Five years elapsed and in 1910 came a second attempt.

That year, a huge fire swept through Sokolov, destroying a considerable portion of that city's homes and stores. Entire streets were in ruins. The Sokolov Jewish Community was almost entirely annihilated. The tragedy was heartbreaking and immediate aid was a matter of utmost urgency.

Here in New York, Moshe Harris received a pathetic letter from Sokolov in which our Sokolov brethren pleaded for immediate relief.

Moshe Harris conferred with a few other landsleit here, and it was decided to act at once.

The three had a leaflet printed, at their own costs, which called the Sokolover in New York to attend a mass meting at the HIAS Building. At this assemblage, which was a well-attended and inspiring one, the participants moved to initiate an organization of their own. Without such a body, the speakers at the meeting explained, there is dispersion and lack of unity amongst our lanlsleit here. Fortified by a Society, the Sokolover in this metropolis can unite their forces, and, unitedly, dispatch relief to their brethren overseas, in organized, systematic manner.

A second attempt to found a Sokolov landsmanshaft was thereupon made — again resulting in failure. True, the organization saw the light of day; however, it was split by the presence of various groups: Orthodox, Socialist, Zionist. Internal friction developed and, unable to withstand the pressure, the organization dissolved.

The Sokolov Landsmanshaft, as we Know it Today, is Founded

Thus, four years passed. The strong, inner urge that glowed within the hearts of many Sokolov landsleit to stand united and extend mutual aid finally emerged victoriously over the differences of political opinion, and, in 1914, a group of landsleit met at the home of Jonah Karp where it was decided to make a third try.

A provisional committee was elected, with the following as members: M. Silver, M. Rosengart, H. Feldman and Abraham Vishnie, with Moshe Harris as Chairman. The Committee moved to make certain that no future rifts and conflicts ensue, and voiced the hope that the Society would,

THE SOKOLOVER LANDSMANSHAFT IN AMERICA: THREE DECADES

The History of the "Sokolover Young Friends' Progressive Aid Society" Upon the Occasion of its 30th Anniversary, Now Being Observed

•

Three decades have elapsed since the founding of our Sokolover landsmanshaft — the "Sokolover Young Friends' Progressive Aid Society".

It is, indeed, appropriate, at this time, upon the occasion of our jubilee observance that marks the closing of an epoch in this Society's life, to present a review of our activities, from the beginning to the present, and chronicle our landsmanshaft's history; its founding, development accomplishments, scope.

In our analysis, we shall endeavor to be candid. We realize that we can't boast of tremendous accomplishments, for we are, after all, limited in our forces and numbers. We know, too, that, since our founding, we have had to overcome many difficulties in our path, surmount internal conflicts that have hindered the development of our activity. However, we can assert with clear conscience that, ever of concern to us has been the welfare of our landsmanshaft, that our intentions were the finest, at all times.

What, after all, has ever been our aim? Our objective has been, and is: that this Society's existence be based — not upon cemetery and burial, but rather, upon living activity. And mainly: that we constantly keep together, as a unit and a family; that we preserve, as much as possible, the recollections of our hometown and that we maintain the contact amongst ourselves: all of us who have had any ties whatsoever with Sokolov.

These objectives, we can say with certainty, have largely been achieved. Despite all obstacles in our path, we have succeeded in building a landsmanshaft whose foundation is sound and secure. In the most trying hours, we have kept together, never forgetting our beloved hometown, Sokolov, that is so dear to our hearts.

Jewish Sokolov is gone . . . it is no more! By means of our Sokolov Society, however, we here have sought to preserve its identity in our minds, preserve the memories of our past and our youth, so that this organization might remain a monument to all our fallen martyrs.

Let's turn back the leaves of the Calendar of Time to the year 1905; a historic date in the history of our Landsmanshaft. That year saw the

ARRANGEMENT COMMITTEE of the 30th JUBILEE

— of the —

SOKOLOVER YOUNG FRIENDS PROGRESSIVE AID SOCIETY OF NEW YORK

SEATED, right to left: S. ZELENETZ, H. WEISBERG, A. WISSNER, M. ROSENGART, J. ROSENGART.
STANDING, right to left: M. FELDMAN, L. FRIEDMAN, A. M. ROSENGART, M. CHOINE, M. SILVER, M. TURNER.

JUBILEE BOOK

DEDICATED TO THE MEMORY OF THE HALLOWED MARTYRS OF SOKOLOW

Published by the

SOKOLOWER SOCIETY IN NEW YORK

Edited by A. S. LIRICK
with the assistance of an Editorial Committee

NEW YORK
5707-1946